

Dányi László

FORRADALMAK EGY ORSZÁGBAN

(Lenin államkapitalizmus-felfogásának alakulása
1917-1918-ban)

Szeged 1988

Bevezetés

"Azok az elméleti megállapítások, megfogalmazások, általánosítások, amelyeket Lenin elvtárs tett, túlnyomó többségükben, kilenc tized részükben esetről esetre történtek. Azok szét vannak szórva a műveinek rengeteg kötetében..."

(N. Buharin)¹

A szándék irányultsága megtévesztő lehet az olvasó számára. Bár az idén ünnepelhetjük Nyikolaj Ivanovics Buharin születésének 100. évfordulóját, mégsem ez készítetett arra, hogy mottóul használjam fentebb idézett gondolatát - a jelenség kivételes súlyú megfogalmazásában rejlik a kauzalitás.

Buharin 1938-ban **A pártvezetés jövőendő nemzedékének** című (politikai végrendeletének tekinthető) búcsúlevelében ezt írta: "... habozás nélkül életemet áldoztam volna Leninért;"². Bárha olyor saját - makacsul

védelmeszt - gondolatait "áldozta volna fel" Lenin gondolataiért! Közismert, hogy az államkapitalizmus fogalmát csak a modern kapitalizmussal mint gazdasági alakulattal tudta azonosítani - nem rokonszenvezett az államkapitalizmus lenini felfogásával. Mechanikus módon az államkapitalizmus és a szocializmus közötti ellentétekre figyelt csupán, és nem vette észre azt, ami mindkettőben közös. Gondolkodásának természete abban állt, hogy egységükben fogta fel az ellentett mozzanatokot; elképzelésében megragadta a különbséget és az ellentmondást, de - miként az 1918-ban általa vezetett "baloldali kommunisták" - ő sem ragadta meg az egyikről a másikra való átmenetet.

Némi iróniával a következő alcímet adhattam volna értekezésemnek: "Lenin és az államkapitalizmus 1917-1918-ban". Ha ugyanis fellapozzuk a 20-as évek társadalomtudományi folyóiratait, azt tapasztaljuk, hogy Lenin elméleti hagyatékának szaktárgyi-tematikus feldarabolása már a halálát közvetlenül követő időszakban megkezdődött. A *Pod znamenem marksizma* című filozófiai és társadalomökonómiai folyóirat 1924-ben például már a következő cimekkel közöl tanulmányokat: "Lenin, mint közgazdász", "Lenin, mint filozófus", "Lenin és a dialektika", stb.³ A komplex gondolati rendszerből történő kiszakításra nyilvánvalóan azért volt szükség, hogy a fejlődéstörténeti analízis akkor még érthető

(hiszen a Leninszkij Szbornyik köteteinek kiadását épphogy csak megkezdték) hiányának ellensúlyozására a szerzők legalább demonstrálhassák adialektikus módszerrel való egybekapcsoltságukat, illetve annak látszatát. Csakhogy a szükség később itt is erénnyé magasztosul.

Mindazt szem előtt tartva, hogy Lenin államkapitalizmus-elmélete sem érthető meg teljességgel csupán szövegeinek elemzése révén (gondoljunk csak a nyugat-európai marxizmus megtermékenyítő hatására vagy a bolsevik teoretikusokkal folytatott vitáira), nem feladatom itt a korabeli bolsevik szocializmus-felfogások heterogenitásának érzékeltetése,⁴ csak annyiban térhetek ki rá, amennyiben az szűkebb témám szempontjából feltétlenül szükségesnek mutatkozik. Éppen a Lenin szövegei közti "szlalomozás" illetve a "citalógia"^{to} elkerülése végett választottam ezt a megoldást. Egy ilyen jellegű elmélettörténeti munkánál a rendkívül rövid és tömör Lenin-megfogalmazások teljes gondolati anyagba történő ágyazása annak empirikus célokat szolgáló tételzése miatt is indokoltnak látszott. Remélem, sikerül így átvergődnöm a vulgáris apologetika Scyllája és a direkt aktualizálás Charybdise között is.

Lenin mindig hangsúlyozta, hogy az elméleti megismerés nem ragadhatja meg az objektív valóságot, ha elszakad a gyakorlattól - a tudás alapjától, céljától és kritériumától. Lapozzuk fel és olvassuk együtt újra Le-

nin írásait és beszédeit, hogy nyomon követhessük a fenti módszertani elv megvalósulását.

A tematikus felosztásnál E. H. Carr módszerét⁵ követtem. Úgy tűnt, ezáltal sikerülhet Leninnél leginkább érzékeltetni a marxi "tisztá elmélet" gyakorlati elméletté történő fejlődését, illetve - 1918 második felétől kezdve - "megtorpanását".

Szeged, 1988. március 7.

I. Elmélet és program

"Természetesen, a szocializmus végleges győzelme egyetlen országban lehetetlen."

(V. Lenin)⁶

1. A nagy "terv" (1917. március - 1917. október 25.)

Oroszországban az első világháború előtt csak a munkások kisebbsége vett részt a munkásmozgalomban, éppen ezért az életszínvonal csak csekély mértékben és csak a munkáscsztály legfelső rétegeinél (pl. nyomdászok) emelkedett. A munkások tömege nyomorban, gondok és nélkülözések között maradt. A világháború kitörése következtében aztán hallatlan mértékben romlott az életszínvonal, nyomorba kerültek olyan rétegek is, amelyek előzőleg még tűrhető életet éltek, s ez erősítette a forradalmi áramlatot. "Az emberek mindenütt azt kérdik már, vajon meddig bírja az emberi természet e leírhatatlan háború szörnyű szenvedéseit, mikor fogja a ki-merültség és a közelgő éhínség a népeket felkelésbe

vinni. Egyes német lapok egy oroszországi forradalomban reménykednek." ⁷ - írta a The Economist 1915-ben. A konkrét helyzetet, amelyben 1917 alternatívája felmerült, mindenekelőtt az első imperialista világháború határozta meg, párosulva az agrárkérdés megoldatlanságával. ⁸ Az a tény, hogy 1917-ben Oroszország állt legközelebb a világ tőkései ellen irányuló munkásforradalom kitöréséhez, a világháború szülte nyomorral, éhínséggel, lehetetlen helyzettel magyarázható. Az előállt helyzet elemi erővel igazolta azt az alapvető pszichológiai törvényt, hogy az egyszer elért életszínvonal elvesztése sokkal forradalmasítóbb hatású, mint a törekvés a már elért életszínvonal megjavítására. Az orosz munkás gyűlöletét sem a gazdasági érdek szította fel a háború iránt, de minden, ami addig volt - az elvek, a taktika és a szervezet - kétségessé vált...

A nemzetközi szocializmusnak nem sikerült a munkást belsőleg kiragadni a nemzet kötelékéből és pusztán az osztály tagjává tenni - tudattalanul is maradtak olyan belső kötelékek, amelyek a munkást a nemzethez, mint organizmushoz fűzték. Összefüggésben volt ez azzal is, hogy - habár a világháború előtt és alatt valamennyi országban megnövekedett a szocialista pártok befolyása és hatalma - a szocialista mozgalom nemzetközi mozzanata ez alatt az idő alatt nemcsak hogy nem növekedett, hanem még veszített is jelentőségéből és ütőerejéből.

Ennek mibenlétére és keletkezésének okaira utalva a munkásmozgalom forradalmi szárnya azt a megállapítást tette, hogy "árulás történt".⁹ Az európai szociáldemokrata pártok nagy többsége a nemzeti érdekek védelmére hivatkozva a háború mellett foglalt állást, s ezzel átvette a társadalmat nemzetként megszervező polgárság álláspontját. Más kérdés, hogy végül is miben állt az ő árulásuk, hiszen az az ő meggyőződésük volt, úgy értékelték a tényeket.

Lenin forradalmi ideológiájában nagy szerepe volt az európai háborúnak mint a szocialista forradalom bevezetőjének - a háború több egy epizódnál a szocializmus fejlődésében: megveti az alapját (legalábbis lehetőségében) e fejlődés bizonyos befejezésének. Amit Kautsky 1911-ben jósolt,¹⁰ elkövetkezett: az európai háború nem egy szociáldemokrata program termékeként, hanem természeti szükségszerűséggel, a dolgok kérlelhetetlen logikájánál fogva "szociális" forradalomba torcollott. Oroszország gazdaságában - mely a 19. század végére csak az ipari forradalom kiinduló periódusát érte el¹¹ - az egymással addig jól összefért polarikus elemeket, a sokszor a kapitalizmus előtti állapotokat konzerváló mozdulatlan falut és a nehézipart uraló hatalmas monopolszervezeteket, a finánciókét a világháború, valamint a februári forradalom teljesen szétzilálta, s a hadsereg is megbízhatatlanná vált. A cárizmus

megdöntése után a helyzet rendkívül bonyolult volt, telve ellentmondásokkal. A forradalmat a katonaköpenybe bújtatott munkások és parasztok vitték véghez¹², de a hatalom a burzsoázia kezébe került. A cárizmus örökébe lépő Ideiglenes Kormány nem tudott, de nem is akart békét és kenyeret adni a népnek. Az ország kizsákmányoló erői közül (a tőkésosztály, a földesurak és a kulákok - együttesen a lakosság 16 százaléka¹³) a döntő erő az imperialista burzsoázia volt, amely nem mondhatott le a háborúról kölcsönök, a koncessziók, a hadiüzemek stb. miatt,¹⁴ a nyolc hónapon át kezében tartott politikai hatalommal ebben a vonatkozásban nem tudott és nem is akart mit kezdeni. Közrejátszott ebben nyereségvágya, önző magatartása, a tőkés "hadi" gazdaság (a kincstár rendszeres és törvényes fosztogatása) mindenekelőlttisége, valamint - a cári rendszer örökségeként - politikai ernyedtsége. Arról van szó tehát, hogy a burzsoá államszervezet egybeolvadása a gazdasági szervezetekkel a sajátos oroszországi viszonyok eredményeképpen nem jelent(het)ett előrelépést a halaszthatatlan feladatok megoldásában.

Az objektív helyzet, a háború és a gazdasági bomlás volt az, amely minden országot rákényszerített arra, hogy a monopolista kapitalizmustól az állammonopolista kapitalizmus felé haladjon: "És maga a háború, amely a népek erejének hallatlan megfeszítését idézte elő, el-

vezeti az emberiséget e zsákutcából ehhez az egyetlen megoldáshoz, rákényszerítve őt arra, hogy óriási lépéseket tegyen az államkapitalizmus útján, gyakorlatilag megmutatva, hogyan kell és hogyan lehet a forradalmi proletariátus vezetésével tervszerű gazdálkodást folytatni nem a tőkésék érdekében, hanem a tőkésék kisajátítása útján a tömegek érdekében, amelyek sorában ma pusztít az éhínség és minden egyéb háborús csapás."¹⁵

- írta Lenin az 1916-1917-es év fordulóján. A világkapitalizmus - amely a 20. század elején monopolkapitalizmusba, vagyis imperializmusba nőtt át - tehát a háború idején jelentős lépést tett előre, nem csupán a fináncsőke még nagyobb mérvű koncentrációja felé, hanem államkapitalizmusba való átcsapása felé is. A fináncsőke - tendenciáját tekintve - a termelés társadalmi ellenőrzésének a megvalósítását jelenti, de ez az antagónisztikus formában megvalósuló társadalmasítás, a társadalmi termelés fölötti uralom egy oligarchia kezében marad. A kapitalizmus valamennyi törvénye csak tendencia, s ezeket mindig ellenkező irányba ható tendenciák kísérik. Az automatikusan érvényesülő gazdasági törvények területének bővülése hallatlan mértékben megnöveli néhány vezető személyiség nemzetgazdasági felelősségét¹⁶, de a monopolkapitalizmusban, illetve az állammonopolista kapitalizmusban fennmarad a konkurrencia, ami kizárja az egész monopoltőkés burzsoázia érdek-

közösségét. A válság óriási mértékben fokozza a koncentrációra és a monopóliumra irányuló tendenciát, s a bankok a lokálisan elszigetelt gazdasági egységet egyetlen egységes központnak vetik alá, de Lenin - Hilferdinghez hasonlóan - úgy tartotta, hogy a proletariátus a finánc-tőke gazdaságpolitikájára nem felelhet szabadkereskedelemmel, hanem csak a szocializmussal¹⁷; a proletárpolitika célja csak a konkurrencia teljes megszüntetése lehet a kapitalizmus teljes legyőzésével. A finánckapitalizmus egyébként sem szünteti meg a kapitalizmus alacsonyabb (kevésbé fejlett, elmaradottabb) formáit, hanem azokból, azok fölött nő ki¹⁸. Az imperializmus gazdasági *raison d'être* -je éppen az, hogy a tőkebefektetés, s nem pedig a kereskedelem érdekében fejlessze a piacokat - legfőbb gazdasági forrása az ipari lehetőségekegy enlőtlenségében rejlik. A proletariátus feladata az, hogy a legmagasabb fokig kifejlesztett kapitalizmust átalakítsa szocialista társadalommá, és így hosszú időre biztosítsa a népek békéjét, önállóságát és szabadságát.

Oroszországban adva vannak a szocialista forradalom elengedhetetlen gazdasági előfeltételei, mert megteremtette őket a kapitalizmus fejlődése (a monopóliumok számát, szerepét és jelentőségét megtízszerezte a háború) - mutatott rá Lenin. Az ellenőrzés és nyilvántartás módozatait leegyszerűsítette a kapitalizmus a kartel-

lek, a nagy gyárok, a szindikátusok, a vasutak, a posta, a fogyasztási szövetkezetek és a szakszervezetek révén. A hadigazdaság, az államkapitalizmus megvalósításában a németországi példát tartotta követendőnek, ahol úgymond "...a legjobban van megszervezve az éhínség"¹⁸, ahol a koncentráció, a monopolizálódás, valamint az állam szabályozó tevékenysége - Németország világpiaci elszigeteltsége, illetve a hadiszükségletek növekedése miatt - különösen jelentős volt. Az októberi forradalom előtt Lenin felfogásában az állammonopolista kapitalizmus a termelés és elosztás társadalmi szabályozását, általános munkakötelezettséget, az olyan lépések megtételének szükségességét jelenti, amelyek az éhínség, a pusztulás megszüntetését eredményeznék. "Oroszországnak van elég gabonája, szene, ásványolaja, vasa - e tekintetben a mi helyzetünk jobb, mint bármely más európai hadviselő országé."¹⁹ - írta 1917 szeptemberében. A gazdasági bomlás és az éhínség pedig már egymagukban is megmutatják, megjelölik a kivezető utat, napirendre tűzik a rendszabályokat (gabonamonopólium, a termelés és az elosztás ellenőrzése, a papírpénzkibocsátás korlátozása, a gabona és az iparcikkek megfelelő cseréje, kenyérjegy stb.), amelyeket Nyugat-Európában már megvalósítottak, s amelyeket a fenyegető katasztrófa ellen - egyelőre csak - egy demokráciának végre kellene hajtania azonnal.

Lenin javaslatai nem voltak újszerűek, hiszen például az Ideiglenes Kormány 1917 márciusában bevezette a gabonamonopóliumot, s már 1916 közepétől jegyre adták az országban a cukrot, a kenyeret és a húst. A Lenin által adott nóvum ott mutatkozott meg, hogy ezen intézkedések végrehajtásának esélyeit attól tette függővé, hogy sikerül-e egyrészt azonnali demokratikus békekötéssel befejezni a rablóháborút, létrehozni a köztársaságot, a földesúri földek és a gabonakészletek elkobzását véghezvinni, a 8 órás munkanapot megvalósítani stb.; másrészt sikerül-e a dolgozó tömegeket bevonni a politikai hatalom gyakorlásába, s ezen keresztül a termelés és elosztás társadalmi szabályozásába és ellenőrzésébe. Felismerte: a csődbejuttatott nemzetgazdaság - szigorú központi szabályozással való - stabilizálása mellett, meg kell változtatni a szabályozás jellegét is.²⁰ Ehhez járult annak a kérdésnek az előtérbe állítása is, hogy az állammonopolista kapitalizmus is kapitalizmus és nem valamiféle "államszocializmus" vagy "hadiszocializmus" (ez utóbbi kifejezés akkoriban "nemzetközi polgárjogot nyert"²¹), s hogy annak létrejötte csak a szocializmus gazdasági szükségszerűségét bizonyítja, nem pedig érv a forradalom tagadására. Az állammonopolista kapitalizmust Lenin a kapitalizmus valódi történeti fázisaként értékelte. Fontos ezt hangsúlyozni, mert a két világháború között Leninnek az ál-

lammonopolista kapitalizmusra vonatkozó útmutatásait nemhogy továbbfejlesztették, hanem inkább elhanyagolták, illetve eltorzították annak értelmét.²² Az államkapitalizmus (a "kiegyensúlyozott rendszer", az egyensúly és az ökonómia maximuma), mint egyetlen lehetséges út mellett állt ki 1917-ben a machista Bogdanov is, csak-hogy ő tagadta a szocialista forradalom szükségességét.²³

A nemzetközi forradalmat egy elmaradott ország könnyebben elkezdheti, mert ellenfele rothadt, mert burzsoáziája szervezetlen - vázolta föl Lenin 1918 áprilisában az oroszországi forradalmi helyzet sajátyszerűségét. Mindazonáltal kétségbe vonható az az 1917 szeptemberi megállapítása, hogy "A kapitalisták szántszándékkal és állhatatosan szabotálják (rongálják, leállítják, aláássák, gátolják) a termelést abban a reményben, hogy a hihetetlen arányú katasztrófa a köztársaság és a demokrácia... összeomlására fog vezetni és megkönnyíti a visszatérést a monarchiához".²⁴ A polgári köztársaság és demokrácia megdöntése mellett (nem számítva a "pártok nélküli" anarchistákat²⁵) 1917-ben csak a bolsevik párt - az sem egységesen²⁶ - állt ki a "legkispolgárabb európai országban". Az a lenini következtetés pedig, hogy Oroszországban a szocializmust nem lehet azonnal, közvetlenül bevezetni, a konkrét helyzetre, pontosabban a politikai hatalom megszerzése felé

vezető átmeneti időszakra vonatkozott, de azzal a kitéttellel, hogy az újabb forradalom is csak újabb átmeneti időszakok során teremtheti meg azt a rendszert, amely egyenlő a szocializmussal.²⁷

Lenin csak azon rendszabályok életbeléptetését javasolta, amelyeket gazdaságilag teljesen megérteknek, technikailag megvalósíthatónak látott, és amelyek politikai támogatását a parasztság túlnyomó részéről biztosítottak látta. Így a föld nacionalizálását (ezt később - a 242 választói utasításra építve - felváltja a föld szocializálása²⁸), egységes központi bank létrehozását, állami ellenőrzést valamennyi bank, a biztosítótársaságok, a tőkések legnagyobb szindikátusai (pl.: a cukor-, kőszén-, vas-, ásványolaj-, kohóipar stb.) fölött, igazságosabb, progresszív jövedelem- és vagyonaadó, az üzleti titok megszüntetését, a vállalkozók kötelező egyesítését fogyasztási szövetkezetekbe.²⁹ A termelési eszközök magántulajdonának fenntartása esetén ezek a lépések a dolgozók kizsákmányolásának fokozását, nyomorát idéznék elő - az állam már a cárizmus idején is ellenőrizte, szabályozta a termelést (Romanov Miklós is írt az állami és társadalmi ellenőrzésről), de a gazdagok javára. Nem tartotta hát lehetségesnek a "hadiszocializmus" átalakítását a munkásosztály érdekeinek megfelelően. A "hadiszocializmus"-sal vagy hadi állammonopolista kapitalizmussal szemben - mely katonai

kényszermunkát, s a profit védelmét jelenti - "... a valóban forradalmi-demokratikus államban az állammonopolista kapitalizmus feltétlenül, elkerülhetetlenül egy lépés, sőt több lépés a szocializmus felé!"³⁰

A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene

című 1917 szeptember végi programatikus írásában mindezek ellenére sem indítványozta - az államosított, ellenőrzés alá vett bankok és szindikátusok vonalán - a magántulajdon eltörlését. Terve szerint a részvények vagy a tőkeállomány továbbra is a tulajdonosok kezében maradt volna. Lehetőséget látott arra, hogy a forradalmi-demokratikus erők a proletariátus diktatúrája mint azonnali forma nélkül is hatásos állami ellenőrzést gyakoroljanak a gazdasági élet felett. Össze kívánta hívni a munkások és alkalmazottak kongresszusát (a mérnökök, igazgatók, részvényesek kongresszusa mellett, ahol az egységes számvitelt, s a munkásszakszervezetek által történő ellenőrzét dolgoznák ki), hogy kezükbe adva a nyereség egyrészét, megszervezzék és növeljék a termelést. Az üzleti titkot a tőke legérzékenyebb pontjának, megszüntetését pedig a tényleges ellenőrzés első feltételeinek tekintette. Az árakról és a profitról való adatgyűjtés, a hadiszállítók és a kereskedők számadásra kötelezése, a hatósági engedély nélküli üzleti tevékenység megtiltása, az ügyletek eltitkolásának vagyonelkobzással illetve főbelövással való büntetése stb.

szerepeltek Leninnél, mint a végrehajtás eszközei. A "hogyan" kérdése azonban megválaszolatlan maradt.³¹

A "szövetségesítés" célját Lenin a számadási kötelezettség bevezetésében, a nyersanyagvásárlásra, a termékek értékesítésére, a nép pénzével és munkaerejével való takarékosagra irányuló tevékenység gyorsításában látta. Szerinte a nagy- és középipar, valamint a kereskedelem egyesítését néhány hónap alatt vagy még gyorsabban meg lehetett volna valósítani. A végrehajtást - nem kis illúzióval - a gyárosokra vagy nagyiparosokra kívánta bízni a meglevő társadalmi (nem kormányzati, nem bürokratikus erők) mellett. A közvetlen feladatot az összes állampolgároknak egy nagy "szindikátus", az egész állam munkásaivá és alkalmazottaivá való átváltoztatásában látta, e szindikátus alárendelésével a munkás- és katonaküldöttek szovjetjei államának. Minél szegényebb az ország műszakilag képzett és általában értelmiségi erőkben, annál égetőbb szükség van a kényszerregyesítésre, az értelmiségi erők megtakarítására kihasználásuk végett - érvelt Lenin. Mindezen lépések átmenetet jelentenének a szocializmusba, mely közvetlenül megvalósíthatatlan.³²

Az ország katasztrofálissá vált gazdasági helyzete végül meggyőzte Lenint arról, hogy a munkásság és az egész dolgozó nép helyzetének megjavítására lehetetlen komoly intézkedéseket tenni anélkül, hogy ne nyúlnának

forradalmi módon a tőkés magántulajdonhoz. "... nem mi sietünk, a gazdasági bomlás siet"³³ - írta még 1917 júliusában. A bolsevik pártnak (októberre körülbelül 350 ezer tagja lett³⁴) igyekeznie kellett, hogy "le ne maradjon az eseményekről", a "holmi komenisták védik a muzsikot"³⁵ felismerés igaz voltát kellett bebizonyítaniuk: mind a háború, mind a gazdasági bomlás elleni harcban tetteket, határozott politikát követeltek tőlük a tömegek, melyek elégedetlenek voltak, belefáradtak a kormány ígéretéseibe, s bizalmukat adva nekik, a bolsevizmus zászlaja alá tódultak (nem mellékes e szempontból a mensevikek és eszerek által - Lenin kifejezésével - "prostituált" szovjetek³⁶ akcióképtelensége sem).

A forradalmi intézkedéseknek a legnagyobb és a nagytőke kisajátításával, a banktőke 50-100 mágnásának letartóztatásával kell kezdődni, de a proletariátus az elkobzással semmire sem megy, mert abban nincs meg a szervezés, a helyes elosztás nyilvántartásának eleme. A nyilvántartás és ellenőrzés pedig a legfontosabb a kommunista társadalom első fázisának (a szocializmusnak) az elindításában. A napirenden a szervezési feladatok vannak, a szervezetet, a szervezkedést a nap jelszavává kell tenni Oroszországban, ahol "a szervezetlenség a legszörnyűbb volt"³⁷ - írta még Svájcban Lenin. De a fogyasztás szabályozása még nem jelent szocializmust (a

német kormány világháború alatti intézkedései is első-sorban a fogyasztás szabályozására irányultak³⁸⁾, hanem csak a termelés átszervezése³⁹⁾, amelyre való áttérés első lépcsőfoka a termelés és elosztás fölötti tényleges munkásellenőrzés bevezetése, a munkások számára legalább 75 százalékos többség biztosítása valamennyi fontos intézményben, s tevékenységüket "... ki kell terjeszteni valamennyi pénzügyi műveletre és az egész pénzügyi helyzetre."⁴⁰⁾ A magánellenőrzés úgy, ahogy azt a nagy, modern részvénytársaságok gyakorolják, széttagol és dezorganizál egy lényegében integrált társadalmi mechanizmust, amelynek szükséglete a teljes és ésszerű integrálás (a marxisták pere a kapitalizmus ellen elsősorban ezen az érvelésen nyugodott). A gazdasági rendszabályok véghezvitelére a nép valamennyi osztályából tehetséges szervezőket kell kiemelni - emelte ki Lenin -, a szocializmus felé történő további lépések csak a proletárok, félproletárok (a 20. század "jakobinusai") jelentőségének növelése útján - pl. a szegény bankhivatalnokok külön egyesítése, a béres- és szegény-paraszt szovjetek - válnak lehetségessé.⁴¹⁾ Lenin tehát nem a szociáldemokraták módján állt ki az adott helyzetben az államkapitalizmus mellé -nem a szocializmus kapitalizmuson belüli átnövési, evolúciós fejlődését hirdette⁴²⁾, tovább ment a polgári demokratikus köztársaság mensevik koncepciójánál. Szembeszállt azzal

a polgári-reformista állítással, hogy az állammonopolista kapitalizmus (vagy akár a monopolkapitalizmus) már nem kapitalizmus, hanem valamiféle "államszocializmus".⁴³ (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy elméletileg még mindig kérdőjelként áll előttünk az oroszországi monopolkapitalizmus /imperializmus/ és állammonopolista kapitalizmus /vagy Lenin egyik kifejezésével: legújabb monopolkapitalizmus/ között kétséggkívül meglevő fejlődésbeli különbség. Az állammonopolista kapitalizmus fogalma ugyanis nem csupán a társadalom gazdasági alapjára, annak állami felépítményére vagy e kettő kölcsönviszonyára vonatkozik, hanem a kapitalizmus egy meghatározott fejlődési fokára, amelyben termelési mód, osztályviszonyok és felépítmény egységet alkotnak.) A szocializmus gazdasági szükségszerűséggé vált, s eljövételének időpontja már csak a hatalom kérdése.

A hatalomnak tehát a forradalmi, elnyomott osztály kezébe kell átmennie, "... mert ez a jakobinizmus lényege, ez az egyetlen út, amely kivezet a válságból, amely megment bennünket a gazdasági bomlástól és a háborútól."⁴⁴ - írta a **Meg lehet-e rémíteni a munkás osztályt a "jakobinizmussal"?** című cikkében, amely a Pravdában jelent meg. A proletariátus azonban az igazgatás művészetét semmiféle könyvből nem tanulhatja meg, szüksége van jó szervezőkre a bankszakmában és a vállalatok egyesítése terén, már pedig a tőkéseknek ezen a

téren szellemi fölényük és szervezettségük mellett - több tapasztalatuk van. Mindenekelőtt el kell sajátítani a kapitalista technika és kultúra minden vivmányát, amelyet viszont csak a polgári szakemberektől lehet megtanulni. A polgári szakemberek felhasználásának kérdése így szorosan kapcsolódik az államkapitalizmus szélesebb problematikájához, pontosabban annak gyakorlati megvalósításához. Lenin eleinte (1917 májusában) a mérnökök, technikusok stb. a proletariátus által megvalósított gyakorlati ellenőrzése mellett foglalt állást, később viszont már arról írt, hogy a vállalkozókat (akik nem hagyták ott üzemeiket), s a tudományos képzettséggel rendelkező műszaki személyzetet is be kell vonni az ellenőrzésbe. Úgy vélte: a mérnöki, agronómusi stb. személyzet holnap, a fegyveres munkásoknak engedelmessé válva jobban fog dolgozni. Kijelentette: a proletariátusnak a múltból képest több mérnökre, agronómusra, technikusra, tudományosan képzett szakemberre lesz szüksége a proletárforradalom előtt álló legnagyobb nehézség - az egész népre kiterjedő nyilvántartás és ellenőrzés, a javak termelése és elosztása fölötti munkáellenőrzés - leküzdése érdekében. Marx és Engels 1848 februárjában A kommunista párt kiáltványában nem tartotta szükségesnek kiemelni a társadalmi nyilvántartás szükségességét, mint a szocialista gazdálkodás egyik elengedhetetlen feltételét, de nyilván azért, mert arra

számítottak, hogy a proletárforradalom egyrészt a legfejlettebb kapitalista országokban egyidőben, másrészt békés körülmények között megy végbe.⁴⁵

A proletariátus győzelme esetén nekiülteti a közgazdászokat, a mérnököket, az agronómusokat stb., hogy dolgozzák ki az ellenőrzés legegyszerűbb, legolsóbb, legkényelmesebb, legátfogóbb rendszabályait és módjait, a "tervet" - azt, hogy hogyan lehet a centralizálás révén munkát megtakarítani - tartotta Lenin. A munka szervezeti formáját a proletariátus nem kigondolja, hanem készen veszi át a kapitalizmustól a bankok, a szindikátusok, a legjobb gyárak, a kísérleti telepek, az akadémiák stb. formájában. A bankokkal és szindikátusokkal szoros kapcsolatban levő apparátust pedig nem szabad és nem is kell összetörni, hanem csak "... ki kell ragadni a tőkés alárendeltségéből, le kell hasítani, le kell vágni róla a tőkések egész befolyási hálózataikkal együtt, és a szovjeteknek kell alárendelni"⁴⁶ - írta a **Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat?** -ban októberben. Az egész tőkés osztály a legmakacsabb ellenállást fogja kifejteni, de az egész nép szovjetekbe ("a végre felfedezett politikai forma, amelyben a munka gazdasági felszabadítása lehetővé vált"⁴⁷) való szervezése útján megtöri azt a proletariátus. A bolsevikok az általános gyógyszert tulajdonképpen a "minden hatalmat a szovjeteknek" jelszóban ha-

tározták meg.⁴⁸

Lenin az **Állam és forradalom** -ban fogalmazta meg azt a nagy jelentőségű gondolatát, hogy a demokratizmus más jelenségekkel "együttvéve" befolyást gyakorol a gazdaságra, előbbre viszi annak átalakítását, és maga is változik a gazdasági fejlődés hatására.⁴⁹ A proletariátus államhoz való viszonyának kérdése immár gyakorlati jelentőségre tett szert; a társadalmi gazdálkodás ki van építve, s azt majd az egyesült munkások működésbe hozzák a (még) munkásmunkabérrel dolgozó technikusok, felügyelők és könyvelők segítségével - írta Lenin Razlivban, illetve Helsingforsban. A kommunizmus-hoz vezető úton három szakaszt különböztetett meg: a "hosszú vajúdás" időszakát (I.), a kommunista társadalom első fokát (II.) és a kommunista társadalom felső fokát (III.). A tőkés és a kommunista társadalom között van egy időszak, amelyben a tőkés társadalom forradalmi úton kommunista társadalommá alakul át. Ebben az átmeneti időszakban lehetetlenség meglenni anélkül, hogy bizonyos fokig "vissza" ne kellene térni a "primitív" demokratizmusához. Az állami funkciókat - nyilvántartás, ellenőrzés, bejegyzés stb. - a lakosság többsége, sőt kivétel nélkül az egész lakosság gyakorolná. Mindennek megvalósulását elősegíti az, hogy az "állami" igazgatás funkciói a kapitalista kultúra teremtette alapon leegyszerűsödtek. A proletariátus számára a feladatok

végrehajtása mindezek ellenére óriási nehézséget jelent. Lenin nagyfokú türelemre intett a munkások ilyen irányú tevékenységének kudarcai esetére: "... nem szabad ilyen élesen fellépni, nem szabad így megszigorítani a munkásokat. Magyarázni és tanítani kell, ha még nem értnek valamit."⁵⁰ Tulajdonképpen az "igazgatás" és a fizikai munka összeegyeztethetősége lebegett ekkor Lenin szeme előtt, melynek megvalósítása - a bürokrácia megszüntetése (a napi munka 8-6-4 órára csökkentése révén) mellett - garanciául szolgálna a felsőbb fázisra való áttérésre. Olyan állam kell, amelyben nincs állandó hadsereg, rendőrség és kiváltságos hivatalnoki kar⁵¹ - hirdette Lenin már 1917 áprilisában. Lenin egyébként *A marxizmus az államról* -ban foglalkozott Engelsnek a tekintélyről, a termelés és a forgalom anyagi feltételei bonyolultabbá válásának következményeiről szóló fejtegetéseivel is.⁵²

Lenin tehát az *Állam és forradalom* -ban - elsősorban Marx és Engels gondolatrendszerére építve - a proletárdiktatúra kérdésének elméleti foglalatán és programján túl, a kommunizmus két szakasza termelési és elosztási viszonyainak felvázolásával elméleti alapot adott a proletárforradalom gazdasági programjához is. Úgy vélhetnénk: Lenin utópista volt, hisz az októberi forradalom előtt feltételezte a közvetlen demokrácia, a munkásdemokrácia "tisztá" formájának lehetőségét. De ez

annak a meggyőződésnek a kifejeződése volt, hogy - Marxéhoz hasonlóan - a proletárdiktatúrát 1917-ben egy európai forradalom látószögéből nemzetközi méretekben gondolta el, s számított annak termékenyítő hatására Oroszországot illetően.⁵³ Az orosz forradalmat a nemzetközi forradalom részének tekintette, de ezt a függést nem úgy értette, hogy a bolsevikok a hatalmat nem tudják megragadni az európai forradalom nélkül, s nem lehet megkezdeni a szocializmus építését Oroszországban, hanem a szocializmus végleges győzelme értelmében, amelynek viszont feltételül is tekintette az orosz szocialista forradalmat.⁵⁴ Maga írta októberben: "Nem vagyunk utópisták. Tudjuk, hogy az államigazgatás munkájába nem tud azonnal bekapcsolódni bármelyik segédmunkás és bármelyik szakácsnő. Ebben egyetértünk a kadéttal is, Breskovszkájával is, Ceretelivel is."⁵⁵ A két forradalom között általa javasolt intézkedések és program tökéletesen megfelelt a polgári demokratikus forradalom következetes véghezvitelének, majd szocialista forradalomba való átnövése, továbbfejlesztése szükségleteinek. Igaza van W. H. Chamberlinnek, mikor ezt írja: "Az ember hiába tanulmányozza műveit, kutatva az új rend valamiféle részletes vázlata után, mely életének végső értelme volt."⁵⁶ Tony Cliff pedig megjegyzi: a bolsevik politika a gyakorlat politikája volt - "Leninnél a kapitalizmusból a kommuniz-

musba való átmenet gazdasági szintjének kérdése szintén politikai kérdésként jelentkezett. "Itt (az Állam és forradalom-ban - D. L.) a végsőkéig gyakorlati, realista volt újra, megpróbálva lemérni a múlt és a jövő - a kapitalizmus és a kommunizmus - elemeinek egyesítését az átmeneti időszakban (...) Lenin marxizmusa nem volt sem fatalista, mechanikus, sem voluntarista. Alapját a materialista dialektika képezte, s az az elv, hogy a tömegek csak saját cselekvésükön keresztül foghatják fel a bennük rejlő képességeket."⁵⁷

Az **Április Tézisek** -ben Lenin nemcsak gazdasági jellegű átmeneti rendszabályokat javasolt, hanem fellevelte a pártkongresszus haladéktalan összehívásának, a pártprogram és a párt neve megváltoztatásának kérdését is.⁵⁸ Az a stratégiai terv, amelyet Lenin az **Áprilisi Tézisek** -ben kifejtett, érvényben volt az az októberig terjedő egész időszakban (a bolsevik taktika persze a körülmények alakulásától függően változott), de a párt régebbi programja már elavult. Módosítani kellett oly módon, hogy a program elemezze az imperializmus korát, az imperialista háborúk jellegét, s kijelölje a közeledő szocialista forradalom feladatait. Fel kellett venni a programba azt a tételt, amely a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti időszak új típusú államáról szól, módosítani kellett az elavult minimális progra-

mot. Mindaddig csak általánosságban merült fel a szocializmushoz való átmenet kérdése - a klasszikus irodalom a proletárdiktatúra működésére sem adhatott útmutatást, hiszen mind Marx, mind Engels munkásságát a gyakorlati elemzésen alapuló módszer jellemezte. A bolsevik párt VI. kongresszusa 1917. július 26-án (augusztus 8-án) ült össze. A kongresszus illegális körülmények között dolgozott, egész idő alatt a szétverés veszélye fenyegette (az Ideiglenes Kormány augusztus 11-én rendeletet bocsátott ki, mellyel feljogosította a hadügyminisztert és a belügyminisztert, hogy betiltsa a kongresszusokat és a gyűléseket). A kongresszus két fő napirendi pontja a Központi Bizottság politikai beszámolója és a politikai helyzet kérdése volt, mind a két kérdésről Sztálin mondott előadói beszédet⁵⁹ (az Ideiglenes Kormány bírósági eljárást követelt Lenin ellen). A gazdasági helyzetről adott beszámolójában V. Miljutyin nagy tényanyagot felsorakoztatva bizonyította, hogy az ország a végleges gazdasági bomlás küszöbén áll; a háborús kiadások napról napra növekednek, és a pénzügyi csőd már bekövetkezett.⁶⁰ A kongresszus részletes gazdasági programot dolgozott ki a gazdasági válság megszüntetésére, a gazdaság helyreállítására és megszervezésére a munkások és a szegényparaszság érdekében.⁶¹

A pártprogram felülvizsgálásának kérdését Lenin a februári polgári demokratikus forradalom után vetette

fel⁶², ám a minimális programmal kapcsolatos viták még az emigráció időszakára, pontosabban 1916-ra nyúltak vissza. Mint N. Krupszkaja írta visszaemlékezéseiben: "... 1916-ban csírájában megvoltak már az ellentétek Iljics és Buharin között is."⁶³ Lenin vitába szállt Buharinnal, aki lebecsülte az állam és a proletárdiktatúra szerepét, mégpedig abból a megfontolásból kiindulva, hogy a szociáldemokrácia általában elvileg szemben áll az állammal.⁶⁴ Az OSZD(b)MP VII. (áprilisi) összoroszországi konferenciájára Lenin megírta A program elméleti, politikai és néhány egyéb részével kapcsolatban javasolt módosítások tervezetét -t, amely számos módosítást javasolt az OSZDMP 1903-ban elfogadott programján. Az áprilisi konferencia megbízta a Központi Bizottságot, hogy két hónapon belül állítsa össze a VI. kongresszusra a pártprogram tervezetét.⁶⁵ Az OSZD(b)MP VI. kongresszusa jóváhagyta az áprilisi konferenciának a program felülvizsgálásának szükségességéről hozott határozatát, s megbízta a Központi Bizottságot, hogy szervezzon széles körű vitát a programmal kapcsolatos kérdésekről.⁶⁶ Még a kongresszus előtt, 1917 júniusában kiadták az **Anyag a pártprogram felülvizsgálásához** című brosúrát, amelyet a Központi Bizottság megbízásából Lenin állított össze. Csaknem ezzel egyidejűleg az OSZD(b)MP Moszkvai Iparvidéki Területi Irodája megjelentette az **Anyag a pártprogram fe-**

lülvizsgálásához. V. . Miljutyin, V. Szokolnyikov, A. Lomov és V. Szmirnov cikkeinek gyűjteménye című kiadványt. 1917 nyarán és őszén elméleti vita bontakozott ki a pártban. Az időszakai sajtóban (a Szpartak című moszkvai folyóirat augusztus 10-i, 4. számában Buharin írt erről a témáról) és a moszkvai gyűjteményben megjelent cikkeket taglalta és bírálta Lenin A pártprogram felülvizsgálásához című október elejei írásában, amely a Proszvescsenyije című folyóirat 1-2. számában látott napvilágot.

Amikor Lenin áprilisban Oroszországba érkezett, tézisei olyan radikálisaknak tűntek, hogy alig akadt követője.⁶⁷ A bolsevikok támadták a második (szocialista) forradalom, a hatalomért folytatott harc elméletét is, de támadták (nyilván nem feltétlenül ugyanazok) Lenin mérsékelt gazdasági programját is. Lenin egyfelől rámutatott arra, hogy a polgári demokratikus forradalom nem oldotta meg a hatalom kérdését, másfelől hangoztatta: másképpen kell felvetni a szocializmus kérdését, mint azelőtt, mivel a kérdés gyakorlati síkra került. A szocializmusba való átmenetre vonatkozó általános tételek helyett konkrét lépésekről és intézkedésekről - melyek egyike-másika megérett, a többi még nem - kell beszélni. A bolsevik teoretikusok között kialakult - a forradalom jövőjét illető - stratégiai nézeteltérések októberre, az új pártprogram kidolgozásával kapcsolatos

tulajdonképpen első oroszországi imperializmus-vitában csúcsosodtak ki. Mint fentebb is jeleztük, Lenin általában az imperializmus, és különösen az oroszországi imperializmus (nem az államkapitalizmusról folyt a vita!) jellegének tisztázását annyira fontosnak tartotta, hogy a "moszkvai elvtársak" elgondolásaival vitatkozva külön brosúrát szentelt a kérdésnek. Határozottan fellepett az ellen a javaslat ellen, hogy az új pártprogramból hagyják el a minimális programot, és minél részletesebben dolgozzák ki a szocializmusba való átmenettel kapcsolatos tételeket. "Nem, kedves elvtársak, még nem győztünk."⁶⁸ - írta Lenin **A pártprogram felülvizsgálásához** -ban, s hangsúlyozta: a bolsevikoknak azért sincs joguk elvetni a minimális programot, mert az a forradalmi demokratikus feladatok megvalósítását, a nagy tömegek, a parasztság legégetőbb szükségleteinek kielégítését irányozta elő. A szocializmusba való átmenetre vonatkozó programtételek túlzott részletezését azért is helytelennek tartotta, mert gúzsba kötné a bolsevikok kezét a szocializmus építésekor.

Abban igazuk volt Buharinéknak, hogy a háború vége felé már egyáltalán nem lehetett figyelmen kívül hagyni azokat a szerkezetváltozásokat, amelyek az első világháború folytán a világkapitalizmus egészében, így Oroszországban is végbementek, ám elemzésük során valahol elvesztették a dialektikus logika Ariadne-fonalát. Le-

nin már 1915-ben, Buharin Világgazgazdaság és imperia-
lizmus című brosúrájához írt előszavában kiemelte a di-
alektikus elemzés követelményeit. "N. I. Buharin munká-
jának tudományos jelentősége különösen abban van - írta
-, hogy a világgazdaságnak azokat az alapvető tényeit
vizsgálja, amelyek az imperializmussal mint egészszel
(az én kiemelésem - D. L.), mint a legfejlettebb kapi-
talizmus meghatározott fejlődésfokával függenek ösz-
sze."⁶⁹ A szocialisták minden következtetésének leg-
főbb fogyatékosága és hibája az, hogy túlságosan álta-
lánosan vetik fel a kérdést: azt mondják, át kell térni
a szocializmusra - rótta meg elvtársait Lenin az
OSZD(b(MP VII. (áprilisi) összoroszországi konferenciá-
ján; "Oroszországban ezenkívül helytelen volna az impe-
rializmust úgy feltüntetni, mint összefüggő egészet
(az imperializmus általában nem összefüggő egész) /az
én kiemelésem - D. L./, mert Oroszországban még jócskán
vannak olyan munkaterületek és munkaágak, amelyek a na-
turális és félnaturális gazdaságból a kapitalizmusba
való átmenet fokán vannak."⁷⁰ - írta a konferenciát
követően az Anyag a pártprogram felülvizsgálásához -
ban. Az imperializmus halódó, de még nem halott kapita-
lizmus (nem tiszta monopóliumok, hanem a csere, a piac,
a verseny, a válságok mellett fennálló monopóliumok
jellemezik), éppen ezért - vetette fel - elméletileg
helytelen lenne kihagyni általában a csere, az áruter-

melés, a válságok stb. elemzését, s azt az imperializmusnak mint egésznek az elemzésével helyettesíteni; "... a szocializmus nem úgy áll előttünk, mint ugrás, hanem mint gyakorlati kivezető út a jelenlegi káosz-ból."⁷¹ - így foglalta össze Lenin az április konferencián a határozati javaslat lényegét. **A pártprogram felülvizsgálásához** -ban pedig Szokolnyikovval (tulajdonképpen Buharinnal⁷²) vitatkozva kifejtette: elméletileg helytelen a válságok és háborúk oly módon történő összekapcsolása, mintha azok teljesen elválaszthatatlanok lennének egymástól, és szükségszerű velejárói lennének általában a kapitalizmusnak és különösen az imperializmusnak.⁷³

Lenin egész 1917 októbere előtti államkapitalizmus-felfogásának alapja az a felismerés, hogy Oroszországban nem valósítható meg egy csapásra és közvetlenül a szocializmus, ám megvalósítható több olyan átmeneti intézkedés, amely összességében biztosítja az átmenetet a szocializmushoz. Ehhez az ország gazdaságát a fejlett tőkés országok - elsősorban Németország - hadi (másféle államkapitalista szabályozás akkor még nem létezett) államkapitalista szervezettségének fokára kell emelni, az oroszországi forradalom adta új tartalommal. Az államkapitalista módszereket nemcsak felhasználhatóaknak vélte a szocialista gazdálkodás számára, hanem azokat az államhatalom jellegének megváltozása utáni időszakra

is vonatkoztatva - a szocializmus közgazdasági értelem-
ben vett megalapozásaként értelmezte: "De ugyanezek a
feltételek (a termelés és az elosztás társadalmi sza-
bályozása, az általános munkakötelezettség stb. - D.L.)
a termelési eszközök magántulajdonának megszüntetése
esetén, az államhatalomnak teljes egészében a proleta-
riátus közébe való átmenete esetén biztosítják a társa-
dalom olyan átalakításának sikerét, amely megszünteti
az ember ember által való kizsákmányolását és biztosít-
ja az összesség és minden egyes ember jólétét."⁷⁴ El-
ső ízben az áprilisi konferencia által elfogadott **Hatá-
rozat a jelenlegi helyzetről** -ben fogalmazta meg Lenin
azt a tételt, hogy az államkapitalizmust a proletáriá-
tus forradalmának győzelme után fel lehet használni a
szocializmus építése érdekében, az államkapitalizmus
módszerei a társadalom szocialista átalakításának érde-
keit szolgálhatják.

Oroszországgal szemben a legfejlettebb országokban a szocialista forradalom objektív előfeltételei már a háború előtt is adva voltak - mutatott rá Lenin. A szocializmus végleges győzelme egyetlen országban - az elmaradottság miatt, valamint amiatt, hogy a tőkét csak nemzetközi méretekben lehet legyőzni - lehetetlen, annak ellenére, hogy az ország politikai rendje tekintetében néhány hónap alatt utolérte a fejlett országokat. (Oroszországnak a klasszikustól eltérő kapitalista fej-

lődése így magával vonta a szocialista építés nem klasszikus gyakorlata, útja szükségességének felvetését, amely Lenint az államkapitalizmus problémakörén keresztül tulajdonképpen egészen haláláig foglalkoztatta.) Szükség van a nemzetközi proletariátus segítségére, de addig is, amíg a munkás-világforradalom bekövetkezik, az alapok megszilárdítása, s a további előrehaladás érdekében át kell venni a fejlett országok tapasztalatából a legjobb mintákat. Ezen országok kész tapasztalatai, eredményei, technikájuk és kultúrájuk rendelkezésre állnak, államkapitalista nyilvántartási és ellenőrzési rendszabályaik közismertek, lefordították őket oroszra, részletesen megismertették a sajtóban. Első fokán a kommunizmus (a szocializmus) gazdasági tekintetben nem lehet még teljesen érett, illetve teljesen mentes a kapitalizmus hagyományaitól, nyomaitól, a proletariátusnak pedig tanulmányoznia kell az átmeneti időszak rendkívül mély tartalmát, hogy a gazdasági szervezettségnek az addiginál mérhetetlenül magasabb fokára emelhesse Oroszországot, hogy mint **A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellené** -ben célul tűzte ki Lenin: "... gazdaságilag is utolérjük és túlszárnyaljuk a fejlett országokat."⁷⁵

A fő nehézséget már 1917 februárja és októbere között is az okozta, hogy miként kell a társadalmi méretű nyilvántartást és ellenőrzést megoldani az áru- és

pénzviszonyok fennmaradása, a piac funkcionálása, illetve a kényszernaturalizálódás mellett - Lenin már ekkor hangsúlyozta, hogy a bankrendszer a termelés és a termékelosztás állami számvitele, amelyet kézbe kell venni és mozgásba kell hozni.⁷⁶ "Az események menete annyira aláásta a kapitalizmus uralmát, hogy például a parasztok nem fogadják el a pénzt. Azt mondják: 'Minek nekünk a pénz?' És igazuk van."⁷⁷ - állapította meg Lenin A háború és a forradalom című írásában. Az élethalál kérdés - a gabona helyes elosztása - megoldásával az Ideiglenes Kormány nem tudott megbírkózni, s végeredményben az orosz birodalom gerincét (annak ellenére, hogy a burzsoázia sehol sem volt olyan szervezett, mint a fővárosban) a szentpétervári élelmiszerhiány roppantotta össze.⁷⁸ A lenini stratégia és taktika eredményeképpen pedig a bolsevik párt helyes választ tudott adni azokra az alternatívákra, amelyeket a mozgásba jött néptömegek kényszerítettek rá.

2. A "béke egy országa" (1917. október 25 - 1918 első fele)

"Lenin elvtárs agyában, úgy látszik, valamilyen dialektikus séma motoszkál, de ezt nem fejtette ki nekünk eléggé világosan."

(N. Buharin)⁷⁹

Amikor 1917. október 25-én (november 7-én) a bolsevikok a Téli Palota ostromára, vagyis a polgári kormány megdöntésére és a munkásosztály, valamint a szegényparasztság hatalmának megteremtésére készültek, megvoltak a szocialista társadalom építésének az irányítását szolgáló alapelvek ugyan (magukévá tették a marxi kommunizmus eszményét), de nem voltak birtokában az eszme beteljesüléséhez szükséges gazdasági-társadalmi alapoknak. A forradalmi erjedésnek és az eszmék alakulásának évtizedei, pártok születése és eltűnése teremtette meg 1917 erkölcsi-politikai légkörét, valamint az, hogy Nyugat-Európa leghaladóbb ideológiáját Oroszországba exportálta. 1917-ben és az azt követő években nemcsak a bolsevik vezetők, hanem az orosz munkások és parasztok tömegei is nem csupán Oroszország ügyét látták a szoci-

alista forradalomban, hanem azt az egész emberiséget felölelő világforradalmi folyamat (vagy legalábbis az európai forradalom) részének tekintették. Az akkori viszonyok között csak a polgári demokratikus rendszer megdöntésével lehetett a háború azonnali befejezését elérni - ez a kérdés döntő mozzanattá vált október alternatívájában. Hogy milyen következményekkel járt volna a döntés elhalasztása, azt jól mutatja a weimari demokrácia története Hitler hatalomátvételéig⁸⁰ - írta Lukács György. Isaac Deutscher még tovább megy, mikor így vélekedik A befejezetlen forradalom -ban: "Még ha Lvov herceg vagy Kerenszkij kormánya kilépett volna is a háborúból, a társadalmi válság már olyan mély és súlyos volt, hogy a bolsevik párt valószínűleg akkor is győzött volna - talán nem 1917-ben, hanem valamivel később."⁸¹

Oroszországban (az egyik legkevésbé fejlett tőkésországban) a forradalmi folyamat sajátosságához tartozott, hogy a demokratikus átalakítások megvalósítására nem annyira a polgári forradalom szakaszában, hanem a szocialista forradalom első időszakában nyílt lehetőség. A feudális rendi szervezet maradványainak teljes felszámolására a szovjet kormány rendeleteket adott ki a nemzeti és felekezeti korlátozások eltörléséről, az egyház és az állam, valamint az egyház és az iskola különválasztásáról, a nők egyenjogúságáról és Oroszország

nemzetiségeinek egyenjogúságáról. A földről szóló dekretum végrehajtása során pedig csaknem az egész földalap (237,8 millió gyeszjatyina) újrafelosztásra került.⁸² A szocialista építés általános jellegzetességeként, megvalósításának feltételeként Lenin már 1917 decemberében hangsúlyozta, hogy a gazdasági élet megszervezésére vonatkozóan nincs és nem is lehet terv, s az új társadalom építését "felülről is, alulról is" egyszerre kell elkezdeni. Ez a munka (az önálló politikai és gazdasági tevékenység) annál is nehezebb, mivel a proletariátus el van halmozva állami munkával, s a termelés megszervezésének feladatai is teljes egészükben a munkásosztályra hárulnak. A proletárdiktatúra állami vezetésének lényegét feltárva írta **A szovjethatalom soron levő feladatai** című cikk első fogalmazványában, hogy "... most - és a civilizált népek legújabbkori történetében alighanem első ízben - olyan irányításról van szó, amelyben nem a politikának van a legnagyobb jelentősége, hanem a gazdaságnak."⁸³ - burzsoá rendszerben a vállalkozók, a szocializmusban pedig az állami szervek végzik a gyakorlati munkát. A külpolitikáról szólva pedig kijelentette: "Mi diplomaták nélkül, az imperialisták által alkalmazott régi módszerek nélkül dolgoztunk,..."⁸⁴ A szovjethatalom (mint általában a kapitalizmusról a szocializmusra való átmenet) lényege éppen az - mutatott rá Lenin -, hogy a gazdasá-

gi feladatokhoz képest a politikai feladatok alárendelt helyet foglalnak el, s az, hogy az állam bel- és külpolitikájának irányultságát egyaránt a gazdasági érdekek határozzák meg.⁸⁵

A legnagyobb nehézséget a gazdaság és a politika közötti diszharmónia -mely az elmaradott kapitalizmus és a dezintegrált gazdasági-társadalmi struktúra következménye volt - leküzdése jelentette. A háború és a rossz gazdálkodás szülte közellátási zavarok tovább fokozódtak -az új hatalom nem volt felkészülve az ország gazdasági területeinek azonnali átvételére és az egész gazdaság irányítására.⁸⁶ Lenin is elismerte később a bolsevikok gazdasági "ereje" és politikai ereje közötti diszharmóniát⁸⁷; megállapította: "Mi ismerjük a szocializmust, de nem tudjuk, hogyan kell szervezni milliós méretekben, nincsenek ismereteink a termelés és a termékelosztás megszervezése stb. terén. A régi bolsevik vezetők erre nem tanítottak meg bennünket."⁸⁸ A hivatalnoki kar zöme ráadásul ellenségesen fogadta a szovjet kormány intézkedéseit - nem ismerték el a szovjet kormány képviselőit, megtagadták az engedelmességet, nem teljesítették követeléseiket és utasításait. Az Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottság 1917. december 2-án (25-én) rendeletet adott ki a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács létesítéséről.⁸⁹ A Népbiztosok Tanácsa mellett működő LNT feladata volt a népgazdaság

és az ország pénzügyeinek megszervezése, az ország egész gazdasági életének szabályozása. A VI. kongresszus gazdasági programjának megvalósítására fennállása első hónapjaiban - 1917 októbere és 1918 júliusa között - a proletárdiktatúra kísérletet tett. "Fogjanak hozzá a munkások a munkásellenőrzés megteremtéséhez gyáraikban és üzemeikben, lássák el a falut iparcikkekkel, cseréljék ezeket gabonára. Egyetlen darab készítménynek, egyetlen font gabonának sem szabad kimaradnia a nyilvántartástól, hiszen a szocializmus-mindenekelőtt nyilvántartás."⁹⁰ - ezt a választ adta Lenin 1917. november elején a baloldali eszerek interpellációjára. Tehát a feldolgozóipar termékeinek kicserélése gabonára, a termelés szigorú ellenőrzése és nyilvántartása - továbbra is ezen lépések testesítik meg magukban Lenin gondolatrendszerében a szocializmus felé történő haladást. (A vasúti közlekedés zilált állapota mindazonáltal lehetetlenné tette a város és falu közötti rendszeres cserét, így a közellátás kérdését nem sikerült megoldani.) A burzsoázia a gazdaságban betöltött pozícióit a forradalom elleni harcra használta fel a központi rendeleteknek pedig a helyi hatóságok - mint A. Nove megjegyzi - csak akkor engedelmeskedtek, ha az tetszett nekik.⁹¹ A gazdasági helyzetet a nagymérvű anarchia és az elementáris káosz jellemezte. A vasutakat például csak 1918 márciusában sikerült a szovjet

kormány ellenőrzése alá helyezni. Sajátos paradoxon, hogy a bolsevik párt vezetése 1917 októbere után, Leninnek a szocialista forradalom előtt kifejtett, a fokozatosságra épülő tervezete ellenére, az erőteljes kiszajátítás politikáját folytatta: "... a földkérdéssel szorosan összefonódik az ipar kérdése, ... az agrárforradalom mellett a tőkés viszonyok gyökeres felszámolásának is meg kell történnie"⁹² - mondotta Lenin 1917 novemberének végén. Úgy tartották: az ország gazdasági helyzete olyan pontig jutott, ahol már nincs helye a félrendszabályoknak. A szovjethatalom gazdasági intézkedései rövid hónapok alatt a tőkés magántulajdon elleni általános támadássá szélesedtek a régi világ alapjainak szétzúzása végett. Lenin később az orosz forradalom tisztán politikai szakaszának, a tőke elleni "vörösgárdista" roham idejének nevezte az 1917 októbere és 1918 eleje közötti időszakot. "Tudjuk, hogy sok hibát követtünk el, különösen az Októberi Forradalmat követő első hónapokban."⁹³ - emlékezett vissza egy év múltán arra az időszakra. A burzsoázia megtagadta a bolsevik államhatalmat, s rákényszerítette arra, hogy a harcot a "lenni vagy nem lenni" kérdésére vigye át, de a "roham" oka nem kizárólag a tőkések ellenállásában rejlett. (A burzsoázia egyébként az ő érdekei szempontjából helyes stratégiával válaszolt, mivel a proletárforradalom győzelmének másnapján gazdasági helyzete még nem ingott

meg, teljesen birtokában volt gazdasági és szellemi erőinek, öntudatosabb volt, mint valaha, mert először volt önálló és független.)

Figyelembe véve a burzsoázia szabotálását, munkásellenes intézkedéseit (pl. a bérek kifizetésének késleltetése, politikai szervezkedés stb.), a legjobb megoldás a kisajátítás lett volna, ehhez azonban még nem voltak meg a proletárdiktatúra irányításra, gazdasági vezetésre alkalmas szakemberei, sem intézményei, sem tapasztalatai, hiszen ilyen feladatokkal a munkásmozgalom sem Oroszországban, sem máshol addig még nem találkozott. Így a nacionalizált termelési eszközök gyakorlati birtokba vétele, a termelés társadalmazása a valóságban jelentős mértékben elmaradt a kisajátítók közvetlen kisajátításától, az elkobzások ütemétől. A legnagyobb veszélyt mindazonáltal az állami ellenőrzés és szabályozás alól kisikló kispolgári, kistulajdonosi spontaneitás jelentette. "A fő nehézség gazdasági téren van: meg kell valósítani a termékek termelésének és elosztásának legszigorúbb és mindenre kiterjedő nyilvántartását és ellenőrzését, fokozni kell a munka termelékenységét, társadalmazítani kell a termelést a gyakorlatban." ⁹⁴ - fogalmazta meg Lenin 1918 áprilisában a gazdasági építés alaptézisét. **A szovjet hatalom soron levő feladatai** című munkájában. Mind a szovjet intézmények, mind az ország határain belül működő gazdasági

egységek az erjedés és a teljes kiforratlanság időszakában voltak - a szovjethatalom még 1793, illetve 1871 szintjén sem érte el a termelés és termékelosztás egész népet átfogó nyilvántartását és ellenőrzését. Nem kel-
lene-e a nacionalizálást visszavonni a veszteséges vál-
lalat esetében⁹⁵ - vetette fel Lenin. A tulajdonvi-
szonyok ilyen minőségi változása ismét felszínre hozta
a "hogyan tovább" kérdését: milyen elvek alapján ala-
kuljon ki olyan gyakorlat, amely alkalmas a termelőerők
helyreállítására és szaporítására, az elmaradott
Oroszország modern, szocialista állammá alakítására. A
célravezető válaszadoást egyrészt nehezítette a gazdaság
háború következtébeni pusztulása, szétziláltsága, a
nyersanyag és energiahiány, a munkafegyelem lazasága,
másrészt az oroszországi gazdasági sokszektorú, szinte
áttekinthetetlen szerkezete. Nem lehetett figyelmen kí-
vül hagyni azt sem, hogy az ország nemzetközi helyzete
továbbra is igen bizonytalan maradt. Az imperialista
hatalmak egymás közötti háborúja reálissá tette ugyan a
békét, de csak időlegesen - az újabb támadás bármikor
bekövetkezhetett, s a várt európai forradalmak is még
mindig kóstek. Az idő tehát sürgette a bolsevikokat a
háborús károk helyreállítására, a gazdaság fellendíté-
se nélkül a védelmet sem lehetett megszervezni.

A szocializmusba való "ugrás" 10 évre vagy még
hosszabb időre is kiterjedő időszakot felölel⁹⁶ - po-

lemizált Lenin a "baloldali kommunistákkal", akik Lenint történelmi szaltó mortálójuk során "jobboldalisággal" vádolták. A haladásnak lassúbbnak kell lennie, mint eredetileg gondolták - mondta Lenin -, mert a nyilvántartás és ellenőrzés megszervezése, a termelés proletár szabályozása erősen elmaradt a kisajátítók közvetlen kisajátításának munkájától - ha nem tudnak helyesen számba venni és elosztani, akkor nem lehet társadalmasítani. A további "támadás" sikere érdekében tehát le kellett állítani a nacionalizálást. Mint Charles Bettelheim megjegyzi: a szovjet hatalom megteremtését közvetlenül követő időszakban (1917 október és 1918 május között) sem a munkásosztályon, sem a bolsevik párton belül - a "baloldali kommunisták" illúzióitól és követeléseitől eltekintve - nem vetődött fel a "szocializmus bevezetésének" kérdése. A proletárhatalom konszolidációjának fő eszközét és módját - különösen a lélegzetvételnyi szünet idején, a breszti béke megkötése után - az "államkapitalizmus" fejlesztésében látták, amely révén - bár a végrehajtott változtatások nem voltak szocialista jellegűek - bizonyos lépéseket tehettek a szocializmus felé.⁹⁷ A breszti béke megkötése ellen a "forradalmi háború" jelszavával fellépő "baloldali kommunisták" két tagjával, N. Oszinszkijjal (V. V. Obolenszkijjé) és I. N. Sztucskovval vitatkozva pedig Lenin már 1918 februárjában felvetette a Szovjet-Orosz-

ország és az imperialista államok közötti gazdasági szerződések lehetőségét.⁹⁸ 1918-ban - bár a külkereskedelmi forgalom nem volt nagy - néhány országgal kereskedett Szovjet-Oroszország. Az egy kikötőn, Péterváron keresztül főként a skandináv államokkal, azokkal a cégekkel és államokkal álltak kereskedelmi kapcsolatban, amelyek a forradalom előtti Oroszország hagyományos partnerei voltak. A kidolgozott irányelvek értelmében a külföldi tőke koncessziót kaphatott a szovjet gazdaság számára szükséges új vállalatok építésére és üzemeltetésére, valamint vasútépítésére, de 1918-ban a tervek nem léphettek életbe. Bár Szovjet-Oroszország 1918 tavaszán arra készült, hogy széles körű gazdasági kapcsolatokat épít ki a tőkés országokkal, s Lenin kereste a módokat a külföldi tőke bevonására a háború által tönkretett orosz gazdaság helyreállítására, a szovjet kormánynak 1918 tavaszán-nyarán nem sikerült gazdasági kapcsolatokat létrehozni a szövetséges hatalmakkal.⁹⁹ A koncessziós politika alapelvei 1918 nyarára mindazonáltal kialakultak. Az akkori elképzelés azon alapult, hogy Szovjet-Oroszországnak a termelés megindításához hitelekre lenne szüksége, s ezek fejében tudna (de csak újonnan létesítendő objektumokra) koncessziókat nyújtani a külföldi tőkének.¹⁰⁰

Az októberi forradalmat sem Európában, sem a Keleten nem követték azonnal forradalmi megrázkódtatások.

Bár az európai munkásmozgalomban a forradalmi baloldal elhatárolódása erőteljesen megindult, s a sztrájkok, tüntetések is egyre nagyobb tömegeket mozgattak meg, a forradalmi válság még nem érett meg. A nemzeti mozgalmak is az érlelődés állapotában voltak. Szovjet-Oroszország ezért nem számíthatott a fejlettebb európai országok proletariátusának közvetlen támogatására, sőt még arra sem, hogy a kiélezett belső osztályharc megakadályozza az imperialista hatalmak támadását az oroszországi szovjethatalom ellen. A legnagyobb politikai válságot a Németországgal kötendő béke kérdése váltotta ki. Lenin a szovjethatalom megőrzését tartva szem előtt, fájdalmas, de szükségszerű kompromisszumként fogta fel a békeszerződést. A breszti béke megkötése kulcskérdés volt a háborúban elszenvedett károk helyreállítása, a szocialista építés feltételeinek megteremtése szempontjából, de egyben sürgős is volt, mert a felbomlóban lévő hadsereg, az elcsigázott munkás és paraszttömegek a hihetetlenül nehéz körülmények között nem vállalhatták a háborút.¹⁰¹

A béke megkötésével Szovjet-Oroszország lélegzetvételhez jutott, s fő erőfeszítését a gazdasági munkára, pontosabban a szocialista alapjainak lerakására összpontosíthatta (a bolsevik párt VII. kongresszusa elítélte a "baloldali kommunisták" csoportosulását, s egy idő múltán a "sztrájkoló" pártmunkásokat, N. I. Buha-

rint, M. Sz. Urickijt, G. I. Lomovot, V. M. Szmirnovot, G. Pjatakovot stb. sikerült ismét bevonni az állami- és pártvezetésbe). A Lenin által felvázolt program végrehajtása az ország akkori állapotában óriási erőfeszítéseket követelt, s a nehézségeket növelte az 1918 tavaszán bekövetkezett éhínség, amelyben jelentősen közrejátszott a gazdagparaszatok ellenállása a kormány intézkedéseivel szemben. A szocialista átalakítások, amelyeket már végrehajtottak, sok tekintetben gyöngék és elégtelenek voltak. S mint Lenin 1918. március elején az OK(b)P VII. kongresszusán megállapította: "... az általunk elkezdett intézkedések óriási részét még nem hajtottuk teljesen végre."¹⁰² A szocialista jog, mint a propaganda eszköze a szovjethatalom első éveiben különös szerepet játszott. Összefüggésben volt ez azzal is, hogy az államigazgatási apparátus még nem volt kellően megszervezve, és a jog mellett nem jogi eszközökkel is oldottak meg olyan feladatok, amelyeket egyébként - konszolidált viszonyok között - jogszabállyal oldhattak volna meg.¹⁰³ 1922-ben ezt írta Lenin L. B. Kamenyevnek: "... hagyjunk fel a rendeletgyártással (szükség volt egy olyan szakaszra, amelyben a rendeletekkel propagandát folytattunk; ez elengedhetetlen volt a forradalom sikeréhez. Ez elmúlt.) "¹⁰⁴

Elsősorban a szakszervezetekre hárult a felelősség a termelés helyreállításáért, és az egész gazdasági

életnek szocialista alapokon való újjászervezéséért.¹⁰⁵ A szovjeteknek - melyek minden alkotmány nélkül keletkeztek, és több mint egy évig minden alkotmány nélkül működtek - olyan szervekké kellett válniuk, amelyek szabályozzák Szovjet-Oroszország egész termelését; "... az egész társadalomnak mind az ellátás, mind az elosztás szempontjából egyetlen egy közös szövetkezetnek kell lennie."¹⁰⁶ - mondta Lenin még 1918 decemberében is. A szovjetapparátus kiépítése azonban meglehetősen nehézkesen haladt. Mint az OK(b)P VII. kongresszusán Buharin rámutatott, az októberi forradalom óta eltelt négy hónap alatt sem tudták kiépíteni.¹⁰⁷

A szakszervezeti mozgalom Oroszországban viszonylag későn indult fejlődésnek, s kezdettől fogva nagyon fejlett iparral (mely elsősorban külföldi tőke segítségével, s a tőkés abszентizmus minden terhével alakult ki) került szembe, márpedig hatása - mint ismeretes - azokban a termelési ágakban a legnagyobb, ahol a kis- és középzem a legerősebb. A szakszervezetek hatása Oroszországban emellett a nagyipari ágakban is gyengébb volt, mint például Angliában, ahol azok lépésről lépésre együtt fejlődtek az iparral. A februári forradalmat követően új életre keltek a szakszervezetek,¹⁰⁸ de az októberi forradalom utáni első időszakban még nem voltak elég erősek ahhoz, hogy átvegyék a gazdasági vezetésket, nem álltak szilárdan bolsevik vezetés alatt

sem.¹⁰⁹ Mégis, Lenin joggal állapította meg 1919 márciusában az OK(b)P VIII. kongresszusán, hogy "Mi egy hónapig sem tarthattuk volna magunkat e szervezetek támogatása nélkül."¹¹⁰ Lenin már akkor, 1919-ben elutasította, hogy a szakszervezetek vállalják közvetlenül az államhatalom funkcióit, de mindvégig hangsúlyozta: csak a szakszervezetek válhatnak a népgazdaság irányító szerveivé, általuk lehet véghez vinni a tömegek munkára nevelését, az irányításban való részvétel fokozását, mert azok állnak legközelebb a termeléshez, és mert azok vezetik a munkások legnagyobb tömegeit. Lépéseket tesznek a teljesítménybér (az októberi forradalom után szinte mindenütt az időbérezést vezették be, ami hátrányosan hatott a munka termelékenységére és a munkafegyelemre), a Taylor-rendszer bevezetésére, és a bérek arányítására a gyár munkájának általános eredményeivel, illetve a vasúti és vizi közlekedés forgalmi eredményeivel.¹¹¹ "Mi más ez az 'arányosítás', ha nem a termelési érdekeltség elve, az önálló elszámolás egyik alapelve?"¹¹² - veti fel Szamuely László. A munkások áttérítése az új álláspontra ("a hatalom mi vagyunk") azonban nehéz, sőt nehezebb feladatnak bizonyult, mint a tapasztalt hivatalnokok munkába állítása. A megfelelő fordulat a dolgozó tömegek gondolkodásmódjában, életfeltételeiben éppen csak kezdődően volt, s a tömegek bizalmatlansággal viseltettek minden iránt, ami állami

volt, mert a cári és burzsoá centralizmus gyűlöletet ébresztett - a sokmillió ember hozzászokott ahhoz, hogy a központi hatalomban rablókat, földesurakat, kizsákmányolókat lásson. S az is igaz, hogy az ellenőrzést nemcsak a kapitalisták elenyésző kisebbsége, hanem a kapitalizmus által mélységesen demoralizált munkások felett is gyakorolni kellett. "Jellemző, hogy ezt Buharin nem hangsúlyozta." ¹¹³ - írta Lenin A "baloldali" gyerekeségről és a kispolgáriasságról című vitáiratában. (Buharin a Kommunizist 1. számában recenziót írt Lenin Állam és forradalom című broszúrájáról.) A szovjethatalom egyik legnehezebb feladata a munkafegyelem megvalósítása volt. Lenin türelemre, mértéktartásra intett e vonatkozásban is, hiszen - mint hangsúlyozta - az egyik kizsákmányoló fegyelemnek a másikkal való felváltásához is évek, sőt évtizedek kellettek.

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetben a legfőbb gond az ipar megóvása az ipar nagyüzemi szervezete útján, az államkapitalizmus mellett ¹¹⁴ - fejtette ki ismételten Lenin 1918 májusában (ez tulajdonképpen 1917-es államkapitalizmus-koncepciójának lényegi összetevője ¹¹⁵). Közelebb lehetne kerülni a szocialista feladatok megoldásához, ha az államkapitalizmus volna az uralkodó gazdasági rendszer - utalt rá a viták során Lenin -, s lelkesen üdvözölte Szovjet-Oroszország "legkiválóbb munkásainak" (a bőrösöknek, a textilesek-

nek, a cukorgyári és dohánygyári munkásoknak) a kezdeményezéseit, akik ezt megértették, s hozzákezdtek ahhoz, hogy tanuljanak a tőkés szervezőktől, a vezető mérnököktől, a műszaki szakemberektől. Tézisszerű meghatározást is adott ebben az időszakban a szocializmusról: "... szovjethatalom + a vasutak porosz rendszere + amerikai technika és trösztök szervezése + az amerikai közoktatás etc., etc. ++ = Σ = szocializmus."¹¹⁶ A gyakorlat által megkövetelt - államkapitalizmus-felfogására épülő - termelési-szervezési szemlélete révén tért el Lenin az elvi nyilatkozatokban meghirdetett alapelvektől. Harcolt a "makulátlan kézzel a kommunista társadalom építéséért" nézet ellen, az ellen, hogy a bolsevikok mindent a saját erejükből végezzenek el. Nem kis gondot jelentett neki a fővárosi (moszkvai) vezetők "utópista szocializmusa", értetlensége. Kitűnő munkának tartotta A. Todorszkij Egy év - puskával és ekével című könyvét, mely "az élet békés építését" tárta fel egy faluban: "Mert azt, amit az elvtársak az isten háta mögötti Veszjegonszkban megértettek, gyakran makacsul nem akarják megérteni a szovjet vezetők."¹¹⁷ - írta sajátos "recenziójában". A proletariátus uralma nem azt jelenti, hogy csupán ő maga hajtja végre a szocialista építés megkövetelte feladatokat. A kommunisták igen kiváló emberek (vannak köztük kiváló szervezők is), de ahhoz, hogy sok ilyen szervezője legyen a szovjethata-

lomnak, hosszú évekre van szükség. Márpedig várni nem lehet.¹¹⁸ A burzsoázia is igénybe vette az előző osztályt, s a proletariátusnak ugyanaz a feladata - a győztes osztály érettségét a gyakorlat, a tapasztalat igazolja. Mint Krausz Tamás megjegyzi, a nehezebb feladattal a bolsevikok a politikai hatalom meghódítása után találták magukat szembe: "A gyakorlatban kellett megtanulni és megérteni, hogy a politikai forradalom a legnagyobb kérdéseket nem megoldja, hanem felveti".¹¹⁹

De Lenin figyelmeztetett: forradalmi erőszakot és diktatúrát a szervezés terén nem szabad alkalmazni; nevelés, átnevelés, huzamosabb szervező munka szükséges, s a "rendszabályokat kell foganatosítani"-elv csekista szellem, melyet helytelenül visznek be a gazdasági kérdésekbe. A breszti békét közvetlenül követő időszakban a szovjethatalom ellenségei már nem annyira a tőkések és a földbirtokosok voltak, hanem a spekulánsok és a bürokraták. Különösen a kispolgári burzsoázia szokásai és hagyományai álltak szemben az állami ellenőrzéssel, a kistulajdonosi és magánkapitalista ösztönösség, a spekuláció akadályozta a rendeletek végrehajtását; bár az is igaz, hogy a bürokratizmus elleni harcban túlságosan is jól sikerült a régi apparátus lerombolása - a képzett munkaerő hiánya éppen ezen a téren éreztette legjobban a hatását. Munkába kellett állítani a közepes képességű embereket is, mert a kisszámú intelligens, ta-

nult és rátermett vezetőt a túlerőltetés és túldolgozás veszélye fenyegette.

A szocialista forradalom legnehezebb és legfontosabb területe a szervezési feladat volt. Olyan "elcsépeelt és triviális" jelszavakat kellett a helyzet időszerű és fő feladataivá tenni, mint a "tartsd számon gondosan és lelkiismeretesen a pénzt", a "gazdálkodj takarékosan", a "ne henyélj, ne lopj", a "tarts szigorú fegyelmet a munkában" stb. Lenin sok más korabeli bolsevik vezetőnél világosabban látta, nemcsak az áru- és pénzviszonyok normalizálásának, hanem fenntartásának szükségszerűségét is a hatalom átvétele utáni első időszakban.¹²⁰ Igazgassuk a vállalatokat vagy vitázzunk a szocializmusról? - kérdezte -, a burzsoák és a mensevikek csak nevetnek a "gyűlésezésen". A "baloldali kommunisták" csoportjának képviselőivel való vitát mégis fontosnak tartotta, ugyanis a vita olyan területet érintett, amely az akkori időszak leglényegesebb, legdöntőbb kérdése volt (azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a marxista elméletről, illetve a forradalom eszményeinek jelentőségéről is szó volt); "... a legjobbakkal van dolgunk azok közül, akik nem értették meg a helyzetet"¹²¹ - értékelte vitapartnereit. Lenin váratlan kérdésfeltevései egyébként nemcsak bolsevik elvtársait hűkkentették meg. A Znamja Truda, a baloldali eszerek lapja 1918. április 25-i számában kijelentette:

"Pártunk mai álláspontja szolidáris a bolsevizmus másik irányzatával (Buharinnal, Pokrovszkijjal stb.)."¹²², a mensevik Vperjod ugyanaznapi száma pedig ezt tartalmazta: "A szovjethatalom politikája, amely kezdettől fogva távolállt az igazi proletár jellegtől, az utóbbi időben egyre nyíltabban a burzsoáziával való megalkuvás útjára lép és nyilvánvalóan munkásellenes jelleget ölt."¹²³ Azzal vádolták meg Lenint és a bolsevikokat, hogy az ipari trösztök, a teljesítménybér, a Taylor-rendszer stb. meghonosításával éppen az államkapitalizmust hozzák létre. Nem kevésbé váratlanul hatott a polgári szakemberek fizetésével kapcsolatos lenini állásfoglalás.¹²⁴ A "baloldali kommunisták" úgy vélték: Lenin "megtorpant". Oszinszkij egyenesen ki is jelentette, hogy a forradalmat a "jobboldali bolsevik" elhajlás következtében az államkapitalista evolúció veszélye fenyegeti.

A "baloldali kommunisták" (az 1917-es "moszkvai elvtársak") voltaképpen nem tettek mást, mint ragaszkodtak korábbi elképzeléseikhez, amely a kapitalizmus és a szocializmus elvont szembeállításán, s az oroszországi kapitalizmus fejlettségi szintjének eltúlzott megjelenítésén alapult. Nem számoltak azzal, hogy Szovjet-Oroszországot 1916-ban a patriarchális, kisárutermelő, magánkapitalista, államkapitalista és szocialista formák egyidejű létezése, összefonódottsága, s emellett a

kisárutermelő gazdaságok óriási túlsúlya jellemezte. Mint Morozov megjegyzi: "Lenin, mikor az államkapitalizmus felhasználásának szükségességéről beszélt, abból indult ki, hogy az átmeneti időszak körülményei között a kapitalista elemek létezése a szovjet gazdaságban elkerülhetetlen."¹²⁵ Mehanyik széles körét sorolja fel az iparban 1918 júniusáig sikerrel alkalmazott államkapitalista formáknak, ám ez nyilvánvalóan túlzás.¹²⁶ A "kisértetező" munkát nemcsak az 1918 késő tavaszán megindult külső fegyveres beavatkozás és a polgárháború zavarta meg, hanem a gazdasági igazgatás ellenzéki vagy nyíltan ellenforradalmi elemeinek szabotálása is, és elsősorban a fűtő- és tüzelőanyagok, a fémek és más nyersanyagok, a gépek hiánya akadályozta.

Az OK(b)P VII. kongresszusán a gazdasági bomlás megállítására Buharin elképesztő javaslatot tett: "Mivel lehetne megállítani ezt a bomlást? A gazdasági élet rendezésével? Ez nem olyan egyszerű feladat, ehhez hónapok kellenek. De mivel állíthatnánk meg a bomlást már most? Meggyőződésom szerint csakis azzal, hogy a proletariátust felhívjuk a militarizmus és az imperializmus elleni szent háborúra. Ez az egyetlen megoldás."¹²⁷ Ő még mindig az 1915-ös zimmerwaldi konferencia kiáltványának (ekkor léptek fel a bolsevikok - Lenin és Zinovjev vezetésével - nemzetközi méretekben mint a nemzetközi szocializmus baloldali elemeinek szervezői¹²⁸)

jelszavaihoz ragaszkodott: harcot hirdetett mindenféle külső és belső államkapitalizmus ellen. Míg Lenin számára 1917-ben az alkalmazandó formák kérdése okozta a legtöbb gondot, 1918 tavaszán már kiforrott elmélettel jelentkezett. Azt, hogy a szocializmushoz az államkapitalizmuson keresztül vezet az út, már 1917-ben is kifejtette, de arra, hogy meghatározza azokat az eszközöket és formákat is, amelyekkel megvalósítható a szocializmus anyagi-gazdasági feltétele, jórészt 1918-ban tért ki. Habár Lenin érdekes módon lényeges és elvi különbséget nem látott az OK(b)P VII. kongresszusán (1918. március 6-8.) a "moszkvai elvtársak" és a saját álláspontja között, az "első imperializmus-vita" - a párt-program tervezetének kidolgozása kapcsán - változatlan élességgel folytatódott. A bolsevik párt Központi Bizottsága 1918. január 24-i (február 6-i) határozatával új bizottságot bízta meg azzal, hogy Lenin vezetésével megalkossa a program tervezetét. Lenin megírta **A programtervezet vázlatos fogalmazványát** -t, amelyet vitanyagként szétosztottak a VII. pártkongresszus küldöttei között. Igaz, a kongresszus részlelteiben nem vitatta meg a programot (a fő téma a breszti béke kérdése volt), s a programtervezet végleges elkészítésével a kongresszuson megválasztott héttagú bizottságot bízták meg, de Lenin megragadta az alkalmat, hogy ismételten kifejtse nézeteit. Fejtegetéseit azzal kezdte, hogy

Szovjet-Oroszországban a kultúra és a termelési eszközök iszonyú pusztulására való tekintettel valószínűleg még több átmeneti fokot kell közbeiktatni a szocializmus építése során, mint gondolták, s mivel a történelem nem adta meg azt a békés helyzetet, amelyet elméletileg egy bizonyos időre elképzeltek, lassabban lehet áthaladni ezeken az átmeneti fokokon. "... nincs okunk arra, hogy kihagyjunk mindent, ami általában az árutermelés, általában a kapitalizmus jellemzésére vonatkozik. Csak az első lépéseket tettük meg abban az irányban, hogy a kapitalizmust teljesen lerázzuk és megkezdjük a szocializmusba való átmenetet. Hogy hány átmeneti szakasz vár még ránk a szocializmushoz vezető úton, azt nem tudjuk és nem is tudhatjuk. Ez attól függ, hogy mikor kezdődik meg megfelelő méretekben az európai szocialista forradalom".¹²⁹

Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság 1918. április 29-i ülésén (itt használta Lenin 1918-ban először az államkapitalizmust az általa javasolt elvek jellemzésére) Lenin ismételten vitába szállt azzal az állásponttal, amely az államkapitalizmus irányába való haladást a forradalom jövője szempontjából veszélyesnek ítélte meg. "... mi történt ezekkel az emberekkel, hogy képesek könyvtöredékek miatt elfelejteni a valóságot? (...) Hogy tudták szem elől tévesztetni, hogy a kistulajdonos, a kistőke - ellenségünk? Hogy tudták az ál-

államkapitalizmusban látni a fő ellenséget?"¹³⁰ - sze-
gezte a kérdést a "baloldali kommunisták"-nak. Miután
megmagyarázta, hogy az államkapitalizmus megvalósítása
már a Kerenszkij-kormány idején is lépést jelentett
volna a szocializmus felé, rámutatott: a "baloldali
kommunisták" jelszavaikat nem a való életből, hanem az
államkapitalizmusnak az eszményi szocializmussal való
szembeállításából gyártják. "Ha Buharin elvtárs emlé-
keztetett az 1915-ös zimmerwaldi határozatra, ebből a
rosszul megemésztett elméletből nem tud kikászálódni.
Kászálódjon ki, Buharin elvtárs."¹³¹ - ironizált Bu-
harinnal. Ismételten megjegyezte, hogy az államkapita-
lizmus összeegyeztethető a proletárdiktatúrával - "csu-
pán" azt a nyilvántartást és azt az ellenőrzést kell
megvalósítani, amelyet a német államkapitalizmus megva-
lósított. A nyilvántartást és ellenőrzést nem naturális
formában gondolta megszervezni, hanem a pénzforgalom, a
bankrendszer, az adórendszer stb. segítségével. Ezen az
ülésem "megigérte" Buharinnak, hogy az államkapitalizmus
kérdését megírja a sajtóban, mert rendkívül fontosnak
tartja. S valóban, május 9-11. között a **Pravda** -ban
megjelent az 1918-as időszak talán legtöbbet idézett
írása, A "baloldali" gyerekességről és a kispolgárias-
ságról. Abból a megfontolásból kiindulva, hogy még nem
győzték le a kispolgári ösztönösséget, az első helyre
tette az anarchiával, a szervezetlenséggel szemben az

államkapitalizmust, amely a termelés társadalmasított-ságának, szervezettségének jóval magasabb fokát jelen-ti. Az államkapitalizmus itt is a szervezettség és a rend szinonímájaként szerepel a kispolgári anarchiával szemben, mert a kispolgári anarchia jelenti a legfőbb akadályát a társadalom tudatos megszervezésének, a gazdaság szocialista átszervezésének. A szovjet gazda-ságban elterjedt öt társadalmi alakulatot elemezve is-mételten hangsúlyozta Lenin, hogy a fő harc nem az ál-lamkapitalizmus és a szocializmus között folyik, hanem a kisárutermelés a magángazdasági kapitalizmussal váll-vetve harcol az előbbi kettő ellen. A "baloldali kommu-nisták" gazdasági tévedéseinek gyökere éppen abban rej-lett, hogy nem értették meg a kapitalizmusból a szocia-lizmusba való átmenet lényegét; nem látták a kispolgári ösztönösséget, mint a szocializmus fő ellenségét; s nem értették, miben különbözik gazdasági téren a szovjet állam a burzsoá államtól. A szovjet gazdaság átmeneti jellegére rámutatva Lenin ismételten kiemelte, hogy mind az államkapitalizmushoz (állami nagykapitalizmus-hoz), mind a szocializmushoz ugyanaz az út vezet: a termelés és a termékelosztás egész népet felölelő nyil-vántartása és ellenőrzése. A német típusú hadi állam-kapitalizmus (másfajta államkapitalista szabályozás ak-kor még nem létezett) megteremtése tehát egyet jelen-tett a szocializmus előfeltételeinek a létrehozásával.

hogy Lenin csak azt a gazdasági szektort nevezte államkapitalistának, amely már alárendelődött a termelés és termékelosztás nyilvántartásának és ellenőrzésének, a szocialista építés feladatainak, de nem a proletár-kommuna típusú termelési viszony, hanem a tőke és bér-munka ellentétén, az áruk pénzforgalom és kereskedelem útján végbemenő adásvételén alapuló viszony alapján szerveződik, illetve amelyben a gazdaságirányító szervek munkáját kiegészíti a dolgozó tömegek és szervezeteik "alulról" történő ellenőrzése. (Ebben a vonatkozásban a - később eklatáns példaként felhozott - koncesszió 1918-ban még nem jelentett mintát.)

Talán nem járunk messze az igazságtól, mikor azt állítjuk, hogy Lenin 1918-ban az államkapitalizmusnak egy előrehaladottabb variánsát képzelte el annál, ami végül is megvalósult. Az 1918. áprilisi-májusi stratégiai koncepciója a korábbi természetes gazdasági számbavételi rendszert felváltja egy olyan gazdaságrendszeri elképzeléssel, amelyet nominális áru- és pénzviszonyok urálnak. Kiderült, hogy a gazdálkodó szervezetek teljesítményeinek mérésére-számbavételére nem áll rendelkezésre valamilyen abszolút munkaértékmérő eszközrendszer, akkor, amikor a valóságos árutermelési kategóriákat még szocializmus-, pontosabban átmeneti időszak-idegen jelenségeknek tartották. Lenin a szervezettség megteremtése érdekében tartotta szükségesnek egyfelől

az államkapitalista szektor létét, másfelől formáinak átvételét. Szűkebb értelemben az átmeneti gazdaság egyik szektoraként jellemezte, tágabb értelemben gazdasági kategóriák terminusának¹³² nevezte 1918-ban az államkapitalizmust, gazdaságpolitikai rendszabályokat, módszerek összességét, a kapitalizmus szabályozását és felhasználását a termelőerők fejlesztése érdekében, az ipari nagyüzemi termelés kibontakoztatásában, a proletárhatalom ellenőrzését a tőkés szektor fölött, egy túlnyomórészt paraszti jellegű, technikailag elmaradott országban a szocialista állam ellenőrző és szabályozó tevékenységét jelentette a lenini államkapitalizmus. 1918-ban Lenin még nem a tőkés gazdasággal való *modus vivendi* -re gondolt, de az államkapitalizmust már akkor is nemcsak gazdasági szektorként, hanem a szocializmusra való áttérés *sine qua non* -jaként aposztrofálta. Az első tételt (a szocializmus elképzelhetetlen a korszerű - így tőkés - nagyipari termelés technikájának és módszereinek átvétele nélkül) már megtalálhatjuk 1917 októbertől is Lenin gondolatmenetében. Az államkapitalista módszerek, tapasztalatok fontosságának felismerése a kisárutertermelés tengerének állami szabályozásában viszont - a gyakorlati hozzáállásának köszönhetően -már az 1918-as év elméleti teljesítményei közé tartozik. Az államkapitalista szabályozás módszereit Lenin ekkor még nem piaci jellegűeknek képzelte el (még a kisárutertermelő

szektorral szemben sem), ami azzal volt összefüggésben, hogy 1918-ban csak az általános kérdések felvetésére, az elvont elvek meghirdetésére maradt ideje. Mint 1922-ben, a Kommunista Internacionálé IV. kongresszusán elmondott beszédében hangsúlyozta: "Ezek a vita hevében született rövid sorok (a "baloldali kommunisták"-kal folytatott 1918-as vitájáról van szó - D. L.) abban az időben semmi esetre sem jelentettek visszavonulási tervet. Például egy igen fontos pontról, a kereskedelem szabadságáról, amely az államkapitalizmus szempontjából (az én kiemelésem - D. L.) alapvető jelentőségű, itt szó sem esik. Pedig már ez megadta a visszavonulás általános, határozatlan gondolatát (...) Ismétlem: akkoriban ez még igen homályos elképzelés volt,"¹³³. Vagy másutt: "Úgy véltük, hogy a két rendszer - az állami termelés és elosztás rendszere és a magánkereskedelmi termelés és elosztás rendszere - harcra fog lépni egymással olyan körülmények között, amikor fokozatosan kiépítjük az állami termelést és elosztást, lépésről-lépésre elhódítva ezt az ellenséges rendszertől (...) Ezt mondtuk 1918 márciusában és áprilisában, de egyáltalán nem vetettük fel azt a kérdést, hogy milyen viszonyban lesz gazdaságunk a piaccal, a kereskedelemmel (...) Az első tanulság és az első szakasz, amely 1921 tavaszára rajzolódott ki: az államkapitalizmus fejlesztése az új úton (az én kiemelésem -D.L.)."¹³⁴

Lenint, aki egyáltalán nem ügyelt a visszamenőleges önigazolásra, a különböző viták során gondolati és politikai ellenfelei gyakran vádolták elméleti erkölcsatlenséggel. Életében, és halála után is lényegében azokkal az érvekkel kifogásolták az államkapitalizmus terminusának használatát a szovjet rendszerben, amelyeket már 1918-ban megfogalmaztak.¹³⁵ Lenin 1918 tavaszán kialakított gondolatmenete mai ismereteink birtokában egyszerűnek és magától értetődőnek tűnhet. Valójában a maga korában olyan újdonság volt, hogy alig akadt, aki a gondolatait igazán követni tudta. Lenin 1918-ban természetesen nem fogalmaz(hat)ta meg a NEP alapelveit, mert akkoriban a piacgazdálkodási módszerek szükségességének kérdése fel sem merül(hetet)t, de a békés építés lehetőségével számoló elméleti platformja jó néhány kérdésben eltért a "hadikommunista" (valójában szélsőséges formájában megjelenő hadi államkapitalista¹³⁶) ideológiától.

Közismert, hogy Leninnek sem 1917-1918-ban, sem később nem volt részletes és átfogó terve a szocializmus, illetve a szocializmusba való átmenet gazdaságának berendezkedésére. Az októberi forradalmat közvetlenül megelőző, valamint az 1918-as év első felének írásai és beszédei mégis azért bírnak nagy jelentőséggel számunkra, mert ezek "normális", nem pedig rendkívüli feltéte-

lekre vonatkozó tételezések. Még az intervenció és a polgárháború előtt kiderült, hogy a termelés ellenőrzése és szabályozása nem egyeztethető össze a gazdasági-naturalizmussal is igényelt centralista irányítással (a "brjanszki szabályok"¹³⁷). A gazdasági naturalizmus kérdésében azt az álláspontot fogadjuk el, hogy Lenin 1917-1918-ban - legalábbis szándéka szerint - távol állt a naturalizmustól. 1918 második felétől kezdve részben éppen a termelés munkásszabályozásának negatív tapasztalatai (lásd lejjebb) vezették el Lenint a szélsőséges centralizmus és naturalizmus szükségességének felismeréséhez.¹³⁸ Az, hogy a gazdaságirányítási gyakorlat 1917 októbere után gazdasági naturalizmussal párosult, illetve Lenin megfogalmazta a kommunisztikus elosztás alapelveit és a naturális értéki mutatók szükségességét, s azt, hogy a kommunális állami politikai szervezet (a szovjet) egyben a gazdasági építkezés mintája is, az objektív körülmények, illetőleg az elméleti előzmények következménye volt. Ez a megállapítás túlságosan is evidensnek tűnhet, ám 1917-1918 legfőbb kérdése éppen az volt, hogy az állami hadikapitalista gazdasági szabályozás mennyiben adaptálható a "lélegzetvételnyi szünet" ideje alatt. Más szavakkal: a hadi államkapitalizmus szabályozó elvei mennyiben ültethetők át - az árutermelés kategóriáinak felhasználásával - az új viszonyok közepette, a külpolitikai békét megteremtő,

de a békegazdaság kiépítésének még csak a legelején járó Szovjet-Oroszországban, s mennyiben párosíthatóak a versennyel és a demokratikus centralizmussal. A hadikapitalizmus szabályozó módszerei mellett Lenin alkalmazni kívánta a tradicionális kapitalista nyilvántartási rendszert is, erre utalnak az általános állami számvitel újbóli kiépítésére tett javaslatai. S az is igaz, hogy az ipari és mezőgazdasági termelés rendkívül alacsony szintje és a honvédelem megkövetelte centralizálás is közrejátszott az elméleti megfontolásokon túl abban, hogy a versenyt Lenin az árutermelés intézményeit helyettesítő mechanizmusnak szánta, s annak ellenére, hogy ebben az időszakban szükségesnek tartotta a pénzt, a bankokat, az adás-vételt (a termék- illetve árucseré formájában), a teljesítménybérezést, a munkás-munkabérnél magasabb fizetéseket, a Taylor-rendszer bevezetését, a burzsoá szövetkezeteket stb. - egyik lehetséges alternatívaként naturális értéki mutatók alapján történő állami nyilvántartást, ellenőrzést, számvitelt, statisztikai regisztrálást tétélezett fel. Lenin felismerte, hogy a hadikapitalista szabályozás eszközei és módszerei még békés viszonyok között sem nélkülözhetők az átmeneti időszakban, de - nyilván az akkor hihetetlen mértékben "leegyszerűsödött", gyakorlatilag a termelés megindítására és az éhinség felszámolására koncentrálni kénytelen gazdaságszervezés következtében

- talán túlságosan is egyszerűnek tekintette a számbavételt és az elszámolás feladatának végrehajtását. S hogy mennyire a gyakorlat függvényében szinesedett Lenin elméleti palettája, arra utalnak a valutastabilizációt előkészítő utasításai, a bankrendszer és a pénzforgalom jelentőségére vonatkozó figyelmeztetései. Úgy tűnik számunkra, hogy Lenin 1918-ban az áru- és pénzviszonyok tartós felhasználásával számolt. Nehezen érthetőek ugyanis másképpen a bankrendszer és a pénzforgalom stabilizálására való törekvései. Az államkapitalizmusról szóló lenini tételekben 1918 tavaszán még nem találhatjuk meg a magánkereskedelemhez és a piachoz való viszony felvetését, az államkapitalizmust Lenin a szocializmus felé tartó előrenyomulás viszonylag rövid ideig tartó állapotaként kezelte. A szocializmusra való átmenet keresése az áru- és pénzviszonyok felhasználása, a magánkereskedelem révén, a kapitalizmusnak és általában a magángazdálkodásnak saját fegyvereivel való legyőzése csak a NEP-re való áttérés során merülhetett fel, de ez nem jelenti azt, hogy 1918-ban kizárta volna az áru- és pénzviszonyok, a hitelrendszer felhasználását a gazdasági életből. A "hadikommunizmus" rendszerére történő fokozatos (fél évig tartó) átmenet is ezt a felfogást látszik alátámasztani.

II. Elmélet és gyakorlat

1. Mezőgazdaság

A cári Oroszországban a mezőgazdaság volt a gazdaság alapvető ága. Az első világháború kitörése előtt az ország lakosságának több mint 80 százaléka falun élt és dolgozott. Az országban először 1915 őszén mutatkoztak az élelmiszerválság jelei, amely végül is 1916 végén tört ki. Annak ellenére, hogy Oroszországban sokkal több volt a gabona, mint a többi hadviselő országban, az Ideiglenes Kormánynak nem sikerült megoldania az élelmiszerválság kérdését, mert a parasztok megfelelő pénzbeli vagy természetbeni ellenszolgáltatás nélkül nem akarták odaadni a gabonát, s a kontingensek kivétel-se ellen a földbirtokosok is tiltakoztak. Az összes szállítóeszközt a hadsereg céljaira használták fel, s csak súlyosbította a helyzetet a vasúti összeköttetés megszakadása, amely miatt a gabona szállítása nem volt lehetséges. A gabona maximált árának emelése 1917 augusztusában pedig a papírpénzkibocsátás újabb kaotikus növekedését vonta maga után. Ami semmilyen forradalmi szervezetnek nem sikerülhetett, arra a világháború képes volt: a lövészárokból talpra állította és össze-

fogta az orosz parasztságot. A falvakban nem volt, aki megművelje a földeket; asszonyok és gyerekek húzták az ekét. A cárizmus bukását végeredményben az okozta, hogy a háború olyan feladat elé állította, melyet képtelen volt megoldani.

Lenin 1917 júniusában még - a szegényparasztság megsegítése végett - a nagygazdaságok közös megművelésére való fokozatos áttérést szorgalmazta (a béresküldöttek szovjetjeinek ellenőrzésével), mivel "... a kisk gazdaság rendszere árutermelés mellett képtelen megszabadítani az emberiséget a tömegek nyomorától és elnyomásától."¹³⁸ Aztán nyárra, különösen pedig a júliusi fordulat után átértékelte a még jóval a februári forradalom előtt kidolgozott bolsevik agrárprogramot. Engelsre hivatkozva javasolta: legyen kisk gazdaság, s a többi a példa erejével magától elrendeződik. A föld legyen az egész nép tulajdonában (állami földbirtoklás) és a parasztok béreljék azt szabadon az államtól; a tulajdonbavétel és a földdel való rendelkezés feltételeinek végleges megállapítása pedig az alkotmányozó gyűlés joga. A társadalmasítás nem zárta ki a bérleti viszony fenntartását felfogásában, de már ekkor megjegyezte: "A kispolgár olyan gazdasági helyzetben van, olyanok az életkörülményei, hogy (...) önálló "vonala" gazdaságilag nem lehet."¹³⁹ A közös művelést felülről elrendelni és kikényszeríteni - az egyéni gazdaság-

hoz való hozzászokás miatt - örültség lenne, ismerte fel. "... a szocializmus objektív lehetetlensége a kisgazdasággal függ össze, amelyet egyáltalán nem szándékozunk kisajátítani, sőt még szabályozni, még ellenőrizni sem kívánunk."¹⁴⁰ - írta 1917 júniusában. A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellené- ben még továbbmegy, s "megigéri": "... a szocialisták még a teljes szocialista forradalom esetén sem akarják, nem is tudják és nem is fogják kisajátítani a kisparaszto- kat."¹⁴¹ A nagyüzemi gazdálkodásra való áttérést a személyi-politikai feltételek hiánya miatt vetette el Lenin, de érdemes ezzel kapcsolatban idéznünk Hilferding okfejtését is, hiszen Lenin maga is sokat tanult tőle: "... azokon a területeken, ahol a decentralizált- ság miatt hosszadalmas és politikailag veszélyes volna a kisajátítás, ezt a folyamatot fokozatosan érleljék meg, vagyis az államhatalom által egyszerre végrehaj- tott kisajátítási művelet helyett fokozatos társadalma- sítást hajtsanak végre a társadalom által tudatosan nyújtott gazdasági előnyök segítségével, mert a finánc- tőke már elvégezte azt a kisajátítást, amely a szocia- lizmushoz okvetlenül szükséges."¹⁴² Röviden: a nacio- nalizálásnak nem kell kiterjednie a nagyszámú paraszti és kisüzemre, mert ezeket a nagyipar államosítása köz- vetlen társadalmasítja. "Lehetséges, sőt valószínű, sőt kétségtelen, hogy átmeneti 'kombinált típusok' nélkül

itt sem lehetünk meg; például, az egy-két bér munkást foglalkoztató kisüzemeket egy csapásra nem államosíthatjuk, sőt igazi munkásellenőrzés alá sem vehetjük." ¹⁴³ - ismerte fel Lenin 1917 októberében.

A gyárak munkásfelügyeletét, ellenőrzését támogatni kell a parasztnak, hiszen az előnyös nekik: olcsóbbá teszi és növeli a termelést. Ezen túlmenően a parasztnak és a munkások szovjetjeinek megállapodása szükséges gazdasági bomlás miatt: a gabonát és a falusi termékeket szerszámokra, lábbelikre, ruhára és egyébekre kell kicserélni a tőkések közvetítése nélkül, a tőkéseknek a gyár vezetéséből való eltávolításával. Konkrét feladatokról van itt szó, melyeket az élet vet fel - hangsúlyozta Lenin -, s ez a szindikátusok egyesülése a falusi, kisparashti gazdasággal. Utalt a forradalom vidéki kiszélesedésére és elmélyülésére (szervezkedés, proletár- és parasztmilícia, a gyárak munkásellenőrzése, az élelmiszerelosztás fölötti munkásfelügyelet stb.), s 1917 májusában nem kis örömmel állapította meg, hogy "...a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetje Végrehajtó Bizottságának programja ma már semmiben sem különbözik a "szörnyű" bolsevizmus programjától." ¹⁴⁴ A kis- és törpebirtokosok szövetségbe való egyesítését technikai és kulturális szempontból is nehéznek tartotta az üzemek rendkívüli szétszórtsága miatt, s amiatt, mert a kisbirtokosok műszaki szempontból primitívek, írástu-

datlanok vagy műveletlenek voltak. Csakhogy Lenin "nagybani" (a nagyvállalatok szövetségesítésére koncentráló) gondolkodásának eredményeképpen - kissé túllőtt a célon, mikor így érvelt álláspontjának igazolására: "... ezek kimaradása az egyesülésből, későbbi egyesülésükről nem is szólva, nem jelenthetne komoly akadályt, mert az óriási számú kisüzem szerepe a termelés összességében és jelentősége a népgazdaság egészében elenyészően csekély, ezenkívül pedig a kisüzemek gyakran ilyen vagy olyan módon a nagyvállalatoktól függenek!"¹⁴⁵ A bolsevikok becsületesen és félelem nélkül vereségpártiaknak nevezték magukat, de mindamellett csak arra számítottak, hogy a munkások, a katonák és a parasztok jobban meg fognak bírkozni a gabonatermelés növelésének, a gabona helyesebb elosztásának, a katonák jobb ellátásának gyakorlati kérdéseivel, mint a hivatalnokok, a rendőrök. Lenin fejleszteni, erősíteni kívánta a gazdasági rendszabályok, a termelés és az elosztás ellenőrzésére stb. irányuló önhatalmú vidéki akciókat, hiszen - mint mondta az OSZD(b)MP VII. (áprilisi) összoroszági konferenciáján -: "A parasztok megmutatják, hogy jobban megértik a gazdasági viszonyokat és jobban értenek a társadalmi ellenőrzéshez, mint a hivatalnokok, és százszor jobban alkalmazzák."¹⁴⁶

Mint ismeretes, Lenin elképzeléseit a parasztság növekvő és mélyülő differenciálódására alapozta. Úgy vél-

te, hogy a szegényparaszság többsége szövetségese marad a munkásosztály kormányának, és valószínűleg együttműködik vele a társadalom szocialista átalakításában. Kezdetben a forradalom kettős (burzsoá és szocialista) jellege volt a bolsevikok erejének forrása, de már a földről szóló dekrétum végrehajtása is komoly nehézségekkel járt. A parasztság egyrészt attól tartott, hogy a földbirtokosok visszatérhetnek, s következik a megtorlás, másrészt a földek kisajátítását és szétosztását késleltette az is, hogy a földről szóló dekrétum ideiglenes törvényként fogadta el a 242 paraszti választói utasítást, s a végleges törvény meghozatalára illetékesnek az Alkotmányozó Gyűlést jelölte meg. Az Alkotmányozó Gyűlés összeülésének elhúzódása, majd szétkergetése (az Alkotmányozó Gyűlést az Összoroszországi Végrehajtó Bizottság 1918. január 19-20-ra virradó éjjel elfogadott határozata feloszlatta), s az eszervezők bizonytalanságot növelő propagandája is táplálta a parasztok bizalmatlanságát a kormány intézkedéseivel szemben. A Népbiztosok Tanácsa több alkalommal fordult a parasztokhoz a föld birtokbavétele ügyében, míg végül általánosan megindult a földosztás. A hónapokig tartó bizonytalanságot a gazdagparasztok mindazonáltal kihasználták. Igyekeztek megkaparintani a legjobb földeket (sőt a nagybirtokosok felszerelését is), s a bolsevikok beavatkozása nélkül könnyen általánossá válha-

tott volna az, amely amúgy is gyakran előfordult, hogy éppen a féiproletárok és a szegényparasztok nyertek legkevesebbet a földreformen. A bolsevikok egyébként lehetségesnek tartották a baloldali eszerekkel való együttműködést (ingadozásaik, sok esetben jobboldali követeléseik ellenére) a szovjethatalom elismerése alapján. Ez egyenesen következett abból, hogy a bolsevik párt a szegényparaszsággal való szoros szövetség mellett a középparasztokkal is megegyezésre törekedett, s a baloldali eszereknek jelentős befolyásuk volt a rétegekre. A tulajdonviszonyok terén tehát jelentős változások történtek: a félféudális nagybirtokok helyén kisparashti gazdaságok alakultak, szétaprózott, szegényes felszereléssel, alacsony munkatermelékenységgel. A nagyszámú kis- és parasztburzsoázia a nyilvántartás és ellenőrzés terén (gabonamonopólium) harcolt a legkomolyabban. Egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a forradalom menetének magva attól függ: a proletár fegyelem és szervezettség győz-e, vagy pedig a kistulajdonosok ösztönössége, amely Szovjet-Oroszországban különösen erős. "Minden európai forradalom éppen azért végződött eredménytelenül, mert a falu nem tudott megbirkózni ellenségeivel."¹⁴⁷ - mondta Lenin 1918 novemberében, a szegényparaszt-bizottságok küldötteinek. A kispolgári spontaneitás nemigen látta a népgazdasági és politikai összefüggést egyfelől az éhínség és a munkanélküliség,

másfelől a szervezésben és fegyelemben mutatkozó általános ziláltság között: jelszava a "nekem legyen minél több hasznom, aztán utánam a vízözön!" volt. Összefüggésben volt ez azzal is, hogy míg a világháború alatt Nyugaton a rögzített gabonaárak képezték a gazdasági és pénzügyi politika alapját, addig Oroszországban a papírpénz szédületes ütemű emissziója következett be, amely "helyettesítette" a szilárd adópolitikát. A gabonamonopólium így csaknem önmaga ellentétébe fordult át. Ezzel a sajátos orosz gabonamonopóliummal gyakorlatilag a bolsevikok sem tudtak mit kezdeni az októberi forradalom után.¹⁴⁸

A kapitalizmus fejlettebb formái lényegében csak az ipar kis felső rétegére terjedtek ki, a mezőgazdaságot pedig egészen csekély mértékben érintették. A szovjet-hatalom megtette a szocializmus-kommunizmus felé vezető úton az első lépéseket (kisajátítás, a föld szocializálása, kísérlet a nagyüzemi termelés állami megszervezésére, a "munkásigazgatás" stb.), de a mezőgazdaságban egészen kezdetén volt a szocialista átalakításoknak - a parasztgazdaság továbbra is kisárutermelés maradt. "Nincsenek illúzióim, s tudom, hogy csak a szocializmusba való átmenet időszakát kezdtük meg, hogy még nem jutottunk el a szocializmusig."¹⁴⁹ - jellemezte a helyzetet Lenin 1918 januárjában. A törvény szerint az országban gabonamonopólium volt, de a spekuláció az ál-

lami monopólium helyett elborította az egész társadalmi és gazdasági életet: "Az államkapitalizmus (gabonamonopólium, ellenőrzött vállalkozók és kereskedők, burzsoá szövetkezetiek) burkát hol itt, hol ott áttörik nálunk a spekulánsok, a spekulánsok fő tárgya pedig a gabona." ¹⁵⁰ - írta Lenin A "baloldali gyerekeességről és a kispolgáriasságról -ban. Állami gabonamonopólium szükséges (vagyis a gabonával való mindenféle magánkereskedelem betiltása, az egész gabonafelesleg kötelező beszolgáltatása az államnak szabott áron) - visszavisszatérő "felismerés" ez Leninnél 1918-ban. A gabonamonopólium bevezetése ugyanis önmagában még nem sokat számított. Az, hogy a paraszt az állam rendelkezésére bocsátotta-e az élelmiszert vagy sem, attól is függött, hogy mekkora tekintélye volt előtte a szovjethatalomnak, elég erősnek tartotta-e azt. Ha nem akart élelmiszert szállítani a városnak, arra számtalan módja volt: elásta, feketén eladta, takarmányozásra stb. használta fel a gabonát. A burzsoázia és különösen a kispolgárság szokásai és hagyományai szemben álltak az állami ellenőrzéssel, a kistulajdonosi és magánkapitalista ösztönösség akadályozta a rendeletek végrehajtását, de az orosz forradalom azon - Kricman által feltárt - különössége, hogy az orosz paraszti gazdaság nemcsak az orosz, hanem a nyugat-európai tőke agrárkiegészítője volt (az orosz gabona 60 százalékát és a mezőgazdasági

össztermelés 40-50 százalékát a külföldi piac vette fel)¹⁵¹, s az a tény, hogy 1909 és 1913 között Oroszország majdnem az összimport 70 százalékában használt fel külföldi nyersanyagot és berendezést,¹⁵² már önmagában is előrevetítette az októberi forradalom nyomán bekövetkezett szakítás katasztrofális hatását a gazdasági életre. A parasztországban azonnal és legtöbbször a parasztok nyertek a proletárdiktatúrával. A parasztok zöme a szovjethatalom első évében magának dolgozott, feljavította táplálkozását, jobban táplálkozott a városiaknál, s később is "... a diktatúra a legtöbb áldozatot, a legnagyobb éhínséget éppen a munkások számára jelentette, akik a diktatúrát gyakorolták."¹⁵³ A parasztságnak nem voltak szervezetei és szakszervezetei, amelyek foglalkoztak volna helyzetének megjavításának kérdésével, nem volt olyan közös bázisa, amely a proletariátust összeforrasztotta a gyárakban, a városokban. Helyzetének alakulása kizárólag saját tevékenységének eredményességétől függött, s éppen a "ki-ki magáért, isten mindannyiunkért"-elv veszélyeztette legjobban a munkáshatalmat.

A Lenin vázolta program végrehajtása az ország akkori állapotában óriási erőfeszítéseket követelt. A nehézségeket növelte az 1918 tavaszán bekövetkezett éhínség, amelyben jelentősen közrejátszott a gazdagparasztok szabotálása. A szovjet kormány erélyes beavatkozása

sára (1918. május 13-án dekretum jelent meg a gabonavásárlás állami monopóliumáról, a gabonafeleslegek kötelező eladásáról állami áron, a spekulánsok gabonájának ellenszolgáltatás nélküli elkobzásáról¹⁵⁴) a kulákság felkelésekkel válaszolt. Ezek letörése során kiderült, hogy a föld- és a gazdasági felszerelés szétosztásakor a szegényparaszságot számos helyen kisemmizték. A körülbelül kétfélmillió gazdaságot képviselő kulákság gazdasági és politikai megfélemezése sürgette a szegényparaszság megszervezését, s ezzel a céllal 1918. június 11-i, "A falusi szegényparaszság megszervezéséről és ellátásáról" szóló rendeletével az ÖKVB létrehozta a szegény-parasztbizottságokat (a kombed-eket). Közreműködésükkel ment végbe a földek újraelosztása, a kulákok igavonó állalatainak és felszereléseinek elkobzása és szegény- illetve középparaszti kézre adása. "...a városok Októberi Forradalma a falu számára csak 1918 nyarán és őszén vált igazi Októberi Forradalommal."¹⁵⁶ - mondotta Lenin a forradalom évfordulóján tartott beszédében. "Fordulópont állt be. A kulákfelkelések hullámát a szegényparaszság lendülete, a "szegényparaszt-bizottságok" erősödése váltja fel."¹⁵⁷ - írta A proletárforradalom és a renegát Kautsky -ban. Híres "hármass elvét" Lenin már 1917 novemberében megfogalmazta a parasztság rétegeivel kapcsolatos magatartást illetően: "Ami a parasztokat illeti, azt mondjuk: a dolgozó pa-

asztot meg kell segíteni, a középparasztot nem szabad bántani, a gazdagot meg kell szorongatni.".¹⁵⁸ Amikor a parasztküldöttségek felkeresték avégett, hogy tanácsot kérjenek tőle a földdel kapcsolatban, azt mondta nekik: "... Önök a hatalom, tegyék meg azt, amit akarnak, vegyék el mindazt, amire szükségük van, mi támogatjuk önöket, de gondoskodjanak a termelésről, gondoskodjanak arról, hogy hasznos termelés folyjon.".¹⁵⁹

1918 őszére a föld (amely formálisan az állam tulajdona volt) nagy része az individuális parasztcsaládok millióinak kezébe került. Politikailag a parasztok elégedettek és konzervatívak voltak, nem túlságosan érdekelte őket az, hogy rendkívül nehéz idő volt az országban (nem volt élelmiszer, nem volt hadsereg, a vasút teljességgel széthullott, az államapparátus alig volt születőben, mindenfelé összeesküvések forrongtak). Mint Trockij írta, csak később ment végbe fordulat a parasztság gondolkodásában: akkor, amikor "A fehérek megtanították a parasztokat a politikai ABC-re.".¹⁶⁰

Az élelmezésügy kérdése a forradalom legfájóbb kérdésének bizonyult, de a létrehozott élelmezési osztagoknak akkor még csak az volt a feladatuk, hogy segítsenek a kulákoknál levő gabonafelesleg begyűjtésében. "A gabona ellenében okvetlenül textilárukat, cérnát, háztartási cikkeket és mezőgazdasági szerszámokat fogunk szállítani.".¹⁶² - ígérte meg Lenin 1918 júniusában.

Ám az anyagi erőforrások rendkívül szegényesek voltak. A fűtőanyaghiány miatt a közlekedés, a szállítás, s az ipari termelés csaknem teljesen megszűnt; nem volt világítás sem. Az élelmiszerellátás így tragikusan alacsony színvonalon folyhatott, s a kiéhezett lakosságot járványok tizedelték meg. Nem sok jót ígért az 1918-as gabonatermés sem: Szovjet-Oroszország öt kormányzóságában a gabonafelesleg kevesebb volt 113 millió pudnál; ez a készlet még a lakosság minimális ellátására sem volt elegendő.¹⁶³

"A háború olyan szörnyű pusztulással járt, hogy nálunk az egyes kisgazdaságoknak jelenleg nincs sem igazságuk, sem felszerelésük, sem munkaeszközük."¹⁶⁴ - állapította meg Lenin. A helyzetfelmérést viszont megdöbbentő következtetés követte: "Az a pusztulás, amelyet a háború hagyott örökölni ránk, egyenesen megtiltja ennek a régi kisparaszti gazdálkodásnak a helyreállítását (...) Ezt a dolgozó parasztságot (a szegényparasztságról van szó - D. L.) most maga az élet állítja parancsolóan a föld társas művelésének a kérdése elé, s erre át kell térnie, mert ez az egyedüli módja annak (az én kiemelésem - D. L.), hogy helyreállítsa a háború által elpusztított és most romokban heverő termelést,"¹⁶⁵ (1918. december). Igaz, hangsúlyozta: a szovjetgazdaságokra, a kommunákra való áttérés nem lehetséges egycsapásra, a föld társas megművelését foko-

zatos intézkedésekkel igyekszik megvalósítani a szov-jethatalom. A burzsoázia diktatúrája gazdaságilag el-kerülhetetlen minden árugazdaságban¹⁶⁶, s mivel a me-zőgazdasági technika a proletárforradalom kezdete után még hosszú ideig tartani fogja magát, a néhány száz me-zőgazdasági kommunának vagy szovjetgazdaságnak segíte-nie kell a parasztot, s az 1918. november 2-án kiutalt milliárdos állami segélyből csak akkor kaphatnak, ha - úgymond - közelebb kerülnek a parasztok életéhez, ha javítják a környékbeli parasztlakosság gazdasága-it.¹⁶⁷ "...tudnunk kell bebizonyítani a parasztnak, hogy ez az új rendszer (1919-ben körülbelül 2000 kommu-na és 4000 artyel - D. L.) állami segítség nélkül is gyakorlatilag megvalósítható."¹⁶⁸ - mondta Lenin 1919 decembrében, a földművelő kommunák és a mezőgaz-dasági artyelek első kongresszusán. (Az ukrán paraszt-sággal való blokk létrehozása érdekében pedig kijelen-tette: "...a szovjetgazdaságok nagy részét tényleges felosztás céljából át kell adnunk."¹⁶⁹)

De térjünk vissza 1918 januárjára, mikor Lenin így fogalmazta meg a szocialista építés stratégiáját és feltételeit: "Oroszország átszervezése a proletárdikta-túra alapján, a bankok és a nagyipar nacionalizálása alapján, a város és a kisparasztok falusi fogyasztási szövetkezetei között természetbeni **termékcser**e mellett, gazdasági szempontból teljesen lehetséges, feltéve, hogy

a békés munka néhány hónapra biztosítva lesz." ¹⁷⁰
Alig kezdődött meg a "soron levő feladatok" végrehajtása, amikor Szovjet-Oroszországot súlyos veszélybe, sodorta az imperialista hatalmak és a belső ellenforradalmi katonai támadása. Románia februárra elfoglalta Besszarábiát, az angolok tavasszal partra szálltak Murmanszkban, majd a japánokkal és az USA egységeivel együtt Vlagyivosztokban. A cseh és szlovák hadifoglyok májusban fellázadtak, s a szovjethatalom ellen fordultak. Ez az esemény és a külföldi támogatás vérszemet adott a belső ellenforradalom erőinek - a nagybirtokosok, tőkések, kulákok mellett a mensevik és eszer párt is felsorakozott. A külső intervenció és a belső ellenforradalom egyesült, s 1918 őszéig az ország nagy területeit özönlötte el. A Vörös Hadsereg még szervezés alatt állt, képtelen volt azonnal megfelelő ellencsapással válaszolni. A forradalmi háborúra való felkészülés az októberi forradalom után úgy kezdődött, hogy a sokmilliós hadsereget le kellett szerelni az általános hangulat miatt. Az önkéntesség jegyében kezdték megszervezni a Vörös Hadsereget, de az év második felére az önkéntességet a szovjethatalom védelmében fel kellett adni, s általános hadkötelezettséggel kellett felcserélni. Behívták a cári hadsereg katonai szakembereit, tábornokait is - közülük sokan becsülettel helytálltak, míg mások árulókká váltak. Mint egy évvel később

Lenin rámutatott, a tízezernyi régi tiszt és ezredes nélkül nem tudtak volna hadsereget teremteni.¹⁷¹ 1918. augusztus 30-án merénylettel súlyosan megsebesítették Lenint, s Szovjet-Oroszország - válaszként a fehér terrorra - bevezette a vörös terrort. A polgárháború és a fokozott intervenció megkövetelte, hogy az ország minden erőfeszítését szervezetten a Vörös Hadsereg ellátására összpontosítsa. A gazdaságpolitikában ezért el kellett tekinteni **A szovjethatalom soron levő feladatai** -ban megjelölt iránytól.

Csak az az építés érdemelheti meg a szocialista építés nevét - mutatott rá Lenin 1918 július végén -, amely nagy, általános terv alapján folyik, s a közgazdasági és a gazdasági értékek egyenlő felhasználását célozza. De már ugyanazon beszédében hozzátette: "De, sajnos, a jelenlegi helyzetben nehezen tudunk közgazdasági, gazdasági és agrárpolitikával foglalkozni. Kénytelenek vagyunk mással törődni és egész figyelmünket az alapvető feladatokra: a közélélmzési kérdés megoldására irányítani."¹⁷² A rendkívül gyötrelmes éhínség nem engedte meg az orosz proletariátusnak, hogy a régi módszerekkel fogjon a feladatok megoldásához -egy tönkretett országban minden erőt a dolgozó megmentésére kellett összpontosítani. "Elvtársak, minél jobban fenyeget bennünket az éhínség, annál világosabbá válik, hogy ez ellen a rettenetes katasztrófa ellen rettenetes

harci rendszabályok is szükségesek (...) Helyesen és egyenletesen osztani el a gabonát - ez ma a szocializmus alapja (...) A háború olyan bajokat hagyott ránk, hogy most a gabonakérdésben összpontosul az egész szocialista berendezkedés lényege,"¹⁷³ - taglalta 1918 júliusában Lenin az V. oroszországi kongresszuson a forradalom legfájóbb kérdését - az élelmezésügy, a közellátás kérdését. A szovjethatalom legfőbb állami kérdésévé az nőtte ki magát: hogyan biztosítják a gabona helyes elosztását. Hogy valahogyan fenntartsák a majdnem teljesen felbomlott gazdasági életet, hogy szabályozni tudják az iparcikkek elosztását is, 1918. június 28-án újabb "harci dekrétumot" adtak ki¹⁷⁴: nacionalizáltak valamennyi nagyobb iparvállalatot. Az ipar államosítása azonban korántsem egyszeri aktus eredménye volt Szovjet-Oroszországban.

2. Ipar

A cárizmus vesztét az okozta, hogy a háború olyan feladat elé állította, mellyel képtelenn volt megbírkózni. A fejletlen orosz államkapitalizmus nem versenyezhetett a német államkapitalizmussal; kevés volt a fegyver, a lőszer, a tüzérség. Ha a modern háborút gazdasági vállalkozásnak tekintjük, s feltételezzük, hogy az imperialista politika arra irányult a világháború alatt Európában, hogy a gazdasági konkurrencia kérdéseit az állam hatalmi eszközeivel (államkapitalizmus) az államban uralkodó tőkés réteg érdekében próbálja megoldani - könnyen belátható, hogy Oroszországban egyik sem valósult meg a maga teljességében. Oroszországban az imperializmus nem annyira gazdasági terjeszkedés, mint inkább az állam politikai érdeke volt.

Az ipar és az egész orosz gazdaság idegen tőkétől való függése, a külföldi tőkebefektetések pozitív szerepet is játszottak, de azon az alapvető jelentőségű tényen nem változtattak, hogy - saját gépgyártás híján - az orosz ipar továbbra is a külföldi ellátási központoktól függött. A külföldön elhelyezett francia tőke csaknem egyharmada (10-11 milliárd frank) Oroszországban volt.¹⁷⁵ Csak 1912-ben Franciaország Oroszországban orosz vállalatokba 367,66 millió rubelt = kb. 990

millió frankot fektetett be.¹⁷⁶ Az idegen tőke a hazai tőke hiánya miatt áramlott be az orosz gazdaságba, a (végső kiképeződését a pénzrendszerben el érő¹⁷⁷) zsidóság üldözése mély nyomokat hagyott az ország pénzgazdaságában. Gorkij hiába figyelmeztette honfitársait és a kormányt, hogy keresse a kibékülést a zsidókkal: "... tanuljuk, hogy az orosz ipar zsidó kézben orosz maradhat, angol s amerikai kézben mindenesetre angol s amerikai lesz"¹⁷⁸; a kormány minden külföldnek tett ígéretének ellenére céltudatos elnyomó politikát folytatott.

A februári forradalom sem adott igazából lehetőséget az orosz burzsoáziának politikai hatalmának megerősítésére, és habár elviekben elismerte a gazdaságba való állami beavatkozás szükségességét és hasznosságát, azok végrehajtását a forradalom és a hatalom alakulásától tette függővé.¹⁷⁹ A burzsoázia a fenyegető katasztrófa ellen jószérivel semmit sem tett, sőt tudatosan elmélyítésére és kiélezésére törekedett. Arra számított, hogy a gazdasági bomlásért a szovjetekre háríthatja a felelősséget. Oroszország egy szocialista forradalommá növvő polgári-demokratikus kellős közepén állt. Sok hadviselő államhoz hasonlóan - nem róttak ki nagyobb adóterheket a burzsoáziára. A hadikiadások fedezeti forrásai a külföldi és belföldi kölcsönök voltak, valamint a papírpénz-kibocsátás. Az infláció, va-

lamint az ipari és a mezőgazdasági cikkek piaci termelésének korlátozása következtében gyorsan emelkedtek az árak, főként a nagyvárosi és ipari körzetekben (Szentpéterváron és Moszkvában). A nagy iparvállalatok tartalékokat gyűjtöttek és látszólag kedvező konjunktúrát éltek át. A parasztság vásárlóereje nőtt ugyan, de a pénz értékének zuhanása már fenyegető formákat kezdett öltetni - bizalmatlanság alakult ki a Kerenszkij-rubellel szemben.

Az Ideiglenes Kormány a demokratikus szabadságjogok kiszélelsítésén kívül nem sokat tett. Az első világháború alatt Németországban és az Egyesült Államokban bevezetett állami ellenőrzési és szabályozási módszerek oroszországi alkalmazásával kapcsolatosan Lenin úgy gondolta: olyan módszerekre van szükség, amelyeket egy forradalmi-demokratikus koalíció a kapitalizmusban is ki tud kényszeríteni, ha a kapitalizmus nem képes arra, hogy szembenézzon a valóságos helyzettel. A lényeges kérdés az, hogy melyik osztály tartja kezében az ellenőrzést, és az kinek az érdekében történik. A munkásosztály gerince az a legfeljebb hárommillió férfi és nő volt, akik a modern nagyiparban dolgoztak. I. Deutscher szerint a húszmillió városlakó közül mindössze tízmillió volt proletárnak mondható.¹⁸⁰ S a munkásság már jóval az októberi forradalom előtt hozzálátott ahhoz, hogy az üzemekben létrehozza a termelés munkásellenőr-

zését. Avilovval, Bazarovval és Sztruvével vitatkozva Lenin kiemelte: a szabályozás típusának Oroszországban is meg kell tartania az államkapitalista jelleget; "Vegyük a cukorszindikátust, vagy az oroszországi államvasutakat, vagy az olajkirályokat stb. Mi ez, ha nem államkapitalizmus? Lehet-e olyasvalamit 'átugrani', ami már létezik?"¹⁸¹ - írta a Pravdá -ban. A termelési viszonyulatainak alapjára épülő állami beavatkozásra, szabályozó és ellenőrző intézkedésekre mégis csak a tőkés ellenállásának legyűrésével lehetett kísérletet tenni.

Mint E. H. Carr megállapítja, a polgári kormányzat gazdasági és politikai gépezetének szétfűzése nélkülözhetetlen feltétele volt a forradalom győzelmének, és a munkásellenőrzés mint a rombolás fegyvere tett vitathatlan szolgálatot a forradalom ügyének.¹⁸² A legtöbb munkásellenőrzési szerv 1917-1918-ban a kohászatban, a gépgyártásban és a textiliparban volt.¹⁸³ Ha időrendben végignézzük Leninnek a munkásellenőrzésre, illetve - igazgatásra vonatkozó megjegyzéseit, hű képet kaphatunk a proletárdiktatúra ilyen irányú tevékenységéről egészen a NEP-korszakig:

1917. december - kezd megvalósulni a munkásellenőrzés

1918. január - a munkásellenőrzéstől a Legfelsőbb

Népgazdasági Tanács megteremtése felé

haladtunk

a proletariátus kísérleteket tesz a gyárosok szövetségeivel való megegyezésre avégett, hogy biztosítsa a munkásoknak egész iparágak irányítását a proletariátus ért ahhoz, hogy megszervezze a szocialista elvek szerinti új termelést és fogyasztást

- február - földet adtunk a népnek és munkásellenőrzést hoztunk létre
- április - egyre-másra küldöttségek panaszkodnak, hogy leáll a gyár, de vajon kezükbe tudják-e venni a termelést és nyilvántartásba vették-e?
- a munkásellenőrzést törvénybe iktattuk, de a proletariátus nagy tömegeinek életébe, sőt még tudatába is, alig-alig kezd behatolni
- május - a munkások nem félnek a maximálisan nagyüzemi államkapitalizmustól sem, becsülik, mint saját, proletár fegyverüket
- július - a régi munkásellenőrzés már elavult nekünk munkásszervezetekkel van dolgunk, amelyek kezükbe veszik a gazdaság irányítását

a munkások a maguk kezébe veszik a vállalatok igazgatását, a szakszervezetek révén saját erejükből kezdték megtanulni az üzemek irányítását a munkáltatóktól az ipar irányítása már teljesen a munkások kezében van

november - a munkásosztály megmutatta, hogy az értelmiség és a tőkések nélkül is megtudja szervezni az ipart a munkásellenőrzéstől, amely az ipar valamennyi főbb ágában szükségképpen zűrzavaros, szétforgácsolt, kezdetleges, hiányos maradt, eljutottunk az ipar országos méretű munkásirányításához

1919. március - áttértünk a munkásigazgatásra a munkásellenőrzésről

1920. március - tavasztól kezdve be kell vezetnünk a tömeges munkásellenőrzést

április - a szakszervezetek affelé haladnak, hogy kezükbe vegyék a gazdasági életet, nevezetesen az ipart

1921. március - csak megkezdjük a tapasztalatok alapján annak körvonalazását, miképpen történjék a termelés irányítása a szakszervezetek részvételével

1922. október - éveknek kell még eltelniük, évekig kell még tanulnunk, mert munkásaink kulturális színvonala alacsony, a munkások nehezen tudják elsajátítani a termelés új feladatait

Az októberi forradalmat követően a munkásellenőrzésről szóló 1917. november 14-i (27-i) rendeletben országos jelentőségű vállalatoknak nyilvánították mindezeket a vállalatokat, amelyek a honvédelem számára dolgoztak, vagy valamilyen módon kapcsolatban álltak a lakosság tömegeinek megélhetéséhez elengedhetetlenül szükséges cikkek termelésével,¹⁸⁴ s egyúttal intézkedéseket tettek a gyáraknak hasznos termelésre való átállítására. A Népbiztosok Tanácsának A hadiüzemeknek gazdaságilag hasznos munkákra való átállításáról című 1917. november 29-i (december 12-i) rendelete megszabta: "Kiváltképpen sürgős mezőgazdasági szerszámok és gépek gyártása, gőzmozdonyok gyártása és javítása."¹⁸⁵

Az 1918 márciusi-májusi lélegzetvételenyi szünet kedvező feltételeket biztosított a munkásellenőrzési és igazgatási szervek számára, akkor azonban még nem lehetett eleget tenni az államkapitalista ellenőrzés másik fontos követelményének, annak, hogy a szocialista állam a tőkés vállalatokkal kötött megállapodás révén közvetlenül is alárendelje azokat a szocialista építés fela-

datainak, hogy megteremtse működésük ellenőrzésének és tervezésének módszereit. Mint H. Ray Buchanan kifejti: "Mindamellett, a szocializmus építésének hogyanjáról folytatott elméleti vita (Lenin és a "baloldali kommunisták" - főként Buharin és Oszinszkij - közötti 1918-as államkapitalizmus-vitáról van szó - D. L.) feloldatlan maradt. A polgárháború és a külföldi intervenció nyomása által megkövetelt nacionalizálás és centralizálás aláásta a baloldaliak támogatta ipar fölötti munkásellenőrzést és elvezetett a párton belüli munkásellenzék megalakulásához."¹⁸⁶

A munkásellenőrzési szervek fejlődése 1918-ban az iparvállalatoknál a tulajdonosok ellenállására talált, akik tiltakozásuk jeléül bezárták és otthagyták a gyárakat, ami viszont az üzemi bizottságokat a közvetlen igazgatás átvételére kényszerítette. Így az államosítás kezdetben nagymértékben alulról jövő folyamat volt. Az üzemek 70 százalékában azért következett be, mert vagy nem teljesítették a munkásellenőrzésről kiadott dekrétumot, vagy mert a tulajdonos elmenekült és egyszerűen sorsára hagyta üzemét (1917 októberétől 1918 június 1-ig mindössze 487 vállalatot foglaltak le hatóságilag illetve nacionalizáltak).¹⁸⁷ A termelés munkásellenőrzésének bevezetése mindazonáltal nagy szerepet töltött be az ipar nacionalizálásának előkészítésében.

"Igaz, ha csak a látható eredményeket nézzük, ahogy

a burzsoázia teszi, amikor kiragadja egyes hibáinkat, akkor aligha lehet sikerről beszélni, de mi ezt egészen másképpen nézzük."¹⁸⁸ - mondta Lenin az építő munka, a termelés és termékelosztás nyilvántartása és ellenőrzése, illetve a munkatermelékenység emelése eredményeinek értékelésekor. A forradalmat követő első évben az iparban valóban nagyon rossz volt a helyzet. "Őnök nagyon jól tudják, s különösen jól tudják a szakszervezetekben működő elvtársak, mekkora fejetlenség és zűrzavar uralkodik a nagyvállalatok irányításában, a nagyvállalatok árnyilvántartásaiban. Márpedig ez a nyilvántartás ezerszerre könnyebb, mint a millió meg millió paraszt által betakarított élelmiszerek nyilvántartása."¹⁸⁹ - állapította meg Lenin 1919 januárjában. S nézzük meg, hogyan emlékezett vissza az 1918-as év ipari munkásellenőrzésére az OK(b)P VIII. kongresszusán: "Vegyük azt a kérdést, amellyel a legtöbbet foglalkoztak: a munkásellenőrzésről az ipar munkásigazgatására való áttérést (...) De a Központi Bizottság ilyen kérdésekben alig volt képes a szó igazi értelmében vezetni. Elég, ha visszaemlékszünk arra, mennyire gyámoltalanok, tapogatózó és alkalomszerűek voltak az ipar munkásellenőrzéséről szóló első rendeleteink és utasításaink. Azt hittük, hogy ez könnyű dolog. A gyakorlatban ez arra vezetett, hogy bebizonyítottuk, hogy építeni kell, de egyáltalán nem válaszoltunk arra a kérdésre, hogyan

kell építeni.".¹⁹⁰ A munkásellenőrzés szükségszerű funkciót töltött be a tőkések ellenállásának következtében, így nem lehet igaz, amit Carr állít, nevezetesen az, hogy az októberi forradalom után a nagytőke állami felügyelete (amit Lenin államkapitalizmusnak nevezett) a munkásellenőrzés miatt hiusult meg.¹⁹¹ Egyes vállalatok kollektívái és szakszervezetek valóban megkísérelték, hogy a vállalatokat és gazdasági ágazatokat az adott kollektíva, illetve szakszervezet tulajdonának tekintsék, de Lenin erélyesen fellépett az anarchoszindikalista tendenciák ellen.¹⁹² S a nagyipar nacionalizálásáról hozott 1918. június 28-i rendelet (mellyel államosították az összes nagy iparvállalatot, amelynek állótőkéje 200 ezer és egymillió rubel között mozgott, vagy ennél is nagyobb volt) értelmében a Népbiztosok Tanácsa - bejelentve a nagyiparnak az állam tulajdonába való átmenetét - a szovjet gazdasági szerveknek való átadásig a régi tulajdonosok ingyenes bérletében hagyta a vállalatokat, oly módon, hogy a régi tulajdosokat (!) tette felelőssé a vállalatok épségéért, sértetlenségéért és normális munkájáért.¹⁹³ "Hogy mennyire a körülmények kényszerítették ki ebben a pillanatban ezt az intézkedést, mutatják a dekrétum harmadik és negyedik pontjai, melyek értelmében a vállalatok tulajdonosainak szigorú felelősség terhe alatt a vállalatoknál kell maradni és vezetni kell azokat úgy, mint addig tették,

egészen a nacionalizált vállalatok állami irányításának megszervezéséig." ¹⁹⁴ - írta később Kricman. A népgazdasági tanácsok is csak 1918 őszén, az ipar tömeges nacionalizálását követően váltak az iparirányítás állami szerveivé. ¹⁹⁵

3. Munka és a szakszervezetek

"A nép az államnak az a része, amely nem tudja mit akar" - jegyzetelte ki Lenin 1916 első felében Hegel mondását.¹⁹⁶ "Az állam akkor erős, ha a tömegek mindent tudnak, mindenről véleményt tudnak alkotni és mindent tudatosan tesznek."¹⁹⁷ - "fejlesztette" tovább Hegel tanát a proletárforradalom másnapján.

Lenin a forradalom győzelme után is úgy gondolta, hogy a szakszervezeteket és a politikát lehetetlen különválasztani. Nem feladatunk itt kitérni a Marx és Engels által elemzett kritikai szakadéokra, amely a tömegszerű, profán kommunizmust és szocializmust elválasztja az abszolút szocializmustól, csupán megjegyezzük: az oroszországi "tömeg" 1917-ben kiváltképp szükségesnek tartotta a materiális, gyakorlati forradalmi átalakulásokat ahhoz, hogy valamelyest is foglalkozzon az "elmélettel". Mivel ama nagy történelmi pillanatban valóban a tömegek életbevágó érdekei és törekvései forogtak kockán, Lenin joggal bízott abban, hogy vannak olyan jelenségek, amelyek objektív biztosítéku szolgálhatnak arra, hogy a bolsevizmus eszméi eljutnak az egyszerű néphez. Felvetődött a lukácsi kérdés is: a proletariátus a társadalmi történés tiszta, merő objektumaként megjelenve vajon képes lesz-e a létezés eldologiasodott struktúráját gyakorlatilag áttörni, s a

történelem azonos szubjektumaként-objektumaként megjelenni?¹⁹⁸ Az orosz forradalmi szociáldemokráciának az ösztönös mozgalmat sikerül-e felemelnie a maga programjának szintjére? Sikerül-e a tudatost és a tudattalant alkotó módon egyesítenie? A forradalom a történelem szédületes inspirációjaként mindenestre megadta a lehetőséget a **Mi a teendő** -ben kifejtett világnézeti novum¹⁹⁹, a tudományos alapokra épülő politikai tudatosság és osztálytudat forradalmi mozgalommal történő egybekapcsolására. (Trocki-jjal, aki 1917-ben is permanens forradalom-elméletének gyakorlatát kereste, Lenin a gyakorlat elméletét keresve **de facto** egyetértett, de érvelési módja egészen más volt.)

A mi eszményképünk - hangsúlyozta Lenin 1902-ben - nem a szakszervezeti titkár, hanem a néptribun, aki arra törekszik, hogy **"...minden egyes emberrel megértesse a proletariátus felszabadító harcának világtörténelmi jelentőségét"**²⁰⁰. A politikai osztálytudatot **csak a gazdasági harcon kívülről** kaphatja meg a munkás, s a néptribun ennek a tudatnak a felkeltője. Ahogyan a marxizmus is a spontán munkásmozgalom fejlődésén kívüli területről származik, a neki megfelelő politikai osztálytudatot sem lehet megszerezni a trade-unionista politikai és gazdasági harc körén belül maradvá megszerezni. Éppen az osztálytudat döntő szerepének felismerése vezette el Lenint ahhoz, hogy létrehozza a szocia-

lizmusért folyó harc centralizált szervezési felépítésű és szigorú fegyelmű bolsevik pártját. A néptribun és a szakszervezeti bürokrata mint az ideológus két típusának szembeállítását 1917 februárjában maguk a szovjetek vették le a napirendről, ugyanis elsősorban nem területi és nem is kizárólag üzemi alapon képviselték a lakosság egyik vagy másik csoportját, hanem főleg a szakszervezetek, különböző más munkásszervezetek, szövetkezetek, pártok és egyes üzemek küldötteinek formájában (egyedül a parasztszovjeteknél volt a területi elv az uralkodó).²⁰¹

A város és a falu megbomlott kölcsönhatásainak problémáival való birkózás során Lenin azt is vizsgálta: a feléledt társadalmi aktivitást hogyan lehet a korábban spontán fejlődésen alapuló gazdasági élet tudatos irányításának szolgálatába állítani. Tudatában volt annak, hogy a szocializmust egy olyan fejlődési fokon kell megvalósítani, amelyen a termelés és elosztás szintje korántsem érte el a gazdasági fejlettséget. (Fura paradoxon, hogy a cári Oroszország minden elmara-dottsága mellett nagy előnyt jelentett volna később a szovjethatalom számára, ha legalább az 1913. évi színvonalról indulhatott volna el.) A nem klasszikus szocialista fejlődés előkészítésének szakaszában tisztában volt azzal, hogy a társadalmi tudatossággal irányított gazdasági építés szükségletei és a tömegek tudati

szintje között komoly szakadék van. Többször is világosan megfogalmazta a fennálló helyzetet: "Most a lövész-árok-barátkozás spontán, és ebben a tekintetben, ne áltassuk magunkat. Ezt el kell ismernünk, nehogy megtevéssük a népet. A lövészárok-barátkozást folytató katonáknak nincs világos politikai elgondolásuk (...) Ez az igazi osztályösztön. Ilyen ösztön nélkül a forradalom ügye reménytelen volna. Hiszen tudják, hogy a munkásságot senki sem szabadítaná fel, ha nem szabadítaná fel önmagát. De elég-e ez az ösztön? Csak az ösztönrel nem sokra megyünk. És ezért szükség van arra, hogy ez az ösztön tudatba csapjon át."²⁰²; vagy: "Oroszországban a lakosság többsége, mégpedig a proletárok és a félproletárok, vagyis a munkások és a szegényparaszatok (a félproletár-fogalom "meghatározása"! - D. L.), ösztönösen, érzelmeik, hajlamaik alapján rokonszenveznek a tőkés elleni forradalommal. De még hiányzik a világos tudat, s ezzel összefüggésben hiányzik az elszántság is. Ezek kialakítása - a legfontosabb feladatunk."²⁰³ stb. Beismerte: "Határozataink (az OSZD(b)MP VII. (áprilisi) összoroszországi konferenciájának határozatairól van szó - D.L.) nem a nagy tömegek színvonalának megfelelően megmagyarázzák téziseinket."²⁰⁴ Egyre nyilvánvalóbbá vált számára, hogy az áru- és pénzviszonyok megkerülhetetlensége, s az, hogy azokat csak a bennük rejlő spontán tőkés tendenciák tudatos, szervezett le-

küzdésével lehet felhasználni a politikai hatalom megszerzése felé vezető átmeneti időszakban.

Könnyen belátható, hogy a szocialista forradalom előfeltételei és későbbi menete szempontjából rendkívül kedvezőtlenül hatott az a tény, hogy az orosz proletariátus kevésbé volt szervezett, felkészült és öntudatos, mint más országok munkássága - gyenge volt a nemzetközi proletariátus többi osztagához képest. "Nem a mi akaratunk, hanem a történelmi körülmények, a cári rendszer öröksége, az orosz burzsoázia ernyedtsége tette azt, hogy ez az osztag eléje került a nemzetközi proletariátus osztagának, és nem azért, mert ezt mi akartuk, hanem mert a körülmények követelték. De nekünk őrhelyünkön kell maradnunk, amíg meg nem érkezik szövetségesünk, a nemzetközi proletariátus,²⁰⁵ - fogalmazta meg Lenin 1918 májusában az orosz forradalom egyetemességét és különösségét. Mint Barla-Szabó Üdön rámutat: a munkásellenőrzést törvénybeiktatták az októberi forradalmat követően, de megvalósítására csak az első lépéseket tették meg, a proletariátus tömegeinek még a tudatába sem hatolt be.²⁰⁶

Az októberi forradalom előtt Lenin úgy gondolta, hogy az üzemi bizottságok, a szovjetek, a szakszervezetek mellett valamennyi nagy demokratikus és szocialista párt, valamint a mérnökök szovjetjeit is be kell vonni az ellenőrzésbe, mivel "...a 'proletaritátus' nemhogy

'teljes', de még csak valamennyire is komoly ellenőrzést sem gyakorol a miniszterek fölött."²⁰⁷ A munkásmiliciákat emellett általános állami funkciókkal kívánta felruházni, a katonai funkciókat egyesíteni akarta a társadalmi termelés és termékelosztás ellenőrzésével, s felvetette: a tőkéseknek kötelezni kell arra, hogy fizessék meg a milícia szolgálatában eltöltött napokat. (A nők közszolgálatba való helyezését már akkor szorgalmazta.) A munkanélküliség már tömegjelenség - mutatott rá -, holott elegendő mennyiségben van gabona és nyersanyag, illetve nagyarányú munkaerő szükséges a szén-és nyersanyagkitermelésben, a közlekedésben és a gazdaságilag szükséges termékek előállítására. (A béremelést követelő vasúti munkások és alkalmazottak 1917. szeptember 23-ról 24-re (október 6-ról 7-re) virradó éjszákán kezdődött országos sztrájkjával pedig elsősorban politikai megfontolásokból értett egyet.)²⁰⁸

A szakszervezeteknek munkakönyvvvel kellene ellátni a gazdagokat is, s ez utóbbiak hetenkénti vagy más időközbeni igazolással kötelesek lennének bizonyítani, hogy munkájukat lelkiismeretesen végzik - állt elő ezzel az akkori viszonyok között kissé fantasztá elképzeléssel. De ami lényeges: egy idő után az egész lakosság számára bevezetnék a munkakönyvet (igaz megjegyezte, hogy a parasztság túlnyomó többségének valószínűleg hosszú ideig nem lesz szüksége munkakönyvre) - az általános munkakö-

telezettség így a szocialista egész egy részét alkotná. A későbbiek szempontjából is fontos megjegyezni, hogy Lenin már a szocialista forradalom előtt figyelmeztetett: nemcsak "megfélemlíteni" kell a kapitalistákat, hanem munkára kell őket kényszeríteni az új államszervezetben. "Nem elég a tőkések 'eltakarítani az útból', hanem (miután a mihaszna, megrögzött 'ellenállók' eltakarítottuk az útból) új állami szolgálatba kell őket állítani. Ez vonatkozik mind a tőkésekre, mind pedig a burzsoá értelmiség, az alkalmazottak stb. bizonyos felső rétegére."²⁰⁹ 1917 októberében, a **Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat?** -ban fogalmazta meg először azt a gondolatot, hogy a szakembereknek ideiglenesen meg kell hagyni magasabb fizetéseiket, rájött a Párizsi Kommün idején alkalmazott marxi munkás-munkabér elv tarthatatlan voltára. Nem osztotta, kénytelen volt nem osztani Marx nézetét, miszerint "... engedményeket kicsikarhatunk a burzsoáziától, de sohasem bírhatjuk rá saját feladataink megoldására."²¹⁰ A gazdasági csőd ugyan fenyeget, de (vagy talán éppen ezért) hiba lenne eltávolítani a burzsoáziát (a forradalom egyébként is burzsoá szakaszában van). Az egész forradalom menetére érvényes "hitvallását" (még Svájcban) így fogalmazta meg: "Óriási hiba lenne, ha a forradalom bonyolult, égető, gyorsan fejlődő gyakorlati feladatait a szűken értelmezett 'elmélet' Prokrusztész-

ágyába szorítanók, ahelyett, hogy az elméletben minde-
nekelőtt és legfőképpen a cselekvés **vezérfonalát** lát-
nánk."²¹¹

Az októberi forradalom előtt az ipar általános helyzete készítette arra a szakszervezeteket, hogy mond-
janak le a sztrájkharcra, és október után a munkásosz-
tály a szakszervezetek közreműködésével kezdetleges
testületeket választott magából a nacionalizált vállal-
atok elsajátítása céljából. Mint Trockij rámutatott:
"...a munkástömegek a forradalom eme kezdeti szakaszá-
ban a félig-meddig spontán tömeges alkotásnak ugyan-
ezekkel a módszereivel építették ki a szovjet állami
szerveket, a gazdasági apparátust, a hadsereget
stb."²¹² Közvetlenül az októberi forradalom

után mindössze két gazdasági szerv - az üzemi bizottsá-
gok és a szakszervezetek - álltak a termelés szolgálá-
tában. Mint a szakszervezetek szerepéről - a szakszer-
vezetek I. oroszországi kongresszusán, 1918. január
7. és 14. (20. és 27.) között - folyt vitában Zinovjev
kiemelte: "A munka új irányításában a szocializmus meg-
valósulását kell látnunk, amelyhez most jutottunk el, s
ezért a vezető szerep e területen a szakszervezeteké.
Nélkülük gyengék lennénk."²¹³ 1918 tavaszán soha nem
látott méreteket öltött az éhség és a munkanélküliség.
A szakszervezetek hozzáálltak ahhoz, hogy megszervezzék
az élelmezési osztagokat, s felvállalták a munkanélkü-

Nélkülük gyengék lennénk."²¹³ 1918 tavaszán soha nem látott méreteket öltött az éhség és a munkanélküliség. A szakszervezetek hozzáálltak ahhoz, hogy megszervezzék az élelmezési osztagokat, s felvállalták a munkanélküliség elleni harcot, a termelés megszervezését. Ahogy a talán legtekintélyesebb szakszervezeti vezető, Tomszki megállapította: "A szakszervezeti feladatok gyökeresen megváltoznak. Az egyetlen szervezet, amelyre az új munkáskormány támaszkodhatott az értelmiségek szabotázsá idején - a szakszervezet volt. A történelem a szakszervezetre ruházza azt a szerepet, hogy őrizze meg a munka termelékenységének azt a színvonalát, amelyre az országnak szüksége van."²¹⁴

Lenin 1918 januárjában a burzsoázia és a burzsoázia kiszolgálásához szokott hivatalnokok, alkalmazottak, orvosok, mérnökök stb. ellenállása megtörésének idejét néhány hónapra tette, komoly illuziókat táplált a régi rend képviselőivel szemben. Úgy vélte, hogy mindössze néhány tucatnyi ember harcol a szovjethatalom ellen, néhány hét múlva véget ér az ellenállás, a külföldi tőkések - bár erősebbek, mint a szovjethatalom - "... talán még el is ismerik a szovjethatalmat, sőt a kölcsönök annullálását is"²¹⁵. Kezdetben (bár megjegyezte, hogy "... azok a forradalmak, amelyek Európában voltak és amelyek megdöntötték a monarchiát, az alkotmányozó gyűlés útján burzsoá köztársaságot hoztak létre."²¹⁶)

az alkotmányozó gyűlés feladatának tekintette a társadalom szocialista építésére vonatkozóan legfontosabb alapelvek megállapítását, ugyanakkor azt sem zárta ki, hogy "A szocializmus ellenségeit időlegesen nemcsak a személyi sérthetetlenségtől, nemcsak a sajtószabadságtól lehet megfosztani, hanem az általános választójogtól is."²¹⁷ Miután az alkotmányozó gyűlés többsége megtagadta az ÜKVB által elfogadott A dolgozó és kizsákmányolt nép jogainak kinyilatkoztatása című dokumentum megvitatását, az 1918. január 6-ról 7-re (19-ről 20-ra) virradó éjjel megtartott ÜKVB ülésen szótöbbséggel elfogadták az alkotmányozó gyűlés feloszlatásáról szóló rendeletet. Lenin később megjegyezte: "A kispolgári demokráciával kapcsolatban jelszavunk a megegyezés volt, de arra kényszerítették minket, hogy terort alkalmazunk."²¹⁸ Érdekes lehet ebből a szempontból bemutatni, Lenin hogyan értékelte a burzsoázia, az értelmiség, a szakemberek, az alkalmazottak stb. viszonyulását a szovjethatalomhoz a különböző időszakokban:

1917. november - a burzsoázia és a lakosság értelmiségi körei minden lehető módon sabotálják a népi hatalmat

december - a "nélkülünk nem boldogulnak" elv még tartja magát, de a képzett szakemberek már most különválnak, átmennek a nép oldalára

1918. március - tömeges fordulat a tőkés és a polgári értelmiség táborában, nagy számban felajánlják szolgálataikat a szovjet hatalomnak
- április - nincsenek szakembereink, itt van a kutya elásva
- a szabotálók zöme szolgálatba áll
- június - a régi Oroszország értelmiségének zöme a szovjethatalom nyílt ellenségének bizonyul
- nincs nekünk senkink azon az osztályon kívül, amellyel kivívtuk a forradalmat
- november - megtörtük a burzsoáziához húzó elemek szabotázsát, általában az értelmiségiek már meggyőződtek arról, hogy nem tudják megdönteni a munkáshatalmat, "törleszkednek a szovjethatalomhoz"
1919. június - az értelmiség többsége az orosz és külföldi burzsoáziához húz
- december - a burzsoá értelmiség széles körei is rokonszenveznek a szovjet hatalommal
1920. március - a szakemberek közül tízekeket és százakat sikerült bevonnunk a munkába és átnevelnünk
- szeptember - a helyzet rosszabbodása: a szakemberekkel való elégedetlenség széles kör-

ben terjed

1921. július - a legjobb közgazdászokból és műszaki erőkből már meg is alakítottunk egy külön bizottságot (igaz, hogy csaknem mind szembenállnak a szovjethatalommal)

december - most megtörtük a burzsoázia bojkottját és "provokációit", rákényszerítettük az engedelmességre, megvalósíthatjuk és meg kell valósítanunk a fokozatos átmenetet

1922. február - szakembereink és különösen a mensevikkkel kacérkodók külföldi útjaikat üdülésre és fehérgárdista kapcsolataik erősítésére használják fel, szorítkoznak a legmegbízhatóbb szakértőkből álló legszükségesebb minimumra

december - a szakembereknek a következő két kategóriája van: egyik a szovjethatalom ellensége, a másik egyre jobban igyekszik együttműködni a szovjet hatalommal

Szovjet-Oroszországban a munkások, illetve a hivatalnokok, a műszaki személyzet, a technikusok, gazdaságvezetők stb. között éles szakadás következett be. Az alkalmazottak ezen kategóriájának szabotázsja súlyosan

gátolta a termelést - a szaktudás és a társadalmi megbízhatóság, ellentmondását az utóbbi javára oldották meg, de nem kis áron. Más volt a helyzet a szakemberek szűkebb körével, a műszaki vezetőkkel, a termelés-szervezőkkel, mérnökökkel stb., őket ugyanis nem lehetett munkásokkal pótolni, és tevékenységük felett nehezen lehetett munkásellenőrzést megvalósítani. Ezeket a szakembereket magas fizetések adásával próbálta megnyerni a szovjethatalom. Ez a rendkívül magas, burzsoá módon magas díjazás (amely nem az elvégzett munkával vagy a különösen nehéz munkafeltételekkel állt arányban, hanem a polgári szokásoknak és a polgári társadalom viszonyainak felelt meg) eredetileg nem tartozott a szovjethatalom tervei közé, és nem felelt meg egész sor 1917 végén kiadott rendeletnek sem - írta később Lenin. A magas fizetés azonban a NEP időszakáig egyértelműen látszólagosnak bizonyult, mert a szakemberek a magas pénzfizetésért nem tudták megszerezni a számukra szükséges reális javakat - a Szuharevka, a "szabad" magánkereskedelem "hívei" lettek. (Ráadásul ezek a fizetések mind a szovjethatalomra, mind a munkásokra igen nagy züllesztő hatást gyakoroltak.) Az e kérdésben "jobboldali" Buharinnal (aki - megint csak nem az oroszországi helyzet konkrét sajátosságából kiindulva - Marxra hivatkozva²¹⁹ lehetségesnek tartotta a föld, a gyárak és az egyéb termelési eszközök megvásárlását a burzsoáziától)

vitatkozva Lenin rámutatott: Oroszországban a proletárdiktatúra és a burzsoázia viszonyát döntően meghatározó tényező az volt, hogy utóbbiak alárendelését - magas műveltségi fokuk, nagyfokú szervezettségük, kompromisszumokra való hajlandóságuk helyett - az októberi győzelem, valamint katonai és szabotálásban megnyilvánuló ellenállásuk elfojtása biztosította. Az októberi győzelem tényezője pedig az volt, hogy - a munkásoknak, a proletároknak a lakossághoz való teljes túlsúlya és nagyfokú szervezettsége, magas kulturális színvonala helyett - a szegényparasztság és a gyorsan tönkrement parasztság támogatta a proletárokat.²²⁰ Az irányítás megszervezésének más útja csak akkor lehetett volna, ha a szocialista forradalom más országokban is győzelmet aratott volna. "Hogy 1918-ban hogyan vonták be nálunk a burzsoáziát, azt tudjuk (d e r ü l t s é g), erről tehát részletesen nem érdemes beszélni: ma más módszerekkel vonjuk be."²²¹ A káderképzések megoldásában mindazonáltal kevésbé támaszkodhattak a régi szakemberekre, mert azok nagyon kevesen voltak, és még kevesebben maradtak a forradalom és polgárháború után. Az értelmiség arra az időre valóban két részre szakadt. Egyik része (családostul 1,5-2 millió ember²²²) részben önszántából, részben a tömeges száműzetések eredményeképpen emigrációba vonult (1921 és 1931 között 18-20 százaléuk hazatelepült²²³), másik része pedig 1922-től

kezdve nagy lendülettel munkához látott a szovjetapparátus különböző területein.²²⁴

A szakszervezetek pedig (miután a termelés szervezőiként létrehozták a Legfelsőbb Népgazdasági Tanácsot²²⁵) a nagybani termelés kiépítése felé haladtak a NEP-korszakot megelőzően, s elkerülhetetlenné vált egybeolvasztásuk az államhatalom szerveivel. De mint a szakszervezetek II. összoroszországi kongresszusán utalt rá Lenin: "... ezt (a szakszervezetek államosítását - D. L.) mi elméletben is tudjuk, ezt már Október előtt is tervbe vettük, sőt már előbb is tervbe kellett vennünk."²²⁶ Ezen kívül a bolsevik pártot a "hadikommunizmus" idején a szakszervezetek kapcsolták össze az élelmezés terén az elmaradt munkástömegekkel. "...paraszti országban csupán a szakszervezetek tudják gazdaságilag egyesíteni a szétforgácsolt gazdaságok millióit, ha maga a hatmilliós tömeg (a szakszervezeti tagság - D. L.) bízik pártjában, követi pártját úgy, ahogy eddig tette. Ennek a gépezetnek köszönhetjük, ha megálljuk a helyünket. Hogy ez a gépezet hogyan működik, az politikai kérdés. Miért kormányozhat egy kisebbség egy óriási paraszti országban, és miért vagyunk nyugodtak? Hároméves tapasztalat után bennünket senki a világon - sem külső, sem belső erő - nem képes megtörni; ha nem követünk el egetverő ostobaságot, amely szakadásra vezet, tartani fogjuk pozíciónkat, máskülönben

elvisz benünket az ördög." ²²⁷ - helyezte piedesztálra a szakszervezeteket Lenin 1921. januárjában. És eben az állításában a legnagyobb célzatossággal sem tételezhető fel önellentmondás.

4. Kereskedelem (elosztás) és pénzügy

"9. Pénz. Quid est? (Termelés; fogyasztás.) Bejelentés és bankokban való megőrzés."

(V. Lenin)²²⁸

Közismert, hogy a pénzforgalom felhasználásának szükségessége a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában Marx és Engels számára nem volt kétséges, s egyúttal feltételezték, hogy a pénzforgalom a kommunizmus első szakaszában (a szocializmusban) megszűnik. A lenini örökség elemzésében, az árutermelésre, az áru- és pénzviszonyokra vonatkozó lenini megállapítások értelmezésében ma sincs egység a kutatók között. Annak az álláspontnak az igazolására, hogy Lenin szükségesnek vélte az áru- és pénzkategóriák felhasználását a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet (az államkapitalizmus) időszakában, és lehetségesnek vélte, hogy e kategóriák már a szocializmus idején elhalnak, talán akkor járunk el helyesen, ha Lenin konkrét periódusokra vagy intézkedésekre vonatkozó kijelentéseit az általunk tárgyalt időszakban górcső alá vesszük.

"Nincs bankművelet, amely olyan nagy haszonnal járna,

mint az emisszió."229 - idézte Lenin Stillich megállapítását 1916-ban. A papírpénzrendszer és az inflációs folyamatok Oroszországban is előnyösek voltak a világháború alatt a tőkéseknek és a nagybirtokosoknak, akik az árak emelkedése révén pótlólagos jövedelmekre tettek szert. A másik póluson az államkincstár szétzilálódása ment végbe, amelyet elsősorban a háború előre nem látott, óriási költségei váltottak ki. A hadikiadások legfőbb fedezeti forrása (a hitelfelvétel mellett) az emisszió volt.

1917 májusában Lenin az **Elkerülhetetlen katasztrófa és mértéktelen ígéretek** című, a Pravdában megjelent cikkében ezt írta: "A mi pártunk... csak a bankok ellenőrzésének megszervezését és a 'fokozatos' (figyelem! figyelem! a bolsevikok a fokozatosság mellett vannak!) áttérést a jövedelmek és vagyonok igazságosabb progresszív megadóztatására"230 követel határozatában. A **Határozati javaslat a gazdasági bomlás elleni harc gazdasági rendszabályairól** -ban pedig leszögezte: a mezőgazdasági munkaeszközök, a ruházati cikkek, lábbeli stb. gabonára és más mezőgazdasági termékekre (a városi és falusi szövetkezetek közvetítésével) történő becserélése az egész pénzügyi rendszer teljes ziláltsága miatt szükséges, és csak addig, amíg a háború tart. 231 Az OSZD(b)MP VI. kongresszusának határozata is rámutatott: a politikai hatalom meghódítása után a bolsevik

párt előtt a pénz- és hitelrendszer helyreállításának feladata áll majd; s kidolgozták azokat a rendszabályokat is, amelyek segítségével szanálni szándékozták az ország pénzgazdaságát (papírpénzkibocsátás megszüntetése, mind a belföldi, mind a külföldi államadósságok visszafizetésének megtagadása /figyelembe véve a kis kölcsönjegyzők érdekeit/, az adórendszer átszervezése stb.).²³² Lenin az olyan rendszabályok sorában, amelyek a földesurak és a gyárosok gazdasági kiváltságainak megszüntetését eredményezik, s egyben alkalmasak a gazdasági összeomlás és éhínség leküzdésére, kiemelten kezelte a bankok nacionalizálásának illetve állami ellenőrzés alá vételének kérdését. A bank a "társadalmi számvitel formája", a nemzetgazdaság idege, góca, de nem lehet kézbe venni, egyesíteni kell őket a munkásküldöttek szovjetjeinek ellenőrzése alatt. Egy ilyen "központi bank" ellenőrzést gyakorolhatna ezáltal felfogása szerint az egész társadalmi termelés fölött.

A kényszerkölcsön legrosszabb fajtája, a nagymérvű papírpénzkibocsátás elleni harcban a csekkforgalom fellendítését tartotta legfontosabbnak, mivel így a spekulációt mérsékelhetnék - a jövedelemadó nem lenne fikció, ugyanis a pénz értéke nem csökkenne, s a jövedelmeket nem tudnák eltitkolni. Ez az államnak lehetővé tenné a tőkésök jövedelmének megadóztatását, ellenőrzését. (Lenin a tőke jövedelmének 80-90 százalékos mega-

dóztatását is lehetségesnek és szükségesnek tartotta.) Mindezen lépések átmenetet jelentenek a szocializmusba - hangsúlyozta -, mely közvetlenül megvalósíthatatlan.

"A barikád harc mellett a korábbi forradalmak legfontosabb rugója a pénzinség volt. Oroszországban ez ma (1902-ben - D. L.) is megvan még."²³³ - írta Kautsky A szociális forradalom -ban. A bolsevik párt az októberi forradalom győzelme után kezdetben a (magán)bankokkal való megegyezés útján akart haladni, kölcsönöket adott nekik a vállalatok finanszírozására (1917. december 4-től a magánbankok államosításukig 68 millió rubelt kaptak²³⁴). "... az államhatalom - a proletariátus - kísérletet tett arra, hogy az új társadalmi viszonyokra való áttérést úgyszólván az akkori viszonyokhoz való legnagyobb fokú alkalmazkodással, a lehetőségekhez képest fokozatosan és különösebb rombolás nélkül hajtsa végre."²³⁵ - mondotta Lenin ezt az időszakot jellemezve 1921 októberében. A burzsoázia azonban továbbra is kísérletezett azzal, hogy gazdasági és politikai hatalmát megtartsa, s ez érthető is volt, mert igen erősnek érezte magát. Nem volt hajlandó semmiféle kompromisszumra, inkább megkísérelte a Népbiztosok Tanácsának tevékenységét minden eszközzel megghiúsítani. Álláspontját a szovjet békepolitika is alakította, amennyiben abban árulást és gyalázatot látott.

Az októberi forradalom utáni egyik első munkájában,

A gazdasági rendszabályok programjának vázlatá -ban Lenin röviden összefoglalta azokat a feladatokat, amelyeket a szovjethatalomnak első lépésekként végre kell hajtania. Ide sorolta a bankok nacionalizálását és a pénz visszaszívását a kincstárba, újabb pénzösszegek kibocsátását nagy kötvényekre, a külkereskedelem állami monopolóiumának létrehozását, az ipar nacionalizálását és államkölcsonök kibocsátását.²³⁶ A pénzreform előkészítésének kérdését Lenin 1917 decemberében vetette a bankok államosítása életbeléptetésének előkészítéséről szóló rendelettervezetben ("... külön utasítások fogják szabályozni a most érvényben levő bankjegyek kicserélését más bankjegyekre,"²³⁷) 1918 tavaszán pedig kidolgozta a reform megvalósításának tervét és az infláció felszámolását. "Nálunk pénzhiány van, nincs elegendő bankjegy, nem tudnak annyit nyomni, amennyi kellene. Ha mi utalványozunk, önök pedig viszontutalványoznak, ebből valóban nincs még pénz (...) Nem tudom, kit kellene inkább hibáztatni. Gondolom, hogy a népgazdasági tanács képviselőit. Mindenkit nem tudunk kielégíteni. Ha Petrográdot tömjük, Moszkvának nincs elég bankjegye..."²³⁸ - választa fel a pénzügyi helyzet sajtószertűségét Lenin 1918. március elsején. A burzsoáziával való gazdasági harcban nincs pénze a proletariátusnak (a szovjetek bevételei 8 milliárdra, kiadásai viszont 28 milliárdra rúgnak) - panaszolta. Nem volt

megszervezve az az apparátus, amelynek végre kellett hajtania a pénzügyi tervet, "Senki sem vállalkozik közülünk keresztülvitelére, még azok sem, akik közgadásági képzettséggel rendelkeznek. Mi meghívunk majd szakembereket, akik ezzel a dologgal foglalkoznak, de csak akkor, amikor a kulcsok már a kezünkben lesznek."²³⁹

- mondta Lenin a bankok államosítása kapcsán.

1917. december 14-én (27-én) az ÜKVB rendeletet adott ki a bankok államosításáról.²⁴⁰ A szovjet kormány e rendelete értelmében érvényüket veszítették mindazok az államkölcsonök, amelyeket a cár, az oroszországi földesurak és az oroszországi burzsoázia kormányai kötöttek, érvényüket veszítették mindazok a biztosítékok, amelyeket ezek a kormányok adtak a különböző vállalatok és intézmények kölcsöneinek szavatolására. A proletárdiktatúrának ez a cselekedete óriási csapást mért a nemzetközi banktőkére. A pénzreform végrehajtásának előkészületei Lenin közvetlen irányításával folytak. Lenin arra törekedett, hogy meggyorsítsa az új szovjet pénz előkészítését és kibocsátását; még a min-tadarabok megvitatásában is részt vett.²⁴² "A mai helyzet negyedik feladata: a régi bankjegyek kicserélése új bankjegyekre. A pénz, a papírpénz - mindaz, amit ma pénznek nevezünk -, ezek a társadalmi jólétre szóló utalványok bomlasztóan hatnak és azért veszélyesek, mert a burzsoázia, amely őrzi ezeket a pénzkészleteket,

továbbra is gazdasági hatalmon marad."²⁴³ - mondta a szovjetek pénzügyi osztályai képviselőinek I.összoroszi-országi kongresszusán megtartott beszédében, 1918. május 13-án. Előadói beszédében még kifejtette: minden-áron tartós pénzügyi reformokat kell végrehajtani, mert anélkül minden radikális reform kudarcra van ítélve; pénzügyi központosítás szükséges; a bankóprés működtetése, a sarcok és rendkívüli adók csak mint ideiglenes rendszabály igazolhatóak, s át kell adniuk helyüket a progresszív jövedelem- és vagyonadó (az egységes, központi, állami adó) kivetésének; napirenden van a munka, adó- és költségvetési könyvek bevezetése mindenekelőtt a burzsoázia számára. 1918. június 17-én a Népbiztosok Tanácsa jóváhagyta "Az egyenes adók behajtására vonatkozó 1917. november 24-i rendelet módosításáról és kiegészítéséről szóló rendelet"-et²⁴⁴, amely meghatározta a jövedelem- és vagyonadó kivetésének rendjét. Lenin támogatta I. Gukovszkij pénzügyi népbiztos tervét, amely szorgalmazta az ország pénzügyi apparátusának helyreállítását, a pénzforgalom szanálását és megszilárdítását, valamint a bankjegyek visszaszívását a bankok pénztáraiba. Tisztában volt azzal, hogy a pénzügyi problémát egyhamar nem tudják megoldani: "Szerintem csak egyvalami világos, hogy a pénzügy terén jelenleg a legjobb tervet, még a legjobb tervet is lehetetlen végrehajtani, mert nincs megszervezve az az apparátus, amely ezt

a pénzügyi tervet végrehajtja."²⁴⁵ -állapította meg az ÜKVB ülésén.

Lenin úgy vélte, az országban továbbra is létezni fog az áru- és pénzgazdaság, tehát fel kell használni annak sajátos gazdasági eszközeit és intézményeit. "A szovjethatalom soron levő feladatai" című cikk első fogalmazványá -ban írta: "A kapitalista társadalomból a szocialista társadalomba való átmenet idején teljesen lehetetlen dolog meglenni bankjegyek nélkül, vagy akár rövid időn belül újakkal helyettesíteni őket."²⁴⁶ 1918 közepétől az egész országra érvényes forgalmi jeleket kezdtek kibocsátani a hagyományos rubelszelvény formájában. Ez persze nem jelenti azt, hogy abban az időszakban már teljesen világos volt az áru- és pénzviszonyok szerepe a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában (a "baloldali kommunisták" például - Marxnak az állam és a pénz megszűnéséről szóló téziseire hivatkozva - az emisszió növelését követelték). Az azonban egyértelműnek tűnik, hogy a szovjet kormány 1918-ban az áru- és pénzviszonyok, a bankok, a pénz és a hitel eléggé széles körű felhasználásával számolt. Az októberi forradalomtól 1918 végéig tartó első időszakot a forradalom előtti adózási rendszer megőrzésének politikájával lehet jellemezni; csak azokat az adókat szüntették meg, amelyek az ország társadalmi-gazdasági szerkezetének változásai nyomán elvesztették jelentőségü-

ket.²⁴⁷

A belkereskedelemben a fogyasztók szövetkezeti mozgalmá játszott a legfontosabb szerepet. 1917 végén Oroszországban 35 ezer szövetkezet 11,5 millió tagot egyesített.²⁴⁸ "Egyes szövetkezeteket bezártak, nacionalizáltak, a szovjetek viszont nem boldogultak az elosztással, nem boldogultak a szovjet boltok megszervezésével."²⁴⁹ - mérte fel a helyzetet Lenin 1918 novemberében. Kautskynak igaza volt - mondta a moszkvai pártmunkások gyűlésén -, amikor azt mondta: a szocialista társadalom - egyetlen nagy szövetkezet. Nincs állami méretekben történő nyilvántartás és ellenőrzés, vagy ennek alapjai, s ezért van szükség a burzsoá és a burzsoá alapon megmaradt munkásszövetkezetekkel való kompromisszumra. A Népbiztosok Tanácsának a fogyasztási szövetkezetekről szóló, 1918 áprilisi rendeletével kapcsolatosan állapította meg Lenin, hogy "Ez volt az egyetlen olyan ülés, amelyen egy rendeletet nem a kommunista többség szavazatai alapján, hanem a kisebbség - a szövetkezetiek - által javasolt módosításokkal fogadtunk el."²⁵⁰ A Népbiztosok Tanácsa lemondott a szövetkezetekbe való ingyenes belépés és használat, illetve egyes helységek egész lakosságának egyetlen szövetkezetbe való egyesítésének elvéről, s a szövetkezetek igazgatóságában való részvétel tilalmát csak a magántőkés jellegű kereskedelmi és ipari vállalatok tu-

lajdonosaira terjesztette ki. A kompromisszumok szükségese-
gesek, mint a lassúbb, de egyben biztosabb haladásnak
egyetlen biztosítékai - a szövetkezeti vezetők..." ren-
delkeznek egy olyan apparátussal, amely alkalmas a
termékek tömeges szétosztására; ezt az apparátust meg
kell szereznünk a magunk számára."²⁵¹ A lassítást, az
átmenet fokozatosságát (mivel a nyilvántartással és el-
lenőrzéssel késedelmeskedett a proletárdiktatúra) Lenin
a körülmények kikényszerítette taktikai engedménnyről a
stratégia szintjére emelte, s helyezte tágabb összefüg-
gésekbe. A szovjethatalom feladata éppen az - mutatott
rá -, hogy a szövetkezeti szerveket kiterjessze az
egész társadalomra, hogy az ország valamennyi állampol-
gárát egyetlen állami szövetkezet tagjává változ-
tassa. "Az ellátás megszervezéséről" szóló 1918. novem-
ber 21-i rendelet²⁵² jelentős szerepet szánt a szö-
vetkezeti rendszernek és a szövetkezeteknek. Amikor az
országon végigsöpört a szövetkezetek bezárásának hullá-
ma, s a szövetkezeteket üldözték, akkor azt az akkori
viszonyok követelték meg - fejtette ki Lenin." A szö-
vetkezetek, denacionalizálándók, visszaállítan-
dók."²⁵³ - mondta a közellátás és a termékelosztás
megszervezésével foglalkozó beszédében.

1918. június elején Lenin nem fogadta el a mensevik
Gromannak, az Északi Közellátási Hivatal elnökének ter-
vezetét (fel kell emelni a gabonaárakat, illetve külön

prémiumot kell kitűzni a gabona határidőre való beszállításáért)²⁵⁴, mert érvelése szerint az annyit jelentene, mint a kulákoknak kezet nyújtani - a gabonaárak felemelése egyet jelentene a kulákokkal való blokkal. Azt mondta: "Ha megduplázzuk az árakat, a parasztok ezt mondják: felemelik az árakat, kiéheztek, várunk, majd felemelik még jobban."²⁵⁵ Augusztus elején a Tézisek az élelmezési kérdéshez című írásában viszont gyakorlatilag átvette Groman javaslatát. Így írt: "... a textil- stb. árak csökkentése vagy a gabonaárak emelése - közül feltétlenül az utóbbit kell választani, - mert bár e rendszerek lényegében ugyanazt jelentik, csak az utóbbi lehet segítségünkre abban, hogy gyors ütemben fokozzuk a gabonabegyűjtést számos gabonatermő kormányzóságban (Szimbirszk, Szaratov, Voronyezs stb.), csak ez lehet segítségünkre abban, hogy a polgárháborúban minél több parasztot semlegesítsünk (...) Javaslom annak elbírálását, hogy ne ideiglenesen vezessük-e be ezt az áremelést (hogy hasznosíthassuk az árucseré helyes alapjaira vonatkozó gyakorlati tapasztalatokat), mondjuk 1-1¹/₂ hónapra, azzal az ígérettel, hogy ennek a határidőnek a leteltével csökkentjük az árakat (ily módon premizálva a gyors beadást).²⁵⁶ A természetbeni adó bevezetésének kérdését Lenin ugyanebben az írásában vetette fel először. A mezőgazdákra kivetendő természetbeni adóról szóló rendelet tervezetét először

a Népbiztosok Tanácsának szeptember 4-i ülésén tárgyalták meg, majd szeptember 21-én szerepelt újra a napirenden. A rendeletet október 30-án hagyta jóvá végleges formájában az ÜKVB.²⁵⁷

De sem az elosztást, sem a faluval szervezett árucserét, sem a kapitalista árucseréről a szocialista termékcserére való fokozatos áttérést nem sikerült megvalósítani. Amit Lenin 1918 januárjában feltárt ("Nincs pénzünk, ez a mi gyenge pontunk, ezért vagyunk gyengék és ezért szenved országunk. A városban és falun a nagy kulákoknál van még pénz bőven."²⁵⁸), az év végére még jellemzőbbé vált. "... a leglényegesebb még nincsen biztosítva (például a gabona helyes begyűjtése és elosztása, a fűtőanyag kitermelése és elosztása),"²⁵⁹

- írta **A szakszervezetek feladatairól** című munkájában. Bresztből Lenin reményei ellenére nem lett Tilsit, mert a nyugat-európai burzsoázia, melynek többsége az orosz burzsoázia egy részével egyetemben az októberi forradalmat csak holmi szocialista kísérletnek, az orosz katonák kimerültsége, elégedetlensége következményének tartotta - 1918 második felében már "... kezdi világosan látni..., hogy itt, nálunk, létrejött az egyedül szilárd hatalom, amely a dolgozó tömegekkel tart".²⁶⁰

- állapította meg Lenin. Felmerül itt viszont a kérdés: nem volt-e túl korai a szovjethatalom részéről - a nemzetközi bank- és finánciókére mért első csapásként - az

összes külföldi állami kölcsönök annullálása? Nem lett volna-e helyesebb (legalább is ami a szándékot illeti, hiszen a nemzeti vagyon 90 százalékaról van szó) az adósságok elismerését (ami 1919 júliusában meg is történt²⁶¹) kissé hamarabb bejelenteni, éppen a nyugat-európai, főként francia burzsoázia "megnyugtató" végett? A bolsevikok bizonyosságon és tudományos előrelátáson alapuló reményei a munkás világforradalom bekövetkezésére vonatkozóan nem teljesültek. Szovjet-Oroszországnak az éhínség és a katonai szempontok miatt gyorsított ütemben kellett megtennie a szükséges intézkedéseket a maga átszervezésére. (Az egyedülmaradás pszichológiája sem volt lebecsülendő tényező a "kommunizmusra való áttérés" meggyorsításában.) Erővel be kellett vezetni a közellátási diktatúrát - az adóbehajtással (különösen ami a vagyon- és jövedelemadót illeti) jelentős elmaradás történt, jelentős pénzkészletek maradtak a vagyonos osztályok birtokában. "A kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet első időszakában a pénzt lehetetlen egyszerre megszüntetni (...) A burzsoá rablás e maradványa elleni harchoz a bankok államosítása egymagában nem elég. Az OKP arra fog törekedni, hogy minél hamarabb a legradikálisabb rendszabályokat léptesse életbe, amelyek előkészítik a pénz megszüntetését,"²⁶² - zárta be a kört Lenin 1919 februárjában, az OK(b)P programtervezetében.

Befejezés

A proletárdiktatúra nem tudott megbirkózni az áru- és pénzgazdálkodás feladataival, végül is a polgárháború kitörése és a "hadikommunizmus" szükségszerű bevezetése tette lehetetlenné az áru- és pénzviszonyok fenntartására vonatkozó szándékok valóraváltását. A szándék és a lehetőség ketté vált. A társadalmasítás vagy kisa-játítás, az áru-pénz viszony vagy a "kommunizmusra való áttérés" alternatíváit nem a gyakorlat (vagy akár a párton belüli elméleti vita) döntötte el, hanem a proletárdiktatúrával szemben ellenséges belföldi és külföldi erők katonai fellépése. Lenin 1922-ben igen frapánsan foglalta össze a nyugat-európai hatalmak intervenciójának "eredményét": "Végeredményben feladatukat csak félig oldották meg. A forradalom megteremtette új rendet nem döntöttek meg, de arra sem adtak neki lehetőséget, hogy azonnal olyan lépést tegyen előre, amely igazolta volna a szocialisták jövődöleéseit."²⁶³

1921-ben, a NEP alapelveinek megfogalmazásakor Lenin visszatért az 1917-1918-ban kifejtett és célul kitűzött államkapitalizmus dinamikus formájához,²⁶⁴ de addigra már a gazdasági rendszer (többségében "hadikommunista" örökségként) számos, eleve tudatosan beépített és menet közben ki nem oldott féket tartalmazott (a

"glavki"-k, a nehézipar preferálása, a magánkereskedelem leválasztása az állami iparról, agrárról, az állami szektor magasabbrendűsége a szövetkezettivel szemben stb.).²⁶⁵ Az 1918. november 30-án létrehozott Munka és Honvédelem Tanácsa például 1927-ig létezett.²⁶⁶

Az 1919-től kezdve gyakorlatban megvalósult társadalmi rendszernek hitt szocializmus²⁶⁷ valójában nem volt más, mint egy elsősorban gazdaságon kívüli kényszerrel operáló, rendkívül rosszul működő, túlhajtott hadi államkapitalista rendszer, amelyben szinte kizárólag a "fogyasztói kommunizmus"²⁶⁸ jellege dominált. A továbbra is egyszerű árutermelést folytató parasztságon kívül a három év alatt előállított 3973 ágyú, körülbelül 2,5 millió puska, 8 millió lövedék, 21 ezer géppuska, másfél milliárd töltény, 669 új és 1574 megjavított repülőgép²⁶⁹ jelentette a "hadikommunizmus" termelési eredményét.

A "hadikommunizmus" - a beszolgáltatás és a falu iparcikkekekkel való "tervszerű" ellátása "... azon elv alapján, hogy aki többet adott feleslegeiből az államnak, az kevesebbet vagy semmit sem kap az államtól"²⁷⁰ - posszibilis volta azon alapult, hogy a ropant területű Oroszország döntően agrárjellegű, élelmiszertermelő ország volt. Mármint ha a gazdasági tevékenység középpontjában nem a termelés, hanem az elosz-

tás állt, akkor a "hadikommunizmus" (a szélsőséges formájában megvalósuló hadi államkapitalizmus) és nem az 1917-1918-as viszonylag békés időszak államkapitalista modellértékű kísérlete tekinthető az "első szocialista gazdasági mechanizmus"-nak? Teljes mértékben egyetértünk Herédi Istvánnal abban, hogy a "hadikommunizmus" nem kezelhető önálló rendszerként Lenin elméletében, hanem csak átmeneti és ideiglenes rendszabályként fogható fel.²⁷¹ Mint **A terményadóról** című híres broszúrájában 1921 áprilisában Lenin is kiemelte: "A 'hadikommunizmus' nem volt és nem is lehetett a proletariátus gazdasági feladatainak megfelelő politika. Ideiglenes rendszabály volt."²⁷² **A berni internacionálé hősei** - ben Lenin Kautskyval polemizálva kifejtette: "Ez az osztályharc már nem a termelésben való részesedésért, nem a termelés vezetéséért folyik (hiszen a termelés szünetel, nincs szén, a vasutak tönkrementek, a háború kizökkentette az embereket a rendes kerékvágásból, a gépek elhasználódtak és így tovább), hanem az éhínségtől való megmenekülésért. Csak tökfilkók, még ha igen 'tanult' tökfilkók is, 'ítélhetik el' ilyen körülmények között a 'fogyasztási, katonai' kommunizmust és oktatják ki nagyképpen a munkásokat arról, hogy mennyire fontos dolog a termelés."²⁷³

Nagyon valószínű, hogy Lukács Györgynek igaza volt, mikor ezt írta: "Lenin már 1917 októbere előtt tudta,

hogy a gazdaságilag elmaradott Oroszországban valami olyasfajta átmeneti formára lesz szükség, mint a NEP. Ám a polgárháború és az intervenció az ún. hadikommunizmus rendszerét kényszerítették rá a szovjetállamra.²⁷⁴ A nagyarányú intervenció háborúvá szélesedett polgárháború lehetetlenné tette, hogy Szovjet-Oroszország mindjárt a tőkés rend megdöntése után hozzákezdjen annak az "új gazdasági politiká"-nak a megvalósításához, amelyet Lenin a szocialista forradalom előtt felvázolt. Gladkov Poljája már ebből az álláspontból kérdez a polgárháborút követően: "Miért kellett akkor a hullahegyek? Csak nem azért, hogy azok a bitangok, galádok megint élvezzék az élet javait - zabáljanak, raboljanak és ujjongjanak?".²⁷⁵ Csakúgy, mint az "államkapitalista egész" másik felének mai polgára,²⁷⁶ ő is nehezen érti: nem Lenin elméleti hibái miatt kellett átélnie az orosz proletariátusnak a forradalom "hősi korszakát", a történeti fejlődés e különös időszakának, az "általános hiány" gazdaságának ma már korántsem válságtünetként kezelt kiépülését.²⁷⁷

JEGYZETEK

- 1 N. I. Buharin: Ataka. Szbornyik tyeoretyicseszkih sztatyej. Gosz. Izd., Moszkva 1924. 242. old.
- 2 Béládi László-Krausz Tamás: Életrajzok a bolsevizmus történetéből. ELTE ÁJTK Állam- és Politikatudományi Intézet, Budapest 1987. 208. old.
- 3 Vö. Pod znamenjem marksizma, 1924. 2., 4. és 8-9. sz. Lenin államkapitalizmus-elmélete kutatásának elvi-módszertani korlátaihoz lásd Dányi László: Megjegyzések az átmeneti időszak (államkapitalizmus) lenini elméletének kutatásához. Társadalomtudományi Közlemények, 1987. 3. sz. 323-344. old.
- 4 A magyar szakirodalomból lásd Szamuely László: Az első szocialista gazdasági mechanizmusok. Elvek és elméletek. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1971., Barla-Szabó Üdön: Az 1920-as évek gazdasági vitái a Szovjetunióban. Kossuth, Budapest 1971. 5-81. old., Balogh István: A szocialista árutermelés elmélet-történetéhez. In: Balogh István: Árutermelés, szocializmus, történetiség. Magvető, Budapest 1987. 11-68. old., Krausz Tamás: Szocializmus-képek a húszas években. Világosság, 1984. 4. sz. 202-210. old., Krausz Tamás: A húszas évek vitáiról. Politika-Tudomány, 1987. 1. sz. 53-78. old. stb.
- 5 Lásd E. H. Carr: The Bolshevik Revolution 1917-1923.

Vol. 2. Pelican Books, Singapore 1983.

- 6 V. I. Lenin: beszámoló a Népbiztosok Tanácsának munkájáról, 1918. január 11 (24). A szovjetek III. oroszországi kongresszusa. Lenin Összes Művei (a továbbiakban: LÖM) Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1978. 35. köt. 278. old.
- 7 The Economist, 1915. I. 2. 12. old. idézi V. I. Lenin: Füzetek az imperializmusról. LÖM 28. köt. Kossuth Könyvkiadó 1971. 270. old.
- 8 Lukács György: Lenin. Magvető Zsebkönyvtár, Budapest 1970. 219-220. old.
- 9 Vö. Balogh István: Szubjektum nélküli történelem? MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest 1987. 75-77. old. A revizionistákat nem a végső céljuk (valamennyi viszony szocializálása) különböztette meg a radikálisoktól, hanem csupán az, hogy óvatosabb taktikát követtek, nehogy "elriasszák" a polgári tömegeket. Úgy tartották: a gazdasági rendszer megszüntetése nemzetközi méretekben lehetetlen, nemzeti méretekben pedig káros. Zinovjev és Kamenyev szemére vetni az árulást októberi cselekedetükért éppúgy értelmetlen dolog lenne. Igaza van Gyurkó Lászlónak, mikor azt írja: "Elméletben nem volt alapvető különbség közöttük. Lenin azt mondta: most; Kamenyev: majd később." (Gyurkó László: Lenin, Október. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1967. 280.

old.).

- 10 K.Kautsky: Krieg und Frieden. In: Die Neue Zeit, 1911. 2. 30. sz. idézi V. I. Lenin: Füzetek az imperializmusról. LÖM 28. köt. 379. old.
- 11 Vö. Berend T. Iván-Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1976. 178. old.
- 12 I. V. Sztálin: A földet - a parasztoknak. Sztálin Művei Szikra Kiadás, Budapest 1950. 3 köt. 38. old.
- 13 I. Ja. Trifonov: Likvidacija ekszpluatatorszkih klasszov v SzSzsZR. Izd. Pol. Lit., Moszkva 1975. 60-61. old.
- 14 V. I. Lenin: Beszéd a háborúról szóló határozati javaslat védelmében. Az ODSZ(b)MP VII. (áprilisi) összoroszorsági konferenciája. LÖM 31. köt. Kossuth Könyvkiadó 1979. 389. old.
- 15 V. I. Lenin: A munkásokhoz, akik támogatják a harcot a háború ellen és a saját kormányuk oldalára állt szocialisták ellen. LÖM 30. köt. Kossuth Könyvkiadó 1971. 287. old.
- 16 V. I. Lenin: Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. LÖM 27. köt. Kossuth Könyvkiadó 1979. 321. old.
- 17 Uo. 389. old.
- 18 V. I. Lenin: Előadói beszéd az éhínség elleni harcról, 1918. június 4. Az Összoroszországi KVB és a

- Moszkvai Szovjet együttes ülése. LÖM 36. köt. Kossuth Könyvkiadó 1979. 379. old.
- 19 V. I. Lenin: A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene. LÖM 34. köt. Kossuth Könyvkiadó 1976. 196. old.
- 20 Vö. Szamuely László: Az első szocialista gazdasági mechanizmusok. 81-82. old.
- 21 Vö. V. I. Lenin: Füzetek az imperializmusról. LÖM 28. köt. 602. old.
- 22 Állammonopolista kapitalizmus. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1970. 27. old.; H. Jung-J. Schleifstein: Az állammonopolista kapitalizmus elmélete és bírálói. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1983. 32. old.
- 23 Lásd erről részletesebben E. Iljenkov: Forradalom és filozófia. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1984. 81-89. old.
- 24 V. I. Lenin: A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene. LÖM 34. köt. 159. old.
- 25 Vö. Krausz Tamás: A cártól a komisszárokig. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1987. 127. old.
- 26 Lásd erről részletesebben pl. E. H. Carr: The Bolshevik Revolution 1917-1923. Vol. 1. Pelican Books, Singapore 1983. 102-108. old.
- 27 Vö. Dányi László: Megjegyzések az átmeneti időszak (államkapitalizmus) lenini elméletének kutatásához. 341. old. Lenin ezt az időszakot a bur-

zsoázia uralmától a proletariátus uralmához vezető átmeneti korszaknak nevezte (lásd V. I. Lenin: Levelek a taktikáról. LÖM 31. köt. 138. old.), s nem zárta ki annak a lehetőségét sem, hogy a szocialista forradalom győzelme után majd átmeneti reakciós időszakok következnek: "Nem tudjuk, hogy győzelmünk után milyen gyorsan következik be a forradalom Nyugaton. Nem tudjuk, nem lesznek-e a mi győzelmünk után még átmeneti reakciós időszakok, amelyekben az ellenforradalom győz - ebben nincs semmi lehetetlenség -, s ezért, miután győztünk, "hármas lövészárókvonalat" építünk majd ki az ilyen lehetőséggel szemben." (V. I. Lenin: A pártprogram felülvizsgálásához. LÖM 34. köt. 373-374. old.).

28 Lásd V.I. Lenin: Az eszerek pártja újból becsapta a parasztokat. LÖM 34. köt. 428. old.; V.I. Lenin: Előadói beszéd a földről, 1917. október 26 (november 8). A II. oroszországi szovjetkongresszus. LÖM 34. köt. 155-201. old.

30 Uo. 193. old.

31 A. Nove: An Economic History of the U.S.S.R. Pelican Books, Harmondsworth 1982. 41. old. Lenin egyébként már az 1910-es évek elején vizsgálta az állami termelés és az ellenőrzés demokratikus feltételeit (Ld. V. I. Lenin: A szindikátusokkal foglalkozó cikk

- tervezete. LÖM 28. köt. 745-746. old.)
- 32 Ld. KPSZSZ v rezoljucijah i resenyijah szjezdov, konferenciij i plenumov CK. Gosz. Izd. Pol. Lit., cs. 1. Moszkva 1953. 351. old.
- 33 V. I. Lenin: Közeledik a válság, fokozódik a gazdasági bomlás. LÖM 32. köt. Kossuth Könyvkiadó 1979. 395. old.
- 34 Isztorija Kommunysztyicseszkoj Partyii Szovjetszko-vo Szozuza. Tom tretij, knyiga pervaja (mart 1917-mart 1918 g.).Izd. Pol. Lit., Moszkva 1967. 243.old.
- 36 V. I.Lenin: A bonapartizmus kezdete. LÖM 34. köt. 49. old.
- 37 V. I. Lenin: Levelek a távolból. LÖM 31. köt.16. old.
- 38 Vö. V. I. Lenin: Füzetek az imperializmusról. LÖM 28. köt. 391-392. old.; J. Larin: Goszudarsztvennűj kapitalizm voennovo vremenyi v Germanyii (1914-1918 gg.). Gosz.Izd., Moszkva-Leningrád 1928. 63.old.stb.
- 39 V. I. Lenin: Levelek a távolból. LÖM 31. köt.45.old.
- 40 V.I. Lenin: A gazdasági bomlás elleni harc gazdasági rendszabályairól szóló határozati javaslat vázlata. LÖM 32. köt. 445. old.
- 41 Módosítanunk kellene itt talán azt a felfogásunkat, amely során - annak illusztrálására, hogy a proletariátus Oroszországban nem a végtelen paraszti tengerben elvesző homokszem volt - 22-30 milliós nagy-

ságrendre tesszük az orosz proletariátus létszámát a szocialista forradalom előtti időszakban (lásd pl. V. Sz. Vigodszkij: A tudományos kommunizmus közgazdasági megalapozása. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1980. 237. old.; Krausz Tamás: A cártól a komisszárokig. 29. old. stb.). Nyilván a szocialista forradalmat támogatni kész forradalmi többség (mint politikai fogalom) prezentálására használjuk ezt a megtévesztő számadatot, ám ezáltal éppen azt a látszatot keltjük, mintha Oroszországban 1917-ben valóban tizszerannyi ipari (nagyüzemi) munkás lett volna. A szocialista forradalomért vívott közvetlen harcra való áttérés döntő feltétele az adott történelmi körülmények között nem Oroszország gazdasági fejlődésének szintje volt, és nem is a termelőerők, amelyek természetesen nem "érlelődhettek" meg néhány hónap alatt a szocializmusra, hanem az osztályerők új csoportosulása, a parasztságon belüli rétegződési folyamat. Talán még a föld nélküli mezőgazdasági (bér) munkások, a batrakok sorolhatók leginkább a proletariátus közé, de 1917-ben ezek száma is csak 1 millió 409 ezer volt (Lásd M. N. Sumilov: Oktyabrszkaja szocialiszticseszkaja revoljucija i isztoricseszkije szugybü batracsesztva. Műszl, Moszkva 1967. 110. old.) Véleményünk szerint még további elemzést igényel annak bizonyítása, hogy a Lenin által igen sűrűn hasz-

nált "proletárok, félproletárok"-elnevezés a szegény-
parasztság tömegeire is vonatkoztatható egyértelmű-
en.

42 Lásd errőlrészletesebben Ripp Géza: Imperializmus és
reformizmus. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1982. 100-
136. old.

43 Vö.V. I. Lenin: Állam és forradalom. LÖM 33. köt.
Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1965. 61. old.

44 V. I. Lenin: Meg lehet-e rémisztteni a munkásosztályt
a "jakobinizmussal"? LÖM 32.. köt. 375. old.

45 Vö. K. Marx-F.Engels: A kommunista párt kiáltványa.
Marx-Engels Művei (a továbbiakban: MEM) Kossuth
Könyvkiadó, Budapest 1959. 4. köt. 459-460. old.

46 V. I. Lenin: Megtartják-e a bolsevikok az államha-
talmat? LÖM 34. köt. 308. old.

47 K. Marx: A polgárháború Franciaországban. MEM 17.
köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1968. 312. old.

48 Vö. A.Nove: An Economic History of the U.S.S.R. 41.
old.; E. H.Carr: The Bolshevik Revolution 1917-1923.
Vol. 1. 97-98. old. stb.

49 V. I. Lenin: Állam és forradalom. LÖM 33. köt. 71-
72. old.

50 V.I. Lenin: Levél L. N. Sztalhoz. LÖM 31. köt. 492.
old.

51 V. I. Lenin: Nézeteink. LÖM 31. köt. 281. old.

52 V. I. Lenin: A marxizmus az államról. LÖM 33. köt.

- 180-182. old.
- 53 Vö. Krausz Tamás: Állam és demokrácia. Világosság, 1981. 8-9. sz. 492. old.
- 54 Vö. Kirschner Béla: Lenin a demokratikus és a szocialista forradalomról (1893-1917). Akadémiai Kiadó, Budapest 1971. 189. old.
- 55 V. I. Lenin: Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat? LÖM 34 köt. 315. old.
- 56 W. H. Chamberlin: The Russian Revolution 1917-1921. Vol. 1. Macmillan and Co., London 1935. 134. old.
- 57 Tony Cliff: Lenin. Vol. 2. Pluto Press, London 1976. 321. old., 323. old. és 378. old.
- 58 A párt neve megváltoztatásának kérdését Lenin már 1914-ben, az első világháború kezdetén felvetette (lásd V. I. Lenin: Egy német hang a háborúról. LÖM 26. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1971. 85. old.). A bolsevik párt VI. kongresszusa tíz évvel az V. (londoni) kongresszus és öt évvel a VI. (prágai) konferencia után ült össze.
- 59 Lásd I. V. Sztálin: Az Oroszországi Szociáldemokrata (bolsevik) Munkáspárt VI. kongresszusán mondott beszédek. Sztálin Művei 3. köt. 171-196. old.
- 60 Lásd Protokolü VI szjezda RSZDRP (bolsevikov) 26. júnya-3. avgusztja 1917 goda. Kinoizdatyelsztvo "Kommunyiszt", Moszkva-Petrográd 1919. 131-135. old.
- 61 Vö. KPSZSZ v. rezoljucijah... cs. 1. 376-379. old.

- 62 V. I. Lenin: Az ötödik "Levél a távolból" vázlata.
LÖM 31. köt. 59-60. old.
- 63 N. K. Krupszkaja: Visszaemlékezések Leninre. Kossuth
Könyvkiadó, Budapest 1974. 304. old.
- 64 Lásd V. I. Lenin: LÖM 49 köt. Kossuth Könyvkiadó,
Budapest 1977. 308. old. Persze Lenin és Buharin kö-
zötti (utóbbinak az állam kérdésével kapcsolatos
konceptiójából, illetve az imperializmus jellegének
megítéléséből eredő) nézeteltérések nem csaptak át
antagonisztikus ellentétekbe, s nem akadályozták meg
a szocialista fő - mindenekelőtt a hatalom meghódí-
tásának - kérdéseiben való akcióegységet. Sőt, miu-
tán Buharin 1917 tavaszán visszatért száműzetéséből
Európán keresztül az Egyesült Államokból, hamarosan
találkozott Lenin feleségével (Lenin akkor még ille-
galitásban volt), s Krupszkaja azzal fogadta: "Vla-
gyimir Iljics megkért arra, közöljem önnel, hogy az
állam kérdésében semmiben sem különbözik már állás-
pontja az önétől." (in N. I. Bukharin: Selected Wri-
tings on the State and the Transition to Socialism.
Spokesman, Nottingham 1982. idézi M. Haynes: Nikolai
Bukharin and the transition from capitalism to soci-
alism. Croom Helm Ltd, London-Sydney 1985. 46. old.)
- 65 Lásd KPSZSZ v. rezolúciójah... cs. 1. 352. old.
- 65 Uo. 387-388. old.
- 67 Vö. R. Payne: The Life and Death of Lenin. Simon and

Schuster, New York 1964. 327-328. old. Mint G. D. H. Cole megjegyzi: "A bolsevikoknak nem volt teljesen világos vagy egységes, vagy a mensevikekétől határozottan különböző elképzelésük az események jövőbeli alakulásáról, mindaddig, amíg Lenin Oroszországba nem érkezett 1917 áprilisában." (G. D.H. Cole: A History of Socialist Thought. Vol. IV. Part 1. Communism and Social Democracy 1914-1931. Macmillan and Co. Ltd, London-New York 1958. 44. old.) Amíg 1917 áprilisában Lenin meg nem érkezett Szentpétervárra, a bolsevikok nem vetették föl a második forradalom lehetőségét - kezdettől fogva a polgári Ideiglenes Kormányra gyakorolt erős befolyás hívei voltak. (Akkor még nem volt éles választóvonal az orosz szociáldemokrata párt bolsevik és mensevik frakciója között.) Lenin álláspontja 1917-ben - a megváltozott körülmények között (a II. Internacionálé összeomlása, a világháború, a nemzetközi forradalomba vetett hit) - közeledett Trockij "permanens forradalom" koncepciójához, ám egyrészt nem az azonnali szocialista forradalmat kezdte követelni, hanem azt, hogy tegyenek határozott kísérleteket azoknak a feltételeknek a megteremtésére, amelyek lehetővé teszik, hogy a forradalom eljusson a proletárdiktatúra fázisába; másrészt míg Lenin a második forradalom előkészítése során a fő hangsúlyt a pártra helyezte, addig Troc-

kij a szovjetekre. (Vö. B.Knei-Paz: The social and political thought of Leon Trotsky. Clarendon Press, Oxford 1978. 172-174. old.; E. H. Carr: The Bolshevik Revolution 1917-1923. Vol. 1. 33-34. old.; G. D. H. Cole: idézett mű. 178-179. old. stb.)

- 68 V.I. Lenin: A pártprogram felülvizsgálásához. LÖM 34. köt. 373. old.
- 69 V. I. Lenin: Előszó N. Buharin "Világgazdaság és imperializmus" című brosúrájához. LÖM 27. köt. 88-89. old.
- 70 V. I. Lenin: Anyag a pártprogram felülvizsgálásához. LÖM 32. köt. 149. old.
- 71 V. I. Lenin: Beszéd a jelenlegi helyzetről szóló határozati javaslat védelmében, 1917. április 29 (május 12). Az OSZD(b)MP VII. (áprilisi) összoroszországi konferenciája. LÖM 31. köt. 445. old.
- 72 Vö. Stephen F. Cohen: Bukharin and the Bolshevik Revolution. A Political Biography 1888-1938. Oxford Univ. Press, Oxford-New York 1980. 27. old.
- 73 V. I. Lenin: A pártprogram felülvizsgálásához. LÖM 34. köt. 363-365. old.
- 74 V.I. Lenin: Határozat a jelenlegi helyzetről. Az OSZD(b)MP VII. (áprilisi) összoroszországi konferenciája. LÖM 31. köt. 449. old.
- 75 V. I. Lenin: A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene. LÖM 34. köt. 199. old.

- 76 Vö. Barla-szabó Üdön: az 1920-as évek gazdasági vitái a Szovjetunióban. 39. old.; Szamuely László: Az első szocialista gazdasági mechanizmusok. 85. old.
- 77 V. I. Lenin: A háború és a forradalom. LÖM 32. köt. 100. old.
- 78 A. Nove: An Economic History of the U.S.S.R. 30. old.; A. Baykov: The Development of the Soviet Economic System. Cambridge Univ. Press, Cambridge 1950. 16. old.; G. D. H. Cole: A History of Socialist Thought. Vol. IV. Part 1. Communism and Social Democracy 1914-1931. 69. old. stb.
- 79 Szegymoj szjezd Rosszijszkoj Kommunisztjicseszkoj Partyii 6-8 marta 1918 goda. Sztyenograficseszkiy otcset. Gosz. Izd., Moszkva-Petrograd 1923. 118. old.
- 80 Lukács György: Lenin. 219. old.
- 81 I. Deutscher: The Unfinished Revolution Russia 1917-1967. London 1967. 8. old.
- 82 Sz. P. Trapeznjykov: Leninizm i agrarno-kresztjanszkiy voprosz. t. 1. Izd. Müszl, Moszkva 1967. 364. old. A parasztok 150 millió gyesztjatyina elkobzott földet kaptak, ami - 31 kormányzóság adatai szerint - a németek által meg nem szállt földterület 95 százalékát tette ki. Ezenkívül a Paraszti Földbanknál megsemmisítették a parasztsággal szemben fennálló követeléseket (1914-ben 1,5 milliárd rubel) és hozzá az évi 100 millió rubelt kitevő kamatokat. (J. Cie-

pielewski: A Szovjetunió gazdaságtörténete. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1977. 67-68. old. Az októberi forradalom után a földosztásba bevont terület nagyságát illetően egyébként a szovjet kutatók véleménye megoszlik: 12,8 millió és 256 millió gyeszjatyina közötti földterületet jelölnek meg (Vö. I.A. Jurkov: Ekonomicseszkaja polityika partyii v gyerevnye 1917-1920. Müszl, Moszkva 1980. 28. old.).

83 V. I. Lenin: "A szovjethatalom soronlevő feladatai" című cikk első fogalmazványa. LÖM 36. köt. Kossuth Kiadó, Budapest 1979. 122. old.

84 V. I. Lenin: Zárszó a kongresszus befejezése előtt, 1918. január 18 (31). A szovjetek III. összoroszországi kongresszusa. Löm 35. köt. 288. old. Persze, a nemzetközi imperializmussal való radikális szakításon túl, közrejátszott ebben az is, hogy a Népbiztosok Tanácsának tagjai - az egy Leninen kívül, aki az első pillanattól kezdve felkészültnek tűnt - semmilyen gyakorlattal sem rendelkeztek az állam vezetését illetően. Mint a breszti béke megkötésének idején Lenin megjegyezte: a békeszerződés aláírásánál szakértőkre van szükség, olyanok pedig nincsenek a bolsevikoknak (lásd Felszólalások az OSZD(b)MP Központi Bizottságának ülésén, 1918. február 24. Jegyzőkönyvi feljegyzés. LÖM 35. köt. 389. old.)

85 Lásd V.I. Lenin: Előadói beszéd a külpolitikáról az

- ÖKVB és a Moszkvai Szovjet együttes ülésén, 1918.
május 14. LÖM 36. köt. 308. old.
- 86 Vö. J. Ciepielewski: A Szovjetunió gazdaságtörténete. 70-71. old.
- 87 Lásd V.I. Lenin: A "baloldali" gyerekeségről és a kispolgáriasságról. LÖM 36. köt. 287. old.
- 88 V. I. Lenin: Előadói beszéd a szovjethatalom soronlevő feladatairól, 1918. április 29. Az ÖKVB ülése. LÖM 36. köt. 242. old.
- 89 Szbornyik Gyekretü Szovjetszkoj vlasztyi. Moszkva 1957. t. 1.172. old.
- 90 V. I. Lenin: Válasz a baloldali eszerek interpellációjára, 1917. november 4 (17). Az OKVB ülése. LÖM 35. köt. 56. old.
- 91 A Move: Az Economic History of the U.S.S.R. 46. old.
- 92 V. I. Lenin: Beszéd a hadiflotta első összoroszországi kongresszusán. LÖM 35. köt. 114. old.
- 93 V. I. Lenin: Beszéd a munkásszövetkezetek III. kongresszusán, 1918. december 9. LÖM 37. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1973. 329. old. Naszürin elveti azokat a nézeteket, amelyek a nacionalizálási hullám megtervezettségét bizonygatják, s inkább annak büntető jellegét emeli ki (Lásd V. P. Naszürin: O nyekotorüh voproszah szocialiszticzeszkovo preobrazovanyija promüslennosztvi v SZSZSZR. Voproszü Isztorii, 1956. 5. sz. 93-94. old.).

- 94 V. I. Lenin: A szovjethatalom soron levő feladatai. LÖM 36. köt. 159. old. 1902-ben Kautsky így írt a proletariátus "szociális" forradalmát követő gazdasági feladatokról: "A termelési eszközök kisajátítása a szociális forradalom nagy átalakításai közepe viszonylag a legegyszerűbb eljárás (...) A proletárkormányzat nehézségei nem a tulajdon területén merülnek fel, hanem a termelés területén." (K. Kautsky: A szociális forradalom. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1987. 105. old.).
- 95 V. I. Lenin: Felszólalások a Népbiztosok Tanácsának ülésén, 1918. március 4. LÖM 35. köt. 414. old.
- 96 V. I. Lenin: A szovjethatalom soron levő feladatai. LÖM 36. köt. 189. old.
- 97 Vö. Ch. Bettelheim: Class struggles in the USSR. First period: 1917-1923. Monthly Review Press, New York and London 1976. 143-144. old.
- 98 Lásd V. I. Lenin: Különös és szörnyűséges. LÖM 35. köt. 404. old.
- 99 Lásd erről részletesebben Lengyel István: Forradalom és diplomácia. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1987. 59-64. old.; Sz. I. Blinov: Vnyesnyjaja polityika Szovjetszkoj Rosszii. Pervüj god proletarszkoj gyiktaturü. Müszl, Moszkva 1973. 74-76. old. stb. Lenin 1918-as külgazdasági politikájának alapvetéseihez lásd például V. A. Siskin: V. I. Lenin i vnyesnyee-

- konomicsszkaja polityika szovjetszkovo goszudarsztva (1917-1923 gg.). Izd. "Nauka", Leningrád 1977. 105-127. old. Az 1918-as kezdeményezések sikertelenségéről szólva egyébként Kraszín később megjegyezte, hogy az elsősorban a polgárháború által kikényszerített tömeges nacionalizálás következménye volt (L. B. Kraszín: Voproszű vnyesnyej trgovli. Izd. "Mezsdunarodnűje otnosenyija", Moszkva 1970. 81. old.)
- 100 J. V. Jufjereva: Leninszkoje ucsenyije a goszkapitalizme v perehodnij period k szocializmu. Ekonomika, Moszkva 1969. 40. old.
- 101 Vö. M. I. Trus: Szovjetszkaja vnyesnyaja polityika i diplomatyija v trudah V. I. Lenina. Izd. "Mezsdunarodnűje otnosenyija", Moszkva 1977. 55-71. old.
- 102 V. I. Lenin: Előadói beszéd a program felülvizsgálásáról és a párt nevének megváltoztatásáról, 1918. március 8. Az OK(b)P hetedik kongresszus. LÖM 36. köt. 52. old.
- 103 Vö. Antalffy György-Papp Ignác: A politikai és jogi tanok története. Tankönyvkiadó, Budapest 1974. 363-364. old. Mint Vastagh Pál kiemeli: a marxizmus klasszikusai a jogot az osztályharc szempontjából járulékos társadalmi jelenségnek tekintették, forradalmi elméletük középpontjában a politikai hatalom megszerzése állt (Lásd Vastagh Pál: A szocialista jogelmélet kialakulásának kezdeteiről. Jogtudo-

mányi Közlöny, 1987. 11. sz. 581. old.). Az októberi forradalmat kétségkívül a jog formálisan kidolgozott filozófiája nélkül vívták meg, és ahogy Leninhez kapcsolódva később Trockij is írta önéletrajzi munkájában: "A dekrétumoknak az első időszakban inkább propagandisztikus mint adminisztratív jelentősége volt. Lenin sietett, hogy közölje a néppel, mi az új hatalom, mit akar és hogyan gondolja a céljait megvalósítani." (Leo Trotzki: Mein Leben. Versuch einer Autobiographie. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 1974. 297. old.).

104 V. I. Lenin: Levél L. B. Kamenyevhez. LÖM 44. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1981. 425. old.

105 Vö. Krausz Tamás: A szakszervezetek és az államhatalom (A szakszervezeti kérdés szovjet-oroszországi történetéhez 1917-1922). Párttörténeti Közlemények, 1982. 3. sz. 42. old.

106 V. I. Lenin: Beszéd a munkásszövetkezetek III. kongresszusán. LÖM 37. köt. 328. old.

107 Lásd Szegymoj szjezd Rosszijszkoj Kommunyisztijicseszkoj Partyii 6-8 marta 1918 goda. 38. old.

108 Lásd például V.V. Szvjatlovszkij: Isztorija professzionalnovo dvizsenyija v Rosszii. Ot voznyiknovenyija rabocsevo klassza do konca 1917 goda. Izd. Leningr. Gubernszkovo Szoveta Profszojuzov, Leningrád 1925. 320-322. old.

- 109 Vö. Krausz Tamás: A szakszervezetek és az államhatalom (A szakszervezeti kérdés szovjet-országi történetéhez). 39-42. old.; Jay B. Sorenson: The Life and Death of Soviet Trade Unionism 1917-1928. Atherton Press, New York 1969. 24-26. old. stb.
- 110 V. I. Lenin: A Központi Bizottság beszámolója, 1919. március 18. Az OK(b)P VIII. kongresszusa. LÖM 38. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1980. 137. old.
- 111 Lásd V. I. Lenin: Hat tétel a szovjethatalom soron levő feladatairól. LÖM 36. köt. 261. old.
- 112 Szamuely László: Az első szocialista gazdasági mechanizmusok. 96. old.
- 113 V. I. Lenin: A "baloldali" gyerekeségről és a kispolgáriasságról. LÖM 36. köt. 295. old.
- 114 Lásd V. I. Lenin: Előadói beszéd a jelenlegi helyzetről az OK(b)P moszkvai területi konferenciáján, 1918. május 15. LÖM 36. köt. 325. old.
- 115 Vö. Dányi László: Lenin az államkapitalizmusról (1917. március-1919). Acta Iuvenum, Sectio Historica, Tomus III., Szeged, 1982. 101. old.
- 116 V. I. Lenin: "A szovjethatalom soron levő feladatai" című cikk tervezetei. LÖM 36. köt. 526. old.
- 117 V. I. Lenin: Egy kis kép nagy kérdések tisztázására LÖM 37. köt. 386. old.

- 118 V. I. Lenin: Beszéd a népgazdasági tanácsok II. összoroszországi kongresszusán. LÖM 37. köt. 377. old.
- 119 Krausz Tamás: A cártól a komisszárokig. 221. old.
- 120 Vö. Harija Hevesi: "Baloldaliság" a filozófiában. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1979. 78-79. old.
- 121 Az 1918-as államkapitalizmus-vitához vö. Szamuely László: Az első szocialista gazdasági mechanizmusok. 80-111. old.; Balogh István: A szocialista árutermelés elmélettörténetéhez. In: Balogh István: Árutermelés, szocializmus, történetiség. 14-27. old.; Barla-Szabó Ödön: Az 1920-as évek gazdasági vitái a Szovjetunióban. 41-56. old. stb.
- 122 Znamja Truda, 1918. április 25. idézi V. I. Lenin: A "baloldali" gyerekeségről és a kispolgáriasságról. LÖM 36. köt. 288. old.
- 123 Vperjod, 1918. április 25. Uo. Az anarchista M. Szergven 1918-ban ezt írta A forradalom útjai című cikkében: "Az államkapitalizmus elvezet minket a szocializmus kapuihoz? Egyáltalán nem vagyunk meggyőződve erről (...) A magántulajdonos és az államkapitalista forma új gát társadalmi forradalmunk hullámai előtt." (M. Szergven: Putyi revoljucii. Volnűj Golosz Truda (Moszkva), 1918. szeptember 16. 1. old. idézi The Anarchist in the Russian Revolution (ed. by Paul Avrich). Thames and Hudson Ltd,

London 1973. 124. old.

- 124 A Népbiztosok Tanácsa tagjainak 500 rubeles havi fizetéséről szóló 1917. november 18-i (december 1-i) rendelet megszabta a legmagasabb fizetések hozzávetőleges mértékét, mindamellett nem tiltotta meg, hogy a szakembereknek (az üzemigazgatóságok magasabb beosztású vezetőinek) annál többet fizessenek (Szbornyik Gyekretü Szovjetszkoj vlasztyi. t. 1. 107. old.) Lenin 1918 áprilisában még néhány száz igényesebb külföldi szakember bevonásának gondolatát is felvetette (Vö. V. I. Lenin: A szovjethatalom soron levő feladatai. LÖM 36. köt. 167. old.).
- 125 L. F. Morozov: Goszkapitalizm v oszvescsenyii szovjetszkih isszledovatyelej. Voproszü isztorii, 1962. 10.sz. 25. old. Kosszój még tovább megy, mikor megállapítja: "Lenin nemcsak az államkapitalizmus és a szovjethatalom átmeneti időszak alatti együttélését, egybekapcsoltságát bizonyítja be, hanem annak objektív gazdasági szükségszerűségét is, és azt is, hogy a magángazdasági kapitalizmust szintén fel lehet használni a szocializmus építésében." (A. I. Kosszój: Problemü goszkapitalizma i ekonomicseszkaja polityika partyii v perehodnűj period. Voproszü isztorii KPSZSZ, 1966. 10. sz. 77. old.).
- 126 Sz. L. Mehanyik: Ob iszpolzovanyii goszudarsztvenno kapitalizma v podgotovke szocialiszttyicsesz-

kovo obobscsesztvlenyija szredsztv proizvodszta
(konyec 1917-ijuny 1918. g.). Isztorija SZSZSZR,
1961. 5.sz. 103.old.

127 Szegymoj szjezd Rosszijszkoj Kommunysztyicseszkoj
Partyii 6-8 marta 1918 goda. 45. old.

128 Vö. Vadász Sándor: Lenin és a zimmerwaldi baloldal.
Akadémiai Kiadó, Budapest 1971. 118. old. "A gazda-
sági fejlődés túlnőtte a nemzeti kereteket. A szo-
cialisták ebből azt a következtetést vonták le, hogy
a szocialista termelési mód megvalósítására megér-
tek a feltételek." - írta Zinovjev (G. Zinovjev:
Imperializm i narodnoje hozjajsztvo. In: G. Zinov-
jev: Szocsinyenyija. tom voszmoj. cs. II. Petyer-
burg 1918. 383. old.). Más kérdés, hogy - mint már
Hobson megállapította -: "... míg a munkásság csak
beszélt a nemzetközi együttműködésről, a tőke már
meg is valósította." (A. Hobson: Imperialism. Lon-
don 1902. idézi V. I. Lenin: Füzetek az imperializ-
musról. LÖM 28. köt. 425. old.).

129 V. I. Lenin: Előadói beszéd a program felülvizsgá-
lásáról és a párt nevének megváltoztatásáról, 1918.
március 3. Az OK(b)P hetedik kongresszusa. LÖM 36.
köt. 45-46. old. "A bolsevikok helyzete 1918-ban és
1919-ben annyira kritikus volt, hogy Lenin nyilat-
kozataiban valóban rámutatott: az orosz forradalom
nem győzedelmeskedhet az európai szocialista forra-

- dalom segítségével nélkül." - emeli ki Medvegyev (R. Medvedev: Leninism and Western Socialism. Verso Editions and NLB, London 1981. 175. old.).
- 130 V. I. Lenin: Előadói beszéd a szovjethatalom során levő feladatairól, 1918. április 29. Az Összoroszsországi KVB ülése. LÖM 36. köt. 239. old.
- 131 V. I. Lenin: Zárzó a szovjethatalom során levő feladatairól mondott előadói beszédhez, 1918. április 29. Az Összoroszsországi KVB ülése. LÖM 36. köt. 256. old.
- 132 Lásd V. I. Lenin: A "baloldali" gyerekességről és a kispolgáriasságról. LÖM 36. köt. 278. old.
- 133 V. I. Lenin: Az oroszországi forradalom öt éve és a világforradalom távlatai. Előadói beszéd a KOMINTERN IV. kongresszusán, 1922. november 13. LÖM 45. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1981. 283-284. old.
- 134 V. I. Lenin: Előadói beszéd az új gazdasági politikáról, 1921. október 29. VII. Moszkva kormányzósági pártkonferencia. LÖM 44. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1981. 198. old., 210. old.
- 135 1922 novemberében a Szocialista Akadémia elméleti ülésén V.P. Miljutyin és J.A. Preobrazsenszkij továbbra is cáfolta az államkapitalizmus meglétét a szovjet rendszerben, illetve csak a vegyes vállalatokat ismerte az államkapitalizmus formáinak (Vö. Rol goszudarsztvenno kapitalizma v szisztjeme

szovjetszkovo hozjajsztva.

Vesztnyik Szocialiszticeszkaj Akagyemii,

Moszkva-Petrograd 1923. 2. sz. 165-181.

old. (Miljutyin előadása), 181-190. old. (Preobrazsenszkij felszólalása); Kusin például 1921-ben azért tartotta helytelennek az államkapitalizmus terminusát alkalmazni a termelés proletár állami szabályozására, mert szerinte már hiányzott mindenféle kapitalizmus alapvonása: az értéktöbbletre való termelés (Vö. M. Kusin: Sto takoje goszudarsztvennűj kapitalizm?

Narodnoje hozjajsztvo, 1921. 6-7. sz. 20. old. (. A ma uralkodó szovjet álláspontot még mindig Kosszój 1966-os (!) megközelítésével tudnánk leginkább illusztrálni: "... G. Zinovjev még a XII. pártkongresszuson megerősítette, hogy 'a NEP az államkapitalizmus szisztémája volt és marad', és ezt az antileninista feltételezést... V.I. Leninnek tulajdonította." (A. I. Kosszój: Problemű goszkapitalizma i ekonomiceszkaja polityika partyii v perehodnűj period. 82. old.); lásd még a Voproszi Isztorii KPSZSZ szerkesztőségének a NEP keletkezéstörténetéről 1966 és 1968 között lezajlott vitához megtett összegzéseit (Az új gazdasági politika problémája megvitatásának eredményeihez. Voproszi Isztorii KPSZSZ, 1968. 12.sz. 81-91. old.).

- 136 Vö. Dányi László: Megjegyzések az átmeneti időszak (államkapitalizmus) lenini elméletének kutatásához. 329-330. old.)
- 137 Lásd V. I. Lenin: Levél a nacionalizálendő üzemek képviselőinek értekezletéhez. LÖM 36. köt. 328. old.
- 138 V. I. Lenin: A proletariátus feladatai forradalmunkban. LÖM 31. köt. 165. old.
- 139 V. I. Lenin: Az alkotmányos illúziókról. LÖM 34. köt. 40. old.
- 140 V. I. Lenin: A gazdasági bomlás és hogyan harcoljunk ellene. LÖM 32. köt. 293. old.
- 141 V. I. Lenin: A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene. LÖM 34. köt. 180. old.
- 142 R. Hilferding: A finánc-tőke. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1959. 487. old.
- 143 V. I. Lenin: A pártprogram felülvizsgálásához. LÖM 34. köt. 374-375. old.
- 144 V. I. Lenin: Elkerülhetetlen katasztrófa és mértéktelen ígérek (Első cikk). LÖM 32. köt. 107. old.
- 145 V. I. Lenin: A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene. LÖM 34. köt. 181. old.
- 146 V. I. Lenin: Előadói beszéd az agrárkérdésről. 1917. április 28 (május 11). Az OSZD(b)MP VII. (áprilisi) összoroszországi konferenciája. LÖM 31. köt. 419. old.
- 147 V. I. Lenin: Beszéd a központi kormányzóságok sze-

- gényparaszt-bizottságai küldötteinek tanácskozásán,
1918. november 8. LÖM 37. köt. 166. old.
- 148 Vö. M. Szmit: Büty ili nye büty hlebnoj monopolii?
Narodnoje hozhajsztvo, 1918. 4. sz. 5. old.
- 149 V. I. Lenin: Beszámoló a Népbiztosok Tanácsának
munkájáról, 1918. január 11 (24). A szovjetek III.
összoroszsországi kongresszusa. LÖM 35. köt. 272.
old.
- 150 V. I. Lenin: A "baloldali" gyerekességről és a
kispolgáriasságról. LÖM 36. köt. 277. old.
- 151 L. Kricman: Geroicseszkiy period Velikoj russzkoj
revoljucii (Opüt analiza t. n. "voennovo kommunyiz-
ma"). Izd. 2-oje, Gosz. Izd., Moszkva-Leningrád
1926. 32. old. A falusi termékek külső piacának el-
vesztése folytán a későbbiekben reális veszély volt
arra, hogy a belső piac szűknek bizonyulhat a mező-
gazdasági termények felvételére. Popov számításai
szerint Oroszország területéről (Turkesztán, a Kau-
kázuson túl és a Távol-Kelet nélkül) 1909 és 1913
között 775 millió pud gabonafélét szállítottak kül-
földre (P. I. Popov: Proizvodszto hleba v RSZFSZR
i federirujuscsih c nyeju reszpublikah. Moszkva
1921. 8-9. old.).
- 152 G. M. Krzsizsanovszkiy: Gyeszjaty let hozjajsztven-
novo sztroityelsztva SZSZSZR 1917-1927. Izd. "Pla-
novoje Hozjajsztvo", Moszkva 1927. 8. old.

- 153 V. I. Lenin: Beszéd a bányamunkások alakuló kongresszusán. LÖM 40. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1980. 281. old
- 154 Szbornyik Gyekretü Szovjetszkoj vlasztyi. t. 2. Moszkva 1959. 261-264. old. Lenin azokat tekintette gazdag parasztnak, akiknek gabonakészlete (beleértve az új termést is) kétszeresen vagy többszörösen felülmúlta saját szükségletüket, számításba véve a család ellátását, a jószág takarmányozását, a vetőmagszükségletet (Vö. V.I. Lenin: Tézisek az élelmezési kérdéshez. LÖM 37. köt. 29. old.). Számításai szerint 1910-ban a parasztcsaládok kétharmada (10 millió család) szegényparaszt, egyötöde (3 millió család) középparaszt volt, és a kulákcsaládok száma nem lehetett több 2 milliónál (Vö. V.I. Lenin: Munkás elvtársak! Fel a végső, döntő harcra! LÖM 37. köt. 37. old.).
- 155 Uo. 421. old.
- 156 V. I. Lenin: Beszéd a forradalom évfordulóján, 1918. november 6. A VI., rendkívüli összoroszoszági szovjetkongresszus. LÖM 37. köt. 135. old. Lásd erről részletesebben Dolmányos István: A Szovjetunió története. Kossuth Könyvkiadó 1971. 192-194. old. Mint Moshe Lewin megjegyzi: "A forradalom, az agrárreform, és az 1918-as év részleges kuláktalanítási mozgalma (a kombéd-ek, vagy a szegényparasztok moz-

galmának bizottságai) a paraszti földbirtoklásban nagymérvű kiegyenlítődést idézett elő. A kulákok csaknem eltűntek ott, ahol a szegényparasztok megkapták a pótlólagos földdarabot (M. Lewin: Russian Peasants and Soviet Power. George Allen and Unwin Ltd, London 1968. 43-44. old.). A mezőgazdasági proletariátus (a bér munkások, a batrak-ok) pedig a forradalmat követő két évben szinte teljesen eltűnt (J. Larin-L.Kricman: Ocserk hozjajsztvennoj zszizny i organizacija narodnovo hozjajsztva Szovjetszkoj Rosszii (1 nojabrja 1917 - 1 ijulja 1920 g.). Gosz. Izd., Moszkva 1920. 13. old.).

- 157 V.I.Lenin: A proletárforradalom és a renegát Kautsky. LÖM 37. köt. 297. old.
- 158 V. I. Lenin:Beszéd a Petrográdi Szovjet és a frontképviselők ülésén. LÖM 35 köt. 63. old.
- 159 V. I. Lenin: Beszámoló a Népbiztosok Tanácsának munkájáról, 1918. január 11 (24). A szovjetek III. Összoroszoszági kongresszusa. LÖM 35.köt. 276. old.
- 160 Leo Trotzki: Mein Leben. 354. old.
- 161 Vö. M. C. Morgan: Lenin. Edward Arnold Ltd., London 1971. 162. old. A bolsevik pártba belépettek közül 1917-ben 8,3 százalék, 1918-ban 18,5 százalék volt paraszt (D.A. Bajevszkij: Rabocsi klassz v pervüje godü szovjetszkoj vlasztyi (1917-1921). Izd. Nauka, Moszkva 1974. 119. old.).

- 162 V.I. Lenin: Az élelmezési osztagokról. LÖM 36. köt. 404. old.
- 163 D. A. Bajevszkij: Rabocsij klassz v pervüje godü szovjetszkoj vlasztyi (1917-1921). 103. old. A polgárháború végére Moszkva és Petrográd elvesztette lakosságának 58,2 százalékát, s az 1917-es és az 1920-as összeírás adatainak összehasonlításakor kiderült, hogy az európai Oroszország fogyasztói övezetének városai csak népességük 76 százalékát tudták megőrizni (E.G. Gimpelszon: Szovjetszkiy rabocsij klassz 1918-1920 gg. Izd. Nauka, Moszkva 1974. 51. old.).
- 164 V. I. Lenin: Beszéd az agrárosztályok stb. I. oroszországi kongresszusán. LÖM 37. köt. 338-339. old.
- 165 Uo.
- 166 Vö. V. I. Lenin: Tézisek és előadói beszéd a polgári demokráciáról és a proletariátus diktatúrájáról, 1919. március 4. A Kommunista Internacionálé I. Kongresszusa. LÖM 37. köt. 474. old. 1920 novemberében megerősítette a marxizmus tartalmából kiinduló okfejtését: "Kétségtelen, hogy a régi kispolgári elemek, a kistulajdonosok sokkal többen vannak, mint mi. Erősebbek, mint a szocialista gazdasági termelés, amelyet a munkások szükségletei érdekében egyesítettünk (V. I. Lenin: Külső és belső helyze-

- tünk és a párt feladatai, 1920. november 21. Az OK(b)P Moszkva kormányzósági konferenciája. LÖM 42. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1981. 33. old.).
- 167 Vö. V. I. Lenin: Beszéd a földművelő kommunák és a mezőgazdasági artyelek I. kongresszusán. LÖM 39. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1980. 358. old.
- 168 Uo.
- 169 V. I. Lenin: Zárszó az ukrajnai szovjethatalom kérdésében, 1919. december 3. Az OK(b)P VIII. oroszországi konferenciája. LÖM 39. köt. 352. old.
- 170 V. I. Lenin: Egy szerencsétlen béke kérdésének történetéhez. LÖM 35. köt. 252. old.
- 171 V. I. Lenin: Beszéd a falusi pártmunka kérdésében tartott I. oroszországi tanácskozáson. LÖM 39. köt. 301. old. "1918 folyamán az Antant ránk kényszerítette a polgárháborút, állítólag a Vilmos feletti győzelem érdekében. Nos, most 1919 volt. Németországot régen leverték. Az Antant azonban folytatta, hogy milliókat zúzzon porrá, hogy halált, éhezést, járványokat arasson a forradalom országában (Leo Trotzki: Mein Leben. 367. old.).
- 172 V. I. Lenin: Beszéd a kormányzósági szovjetek elnökeinek kongresszusán, 1918. július 30. LÖM 37. köt. 20. old. "Pártunk betegsége: nincs vonala." - jegyezte fel Lenin 1918. május 13-án, az OK(b)P Moszkvai területi konferenciáján Buharin korrefe-

rátumát és Szokolnyikov beszédét hallgatva (Leninszkij Szbornyik XI. Szocekgiz, Moszkva-Leningrád 1931. 85. old.). A "baloldaliaknak" az államkapitalizmusról feltett kérdésére válaszolva megmagyarázta, hogy nincs miért félni tőle, mert az ipar helyreállítása csak az államkapitalizmus mellett lehetséges (Vö. V. I. Lenin: Előadói beszéd a jelenlegi helyzetről az OK(b)P Moszkvai területi konferenciáján, 1918. május 15. LÖM 36. köt. 325. old.)

173 V. I. Lenin: A Népbiztosok Tanácsának beszámolója, 1918. július 5. V. összeoroszországi szovjetkongresszus. LÖM 36. köt. 479. old.

174 Szbornyik Gyekretü Szovjetszkoj vlasztyi. t. 2. 498. old.

175 Vö. V. I. Lenin: Füzetek az imperializmusról. LÖM 18. köt. 131. old.

176 Uo. 321. old.

177 Vö. Ágh Attila: A marxi történetfilozófia kialakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. 293-299. old.

178 Évkönyv. Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, Budapest 1917. 313. old. Oroszország egyébként az üldözéstől, az erőszaktól várta a "zsidókérdés" megoldását: "a zsidók egyharmadát meg kell ölni, egyharmadát megtéríteni, egyharmadát pedig az or-

szágból elűzni" elvet az állami politika szintjére emelték (Uo. 305.old.).

- 179 Vö. P. V. Volobujev: Ekonomicseszkaja polityika Vremennovo pravityelsztva. Izd. Akad. Nauk SZSZSZR Moszkva 1962. 32. old.
- 180 I. Deutscher: The Unfinished Revolution Russia 1917-1967. 24. old.
- 181 V. I. Lenin: A gazdasági bomlás és hogyan harcoljunk ellene. LÖM 32. köt. 292. old.
- 182 E. H. Carr: The Bolshevik Revolution 1917-1923. Vol. 2. 78. old.
- 183 J. Ciepielewski: A Szovjetunió gazdaságtörténete. 71-72. old.
- 184 Szbornyik Gyekretü Szovjetszkoj vlasztyi. t. 1. 77. old.
- 185 V. I. Lenin: A hadiüzemeknek gazdaságilag hasznos munkákra való átállításáról. LÖM 35. köt. 129. old.
- 186 H. Ray Buchanan: Lenin and Bukharin on the Transition from Capitalism to Socialism: The Meshchersky controversy, 1918. Soviet Studies, 1976. 1. 78. old. A koncessziós vállalatokat csak az 1924/25-ös gazdasági évtől kezdve tekintették a szovjetgazdaság részének, s kötelezték az illetékes gazdasági szerveket - a termelés és termékelosztás tervének létrehozására (Vö. J. V. Jufjereva: Leninszkoje ucsenyije o goszkapitalizme v perehodnűj period k

szocializmu. 79. old.).

187 L. Kricman: Geroicseszki period Velikoj russzkoj revoljucii. 42. old. Mint Kricman megjegyezte: "... az új proletár társadalmi rend (amelyet helytelenül államkapitalizmusnak neveznek, holott az állam itt nem kapitalista) keretei között ... az októberi fordulat óta eltelt 3/4 év alatt a szovjethatalom központi szervei csak egyes esetekben, és csak mint büntető eszközt alkalmazták az ipari és a kereskedelmi vállalatok nacionalizálását." (Uo.). Miljutyin - amellet, hogy hangsúlyozta a tervszerű államosítás időszakát megelőző nacionalizálások e két fontos vonását - még hozzátette: "A munkásellenőrzés kétségtől a munkástömegek egyik legprimitívebb részvételi formája a gazdasági tevékenység megfigyelésében." (V. P. Miljutyin: Novüj period mirovoj ekonomiki. Kursz lekcij po ekonomike perehodnovo perioda. Gosz. Izd. Moszkva-Petrograd 1923. 46-51. old., 64. old.).

188 V. I. Lenin: A Népbiztosok Tanácsának beszámolója, 1918. július 5. V. összoroszsági szovjetkongresszus. LÖM 36. köt. 473-474. old.

189 V. I. Lenin: Beszéd az ÜKVB stb. együttes ülésén, 1919. január 17. LÖM 37. köt. 391-392. old.

190 V. I. Lenin: A Központi Bizottság beszámolója, 1919. március 18. Az OK(b)P VIII. kongresszusa.

- LÖM 38.köt. 136. old.
- 191 E. H. Carr: The Bolsheviki Revolution 1917-1923.
Vol. 2. 97. old.
- 192 Vö. V. I. Lenin: Felszólalások a Népbiztosok Tanácsának ülésén, 1918. március 4. LÖM 35. köt. 412-413. old. "Mi lesz ebből? Mi ez, bolondokháza? Teljesen bizonyosra veszem, hogy tisztában vannak azzal, hogy ha ilyen káoszban fogunk élni, még súlyosabb csapások zúdulnak ránk." (Uo.).
- 193 Lásd Szbornyik Gyekretü Szovjetszkoj vlasztyi. t. 2. 498. old.
- 194 L. Kricman: Geroicseszkiy period Velikoj russzkoj revoljucii. 62. old. Több mint 40 év múltán szinte ugyanezt a gondolatot fogalmazza meg Szavickaja is: "A nacionalizált vállalatok termelésének megszervezése tapasztalt szakembereket igényelt, s a proletariátus ilyenekkel nem rendelkezett (...) A proletariátus nem volt érdekelve abban, hogy teljesen összetörje és megsemmisítse mindazt, ami az általa megdöntött tőkés renddel volt kapcsolatos." (P. M. Szavickaja: V. I. Lenin i iszpolzovanyije goszudarsztvennovo kapitalizma v period mirnoj peredüski 1918. g. Voproszü isztorii KPSZSZ, 1967. 3. sz. 60-61. old.).
- 195 V. P. Maszürin: O nyekotorüh voproszah szocialiszticheszkovo preobrazovanyija promüslennosz-

- tyi v SZSZSZR. Voproszű isztorii, 1956. 5. sz.
95. old. Mivel Oroszország elsősorban a nagyvállalatok országa volt, 1918-ban - mind gazdasági, mind politikai szempontból - teljesen elegendő volt azokat a vállalatokat nacionalizálni, amelyekben több mint 50 munkás dolgozott (Vö. Varga Jenő: A proletárdiktatúra gazdaságpolitikája. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1976. 234. old.).
- 196 V. I. Lenin: Füzetek az imperializmusról. LÖM 28. köt. 585. old.
- 197 V.I. Lenin: Zárszó a békéről mondott előadói beszédhez, 1917. október 26. (november 8). A II. oroszországi szovjetkongresszus. LÖM 35. köt. 20. old.
- 198 Vö. Lukács György: Történelem és osztálytudat. Magvető Kiadó, 1971. 492. old.
- 199 Vö. Szabó András György: A proletárforradalom világnézete. Magvető Könyvkiadó, 1977. 135-146. old.
- 200 V. I. Lenin: Mi a teendő? LÖM 6. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1964. 74. old.
- 201 Vö. B. M. Morozov: Partyija i szovjetü v Oktyabrszkoj revoljucii. Izd. Müszl, Moszkva 1977. 37-41. old.
- 202 V. I. Lenin: Beszéd a háborúról szóló határozati javaslat védelmében. Az OSZD(b)MP VII. (áprilisi)

összoroszsországi konferenciája. LÖM 31. köt. 397-398. old.

203 V. I. Lenin: A szilárd forradalmi hatalomról. LÖM 32 köt. 32. old.

204 V. I. Lenin: Záróbeszéd a konferencia befejezésekor, 1917. április 29 (május 12). LÖM 31. köt. 452. old.

205 V. I. Lenin: Előadói beszéd a külpolitikáról. LÖM 36. köt. 320. old.

206 Barla-Szabó Üdön: az 1920-as évek gazdasági vitái a Szovjetunióban. 43. old. Lenin 1922-ben is nyomatékosan figyelmeztetett arra, hogy az államkapitalista úton való előrehaladást nagymértékben gátolja az, hogy a munkásosztály és a bolsevik párt még nem rendelkezik kellő hozzáértéssel a tőkés vállalkozók fölötti ellenőrzés megvalósításához: "... milyen átkozottul ügyetlenek, nehézkesek vagyunk, mennyi oblomovizmus van még bennünk, s ezért még óhatatlanul ütni fognak bennünket." (V. I. Lenin: Az OK(b)P Központi Bizottságának politikai beszámolója, 1922. március 27. Az OK(b)P XI. kongresszusa. LÖM 45 köt. 93. old.). Ebben az összefüggésben tárta fel az 1918-as verseny-koncepciójának új tartalmát is: "A kommunista versenyről nem a kommunista szimpátia szempontjából, hanem a gazdasági formáknak és a társadalmi alakulat formáinak fejlődése szempont-

jából beszéltem. Nem is verseny ez, hanem elkeseredett, könyörtelen harc, ha nem is a végső, de ahhoz közelálló, élet-halál harc a kapitalizmus és kommunizmus között." (Uo. 96-97. old.). Az Államkapitalizmus a proletárállamban és a szakszervezetek című tézisében még konkrétabban fogalmazott: "E szabályozás (a magánkereskedelem és a magángazdasági kapitalizmus állami szabályozása - D. L.) sikere nemcsak az államhatalomtól függ, hanem még inkább a proletariátus és általában a dolgozó tömegek érettségének fokától, továbbá a kultúra színvonalától stb." (V. I. Lenin: A szakszervezetek szerepe és feladatai. LÖM 44. köt. 332. old.).

207 V.I. Lenin: A gyalázat mentegése. LÖM 32. köt. 247. old.

208 Vö. V. I. Lenin: A válság megérett. LÖM 34. köt. 280. old.

209 V. I. Lenin: Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat? LÖM 34. köt. 311-312. old.

210 Marx-Engels Válogatott Levelek. Szikra, Budapest 1950. 553. old.

211 V.I. Lenin: Levelek a távolból. LÖM 31. köt. 46. old.

212 L. Trockij: Rol i zadacsi professzionalnüh szoju-zov. In: Leninszkij Szbornyik VI. Moszkva-Leningrad 1927. 324. old.

- 213 Zinovjev elvtárs beszámolója "A jelenlegi helyzet-ről". A szakszervezetek I. kongresszusa. In: Szakszervezetek és államhatalom. Dokumentumok a szovjet-oroszországi szakszervezetek történetéből 1917-1923 (szerk.: Béládi László-Krausz Tamás). ELTE ÁJTK Tudományos Szocializmus Tanszék, Budapest 1985. 372. old.
- 214 Tomszkij: Új utakon a szakszervezet. In: Szakszervezetek és államhatalom. 59. old. Lenin, amikor A szovjethatalom soron levő feladatai című cikk első fogalmazványá-ban arról írt, hogy a szakszervezetek fokozatosan állami szervezetekké válnak (és azzá is kell válniuk), arra gondolt, hogy munkájuk tartalmát, nem pedig formáját és módszereit kell államivá tenni (Vö. V.I. Lenin: A szovjethatalom soron levő feladatai című cikk első fogalmazványa. LÜM 36. köt. 148. old.). De mint Krausz Tamás megjegyzi, "az államhatalommal együttműködni, de nem összeolvadni" álláspont (Lozovszkij) a "hadikommunizmus" irányába mutató gazdasági és politikai fejlemények között időszerűtlennek bizonyult (Krausz Tamás: A szakszervezetek és az államhatalom. 43. old.).
- 215 V. I. Lenin: Beszéd a vidékre induló agitátorok előtt, 1918. január 23 (február 5). LÜM 35. köt. 326. old.

- 216 V. I. Lenin: Beszéd a parasztküldöttek II. összoroszoszági kongresszusán, 1917. december 2 (15). LÖM 35. köt. 139. old.
- 217 V. I. Lenin: Plehanov a terrorról. LÖM 35. köt. 185. old.
- 218 V. I. Lenin: Előadói beszéd a proletariátusnak a kispolgári demokráciához való viszonyáról, 1918. november 27. A moszkvai pártmunkások gyűlése. LÖM 37. köt. 208. old.
- 219 Lásd Engels ismertetését F. Engels: A parasztkérdés Franciaországban és Németországban. MEM 22. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1970. 469. old. Nem látszik igazolhatónak tehát az a felfogás, amely Leninnek tulajdonítja azt az elképzelést, hogy a munkásosztály megválthatja a burzsoázia termelési eszközeit (Lásd Mihalik István-Szigeti Endre: Fejezetek a marxista-leninista politikai gazdaságtan történetéből. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1981. 434. old.).
- 220 Lásd V. I. Lenin: A "baloldali" gyerekeességről és a kispolgáriasságról. LÖM 36. köt. 285-286. old. "... előbbre vagyunk minden Angliánál és minden Németországnál politikai rendünk tekeintetében, a munkások politikai hatalmának ereje tekintetében, és ugyanakkor mögötte maradunk a legelmaradottabb nyugat-európai államnak is a komoly államkapita-

lizmus szervezete tekintetében, a kultúra színvonalának tekintetében, a szocializmus anyagi-termelési 'bevezetésére' való felkészültség foka tekintetében." (Uo. 286-287. old.) - magyarázta a "jobboldali bolsevik" a "kitűnően képzett marxista közgazdász"-nak.

- 221 V. I. Lenin: Az OK(b)P Központi Bizottságának politikai beszámolója, 1922. március 27. Az OK(b)P XI. kongresszusa. LÖM 45. köt. 98. old.
- 222 V. I. Lenin: az OKP taktikájáról mondott előadói beszéd tézisei. A Kommunista Internacionálé III. kongresszusa. LÖM 44. köt. 5. old.
- 223 I. Ja. Trifonov: Likvidacija ekszpluatatorszkih klasszov v SZSZSZR. 178. old.
- 224 N. Valentinov: The NEP and the Party Crisis after the death of Lenin. München 1971. 2. old.
- 225 Vö. Jay B. Sorenson: The Life and Death of Soviet Trade Unionism 1917-1928. 70. old.
- 226 V. I. Lenin: Előadói beszéd a szakszervezetek II. összoroszországi kongresszusán, 1919. január 20. LÖM 37. köt. 423. old.
- 227 V. I. Lenin: Zárszó a szakszervezetek szerepéről és feladatairól mondott előadói beszédhez a kongresszus kommunista frakciójának ülésén, 1921. január 24. A II. összoroszországi bányáskongresszus. LÖM 42. köt. 252. old.

- 228 V. I. Lenin: "A szovjethatalom soron levő feladatai" című cikk tervezetei. LÖM 36. köt. 519. old.
- 229 V. I. Lenin: Füzetek az imperializmusról. LÖM 28. köt. 27. old.
- 230 V. I. Lenin: Elkerülhetetlen katasztrófa és mértéktelen ígéretek. LÖM 32. köt. 108. old.
- 231 Lásd V. I. Lenin: Határozati javaslat a gazdaságibomlás ellei harc gazdasági rendszabályairól. LÖM 32. köt. 196-197. old.
- 232 Vö. KPSZSZ v rezoljucijah... 378. old.
- 233 K. Kautsky: A szociális forradalom. 75. old.
- 234 J.V. Jufjereva: Leninszkoje ucsenyije o goszkapitalizme v perehodnűj period k szocializmu. 32. old.
- 235 V. I. Lenin: Előadói beszéd az új gazdasági politikáról, 1921. október 29. VII. Moszkva kormányzó-sági pártkonferencia. LÖM 44. köt. 201. old.
- 236 V.I. Lenin: A gazdasági intézkedések programjának vázlata. LÖM 35. köt. 123. old.
- 237 V. I. Lenin: Rendelettervezet a bankok nacionalizálásáról. LÖM 35.köt. 176. old.
- 238 V. I. Lenin: Felszólalások a Népbiztosok Tanácsának ülésén, 1918. március 4. LÖM 35. köt. 413. old.
- 239 V. I. Lenin: Beszéd a bankok nacionalizálásáról. LÖM 35. köt. 172-173. old.
- 240 Szbornyik Gyekretű Szovjetszkoj vlasztyi. t. 1.

225. old. 1920-ban a "megszépitő messzeségből és messzeségben" Sztálin így értékelte a bankok államosítását: "A bankokat kivettük a burzsoázia kezéből és a burzsoázia, hogy úgy mondjuk, lélek nélkül maradt." (!?) (I. V. Sztálin: A proletárdiktatúra három éve. Előadói beszéd a Bakui Szovjet ünnepi ülésén, 1920. november 6. Sztálin Művei. 4. köt. Szikra Kiadás, Budapest 1950. 405. old.).
- 241 A cári kormány és a polgári Ideiglenes Kormány által Franciaországtól, Angliától és más országoktól felvett kölcsönök folytán Oroszország több mint 16 millió aranyrubellel tartozott más államoknak (beleértve az orosz iparba befektetett külföldi tőkét is). A kis értékű államkölcsönkötvényeket és -szelvényeket tulajdonosaik új szovjet kölcsönkötvényekre válthatták be, 10 ezer rubelig (Vö. J. Ciepielewski: A Szovjetunió gazdaságtörténete. 78. old.).
- 242 Lásd Leninszkij Szbornyik XXI. Party. Izd. Moszkva 1933. 179-180. old.
- 243 V. I. Lenin: Előadói beszéd a szovjetek pénzügyi osztályai képviselőinek I. oroszországi kongresszusán, 1918. május 18. LÖM 36. köt. 333. old.
- 244 Szbornyik Gyekrotü Szovjetszkoj vlasztyi. t. 2. 441-443. old.
- 245 V. I. Lenin: Beszéd a pénzügyi kérdésről az ÖKVB

- ülésén, 1918. április 18. LÖM 36. köt. 212. old.
- 246 V. I. Lenin: "A szovjethatalom során levő feladatai" című cikk első fogalmazványa. LÖM 36. köt., 126. old.
- 247 На novüh putyah. Itogi Novoj Ekonomicseszkoj Polityiki 1921-1922 g. Vüpuszk II, Finanszovüj. Izd. SZTO, Moszkva 1923. 125. old.
- 248 Isztorija szocialiszticheszkoj ekonomiki SZSZSZR. Tom pervüj, Szovjetszkaja ekonomika v 1917-1920 gg. Izd. Nauka, Moszkva 1976. 218. old.
- 249 V. I. Lenin: Beszéd a Moszkvai Központi Munkásszövetkezet meghatalmazottainak gyűlésén, 1918. november 26. LÖM 37. köt. 193. old.
- 250 Uo.
- 251 V. I. Lenin: Előadói beszéd a proletariátusnak a kispolgári demokráciához való viszonyáról, 1918. november 27. A moszkvai pártmunkások gyűlése. LÖM 37.köt. 209. old.
- 252 Szbornyik Gyekretü Szovjetszkoj vlasztyi. t. 4. Izd. Pol. Lity., Moszkva 1968. 34-37. old.
- 253 V. I. Lenin: Beszéd a Moszkvai Központi Munkásszövetkezet meghatalmazottainak gyűlésén, 1918. november 26. LÖM 37.köt. 194 old.
- 254 V. I. Lenin: Előadói beszéd az éhinség elleni harcról, 1918. június 4. Az ÜKVB és a Moszkvai Szovjet együttes ülése. LÖM 36. köt. 382-383.

- old.
- 255 Uo. 389. old.
- 256 V. I. Lenin: Tézisek az élelmezési kérdéshez. LÖM 37. köt. 28;29. old.
- 257 Szbornyik Gyekretü Szovjetszkoj vlasztyi. t. 3. 469. old.
- 258 V. I. Lenin: beszéd a III. szovjetkongresszus parasztszekciójának kongresszusán, 1918. január 28 (február 10). LÖM 35. köt. 335. old.
- 259 V. I. Lenin: A szakszervezetek feladatairól. LÖM 37. köt. 382. old.
- 260 V. I. Lenin: Előadói beszéd, 1918. október 22. Az ÜKVB stb. együttes ülése. 37. köt. 109. old.
- 261 "... mi készek vagyunk visszafizetni minden adósságunkat Franciaországnak és más államoknak, csak valóságos békét kapjunk," (V. I. Lenin: Válasz egy amerikai újságíró kérdéseire. LÖM 39. köt. Kossuth Könyvkiadó, 1980. 111. old.
- 262 V. I. Lenin: Az OK(b)P programtervezete. LÖM 38. köt. 97. old.
- 263 V. I. Lenin: Inkább kevesebbet, de jobban. LÖM 45. köt. 398-399. old.
- 264 Richard B. Day: Dialectical Method in the Political Writings of Lenin and Bukharin. Canadian Journal of Political Science, 1976. 2. 255. old.
- 265 Vö. Kovács János Mátyás: Gazdasági intézmények

- történelmi(etlen) párhuzamai (A NEP és a magyar gazdasági reform). In: Gazdaságpolitika, gazdasági szervezet. MTA Közgazdaságtudományi Intézete, Budapest 1982. 79.old.
- 266 A L. Kublanov: Szovjet Rabocsej i Kresztyjanszkoj Oboronü. Izd. Leningr. unyiv., Leningrad 1975. 6. old.
- 267 V. Miljutyin:Ekonomicseszkaja programma kommunisztov. Kommuniszttyicseszkij Internacional, 1919. 3. 307. old.
- 268 N. Buharin: Gyiktatura proletariata v Rosszii i mirovaja revoljucija. Kommuniszttyicseszkij Internacional, 1919. 5. 616. old.
- 269 J. G. Gimpelszon: Szovjetszkij rabocsij klassz 1918-1920 gg. 43. old.
- 270 Az 1916-os vita az értéktörvényről a Szovjetunióban. Politikai gazdaságtan füzetek 25. 71. old.
- 271 Herédi István: A szocialista gazdaság intézményi berendezésének lenini terve. Közgazdasági Szemle, 1978. 5. 551.old.
- 272 V.I.Lenin: a terményadóról. LÖM 43. köt. 202. old. Sefler például a "Munkás-paraszt hatalom gazdaságpolitikájának hét éve" című tanulmányában egy szót sem ejt a "hadikommunizmus"-ról (Vö. M. Sefler: Ekonomicseszkaja polityika Rabocse-Kresztyjanszkoj vlasztyi za 7 let. Bolsevik, 1924. 14. 20-24.old.).

- 273 V. I. Lenin: A berni internacionálé hősei. LÖM
38. köt. 384. old.
- 274 Lukács György: Lenin. 126. old.
- 275 F. Gladkov: Cement. Európa Könyki adó 1964. 281.
old. "Nem gondolja, elvtársnő, hogy ez a maga
lírája nagyon hasonlít a baloldalisághoz, ahhoz a
gyermekbetegséghez, amelyről nemrégén beszélt Lenin
elvtárs? - kérdez vissza Szergej (Uo.).
- 276 U. Santamaria and A. Manville: Lenin and the Problem
of the Transition. Telos, 1976. 27. 95-96. old.
- 277 Kornai János: A hiány. Közgazdasági és Jogi Könyv-
kiadó, Budapest 1982. 147. old.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	1
----------------	---

I. Elmélet és program

1. A nagy "terv" (1917. március - 1917. október 25.)	5
2. A "béke egy országa" (1917. október 25 - 1918 első fele)	35

II. Elmélet és gyakorlat

1. Mezőgazdaság	66
2. Ipar	83
3. Munka és a szakszervezetek	94
4. Kereskedelem (elosztás) és pénzügy	110
Befejezés	123
Jegyzetek	127